

Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)*

per Isabel Moll i Jaume Suau

L'estructura agrària¹ de Mallorca els segles XVIII-XIX no ha estat objecte d'estudis específics,² però sí que ho ha estat de manipulacions i deformacions per part de la historiografia que ha tractat d'aquests segles. Així, és freqüent, quan es vol destacar algun suposat procés o esdeveniment, de recórrer al recurs d'acréixer el caire antagònic del moment o període que el va precedir, i/o succeir, tot i desconèixer la seva natura; és a dir, es fan allusions i referències a un imaginat passat instrumentalitzant-lo. En el cas concret de la història agrària, que és el que aquí ens interessa, hi ha hagut manipulacions d'aquest tipus, des del moment que l'estructura agrària no és aliena a la història general, sinó que, evidentment, forma part del passat així desfaiçonat. En aquest sentit, s'ha acudit (amb la idea de fer sobresortir la importància de determinats «canvis» o «creixements» ocorreguts el segle XIX) al tòpic de la immutabilitat de les estructures socio-econòmiques de l'illa des del segle XV al XIX, pretenent que no esdevingueren canvis substancials, amb

* Volem donar les gràcies a la marquesa Vda. des Palmer, a D. Francesc Villalonga i Blanes i a D. Felip Villalonga i Fuster de Puigdorfilà per la seva gentilesa en deixar-nos consultar els seus arxius, sobre els quals s'ha basat una gran part de la nostra recerca.

1. Per *estructura agrària* entenem un determinat sistema de relacions socials que és resultat del procés històric global de la formació social, mitjançant el qual la classe dominant extreu un excedent a la pagesia; aquest sistema de relacions socials condiciona el desenvolupament de l'agricultura (tècnica agrícola) i de la població agrària. Els elements del conjunt agrari (sistemes i tipus de conreu, hàbitat rural, demografia, ramaderia, mode de vida, clima, relleu, sòl —tots estretament interrelacionats, de tal manera que la seva separació tan sols pot ésser vàlida a efectes d'anàlisi—) són imprescindibles per a la completa comprensió de qualsevol fet agrari; en aquest sentit no poden ésser menyspreats o considerats inerts o passius; el que creiem és que, sense perdre de vista la seva importància, no se'ls pot considerar determinants.

Per al paper clau de l'estructura de classe en relació amb el creixement econòmic i el desenvolupament històric, *vid.* R. BRENNER, *Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe*, «Past and Present» (1976), ps. 31-34 i 47 esp.; i *The Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism*, «New Left Review» (1977), ps. 27, 59-60.

prou identitat com per a merèixer l'atenció de ser historiat (els subratllats són nostres): «Majorque, qui avait connu une si grande splendeur commerciale au Moyen Age, végetait depuis le xve. siècle...»³

«... reconstrucción de una economía que había permanecido anquilosada desde que el desplazamiento del comercio del Mediterráneo al Nuevo Mundo la había arruinado.»⁴

«Hasta 1950 sobreviven estructuras sociales casi medievales, con unas pequeñas aberturas: la sal, el corso, el contrabando, la marinería, la exportación de patatas supuso también otro resquicio a la cerrazón económica. El impacto decisivo procede del turismo...»⁵

«La uniformidad de las estructuras de base y del orden social imperante de carácter precapitalista durante los tres siglos de la edad moderna, las hizo permanecer totalmente invariables, sin que se modificaran en absoluto, sino reforzándose aun más en el período final.»

«... es preciso examinar y pasar revista al modo de producción dominante en la formación social mallorquina, comprobando la gran homogeneidad de la estructura agraria que se dio desde el siglo xv hasta muy avanzado el siglo xix.»⁶

En els plantejaments d'aquests autors, l'estructura agrària apareix indefectiblement fossilitzada, marginada de la història, sense tenir en compte que una societat sense canvis és una societat irreal, és a dir anhistòrica, fruit, tant de prejudicis ideològics com d'afirmacions frívolament formulades, sense una recerca seriosa que les fonamenti.

Una altra manera de manipular el passat està a intentar fer-lo encaixar en models interpretatius elaborats sobre l'acceptació acrítica de pretesos patrons de desenvolupament històric «generals», «europeus», i no sobre els trets històrics bàsics de la mateixa formació social mallorquina. Ens referim, concretament, als treballs de B. Barceló, J. Monbeig i P. Monbeig,⁷ els quals han creat

2. Amb l'excepció de J. BISSON (*La terre et les hommes aux Iles Baleares*, Ais de Provença 1977); tot i que no és aquest l'objectiu central del seu llibre, és el primer que ha intentat oferir un model interpretatiu sobre l'evolució de l'estructura agrària mallorquina, des de la conquesta catalana fins als nostres dies. També cal citar aquí V. M. ROSSELLÓ (*Mallorca: el Sur y el Sureste*, Ciutat de Mallorca 1964), autor d'un exhaustiu estudi, curiosament pretèrit, sobre el sud-est de l'illa, on, entre altres aspectes, dedicà nombroses planes a la història agrària de l'esmentada comarca. Per a les aportacions recents, vegeu la introducció de la nostra comunicació *Estructura agraria mallorquina del siglo XVIII: intento de aproximación*, al «I Seminario de Historia Agraria» (Madrid, març de 1977).

3. J. MONBEIG, *La Real Sociedad Económica de los Amigos del País. Une source de l'histoire économique de Majorque au XVIIIe. siècle*, a «Annales du Midi», volum XLV (1933), p. 164.

4. Bartomeu BARCELÓ PONS, *La vida económica de Mallorca en el siglo XIX*, a «Boletín Oficial de la Cámara de Comercio de Baleares» (BOCCB), núm. 632 (juliol-setembre 1961), p. 168.

5. V. M. ROSSELLÓ, *Introducción geográfica*, a «Baleares» (Madrid 1977), p. 32.

6. José Juan VIDAL, *Las crisis agrarias y la sociedad en Mallorca durante la Edad Moderna*, a «Mayurqa», núm. 16 (Ciutat de Mallorca 1976), ps. 92 i 93-97.

7. B. BARCELÓ, *op. cit.*; P. MONBEIG, *Vie de relations et spécialisation agricole: les Baléares au XVIIIe siècle*, a «Annales d'Histoire Economique et Sociale» (Paris 1932).

la falsa imatge d'un «creixement econòmic» fonamentat en les transformacions agràries desencadenades els darrers anys del segle XVIII. Caracteritza aquests intents la recerca de fenòmens de «creixement» (de població, de volum comercial, publicacions de tractats, concessions de premis, etc.) i la convicció que la causa d'aquest «creixement» és externa a la formació social mallorquina, la qual representa un paper exclusivament passiu, receptiu: *«Ce fut de l'étranger que directement ou non, après deux longs siècles confus de lutttes locales, Minorque et Majorque reçurent au cours du XVIIIe. siècle, un élan nouveau.»*⁸

*«Majorque, sous des influences très différentes, s'engageait également [es refereix a Menorca] dans une voie nouvelle: elle recevait du gouvernement central une impulsion qui avait sa véritable origine dans le courant d'idées économiques alors en vogue dans l'Europe occidentale.»*⁹

L'esquema és prou explícit: es dona a Europa una tendència general; l'estat espanyol contacta amb aquest corrent general i l'inculca a les seves províncies, les quals, d'una forma immediata o seguint ritmes diferents, s'hi emmotllen. L'estat espanyol s'encarrilarà d'aquesta manera dins del flux «general» europeu. En el cas de Mallorca, l'eina de què es va servir l'estat per insuflar-li el «progrés» fou: *«... lorsque vers le dernier tiers du XVIIIe. siècle un nouvel essor économique l'orienta [es refereix a Mallorca] définitivement vers la production agricole qui la caractérise aujourd'hui. On peut en grande partie attribuer l'origine de ce mouvement à la Real Sociedad Económica de los Amigos del País...»*¹⁰

«La agricultura, la industria y el comercio habían recibido a finales del siglo XVIII un certero empuje debido a la positiva actuación de la Real Sociedad Mallorquina de Amigos del País...»

*«Esta asociación, de espíritu emprendedor y grandes posibilidades, proyectó y realizó, con sorprendente visión de la realidad, un intenso y extenso trabajo de reconstrucción de una economía que había permanecido anquilosada...»*¹¹

*«Antes de la actuación de la Sociedad de Amigos del País, a finales del siglo XVIII, la agricultura era, sin duda, muy primitiva...»*¹²

*«El siglo XVIII significa para la agricultura mallorquina un momento crucial por cuanto supone un cambio y transformación de la estructura agraria del país, a través de una serie de innovaciones, debidas en parte a la labor llevada a cabo por los miembros de la Sociedad de Amigos del País.»*¹³

*«A finales del siglo XVIII, Mallorca inicia un movimiento de recuperación económica, impulsado por la Sociedad de Amigos del País, fundada en 1778.»*¹⁴

És a dir, una institució imposada des de Madrid, que no es creà com a

8. P. MONBEIG, *op. cit.*, 538.

9. *Ibid.*, p. 543.

10. J. MONBEIG, *op. cit.*, p. 164.

11. B. BARCELÓ, *op. cit.*, p. 168.

12. V. M. ROSSELLÓ, *op. cit.*, 1964, p. 304.

13. I. MOLL BLANES, *La política agraria de la Sociedad Mallorquina de Amigos del País. 1778-1802*, a «BOCCB», núm. 580 (juliol-setembre de 1973).

14. Joana FERRAGUT, *La desamortización de Mendizábal en Mallorca (1836-1846)*, a «BOCCB», núms. 684-685 (1976).

conseqüència de cap moviment intern de l'illa, que a més estava integrada pel bo i el millor dels grans terratinents mallorquins, sense possibilitats reals d'alterar les bases sòcio-econòmiques que els sustentaven (latifundis cerealistes en règim extensiu, latifundis olivarers, mà d'obra abundosa i a bon preu), és la «responsable» del «creixement» iniciat al final del segle XVIII.¹⁵ La manipulació soferta per l'estructura agrària és patent des del moment que se li fa representar el paper de comparsa en l'imaginat «procés de transformacions».

L'obsessió per descobrir traces, reflexos, del ja esmentat «model general europeu» a l'illa fa afirmar a B. Barceló¹⁶ que en el període 1840-1870 es va donar «... un proceso de industrialización que se mantuvo vivo y pujante...»; emperò les dificultats amb què xoca la seva pretensió d'«industrialitzar» i d'«europeïtzar» són tan òbvies i evidents, que les mateixes afirmacions es giren contra ell; curiosament, a la mateixa plana manté: «No habiendo todavía una masa proletaria de importancia...» ¿Com es pot donar un «proceso de industrialización vivo y pujante» sense que, paral·lelament, hi hagi una «masa proletaria de importancia»? L'estructura agrària de l'illa es veu en aquest plantejament de B. Barceló novament deformada: en aquest cas se l'ha lligada amb tot un procés d'industrialització «vivo y pujante»; ara bé, ¿quines transformacions s'havien produït en l'agricultura per a permetre l'existència d'un tal procés? ¿Com i quan s'havia integrat el mercat illenc? ¿Quines proves addueix per a mantenir una tal afirmació?

Unes consideracions semblants podríem adreçar a l'intent de periodificació de l'autor esmentat, basat essencialment en la circulació comercial: «Por fin, y esto es lo más importante, en 1837 se estableció la primera comunicación regular con la península con un barco de vapor llamado "El Mallorquín"»,¹⁷ on l'autor confon, tot al llarg de l'assaig, l'establiment de comunicacions amb l'existència de tràfic de mercaderies.

Finalment, volem alludir a una altra deformació que ha sofert l'estructura agrària de l'illa i tota la història de Mallorca. Ens referim al confusionisme conceptual que palesen alguns historiadors mallorquins. No ens volem estendre en aquest aspecte, perquè ja l'hem tocat en un altre lloc.¹⁸ Simplement, volem subratllar que el fet de no disposar d'un aparell conceptual, tot i que es revesteixi d'una incomprendible fraseologia «marxista», provoca a vegades ambigüïtats flagrants. Per exemple, un dels tòpics al qual se sol recórrer més sovint és l'*absentisme* dels propietaris: «El manteniment d'una gran propietat fins a finals del segle XIX, en mans d'un petit grup de propietaris absentistes fou un dels

15. Per a més informació sobre aquesta institució, vegeu I. MOLL BLANES, *La economía y la sociedad en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII. La Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País*, tesi doctoral (inèdita), facultat de ciències polítiques i sociologia, Universidad Complutense, 1975.

16. B. BARCELÓ, *op. cit.*, p. 175.

17. *Ibid.*, p. 171.

18. Per a les «aportacions recents», vegeu la comunicació citada (nota 2) al seminari d'història agrària de l'any 1977, a Madrid.

factors que més varen contribuir a l'estancament de l'agricultura i, en general, de l'economia illenca.»¹⁹

«El no acceso de la mayor parte de los campesinos productores directos a parte de la producción y el reparto o distribución de la renta de la tierra entre un conjunto de clases no participantes en el proceso productivo... trajo consigo que los primeros no se aplicaran en absoluto a modificar el medio ecológico.»²⁰

Ara bé, ¿què vol dir ésser «absentista»?; perquè cinc línies més avall l'autor no dubta, contradictòriament, a mantenir que «la forma de extracción de la renta de la tierra concedió en Mallorca a los propietarios el poder de controlar la relación de los productores con los medios de producción y la reproducción de la misma producción y sus medios».^{20 bis}

¿Com pot ésser qualificat d'«absentista» el qui, de fet, pot controlar «la relación de los productores con los medios de producción y la reproducción de la misma producción y sus medios»?

Tanmateix, creiem que la causa fonamental d'aquesta mena de manipulacions i deformacions que ha patit l'estructura agrària és la no integració en els plantejaments de les relacions socials existents a l'època estudiada. Aquesta marginació, pel que aquí ens interessa —la història agrària—, es tradueix:

— sota un punt de vista general, en la incapacitat de detectar les forces que determinen el procés històric mallorquí,

— i sota un punt de vista més concret —l'anàlisi de l'estructura agrària—, en la consideració de la pagesia com a grup social homogeni, en la confusió de les relacions socials amb les relacions de propietat, o en el plantejament implícit que postula que la causa central de l'evolució històrica s'ha de cercar en l'estructura de la propietat.²¹

La nostra recerca pretén, simplement, de servir com a punt de partida per a l'estudi de la història agrària mallorquina. En aquest sentit, hem intentat d'investigar alguns dels trets fonamentals de l'estructura agrària. Les conclusions a què hem arribat són en total oposició amb el tipus d'asseriments que són fruit, no tant de la recerca històrica, com de les deformacions del passat a què abans hem alludit.

El període cronològic escollit ha estat el que va des del decret de Nova Planta²² al 1860/70, perquè hem considerat que en aquests darrers anys encara no s'havia alterat substancialment el marc de l'estructura agrària mallorquina.

El que ens hem proposat de demostrar i investigar ha estat:

— en primer lloc, que l'estructura agrària mallorquina no roman estan-

19. B. PASTOR, *Maria de la Salut: un exemple de canvi de paisatge dins el Pla de Mallorca*, a «Mayurqa», 16 (Ciutat de Mallorca 1976).

20. J. JUAN VIDAL, *op. cit.*, p. 93.

20 bis. *Ibid.*

21. B. PASTOR, *op. cit.*; J. MULET, *Algaida y su término municipal. Aportación al estudio de la estructura agraria*, separata del «BOCCB», núm. 657 (1967); i J. BISSON, *op. cit.*

22. I. MOLL i J. SUAÚ, *Guerra de Sucesión, Decreto de Nueva Planta e Historia de Mallorca*, a «Historia 16», núm. 17 (setembre de 1977), ps. 90-93.

cada, fossilitzada, al llarg d'aquest període, sinó que, encara que d'una forma lenta i soterrada, en el seu interior es produeixen canvis importants.

— en segon lloc, que la pagesia no és una classe social homogènia, sinó que, al contrari, la integren diferents grups pagesos lligats entre ells per relacions d'explotació, malgrat trobar-se globalment sotmesos a la classe dominant,

— en tercer lloc, i lligat amb l'anterior punt, una vegada detectada l'existència del grup pagès de grans arrendataris, analitzar, per mitjà de l'estudi dels contractes d'arrendament, la relació que mantenien amb els senyors de la terra, així com la seva evolució al llarg del període escollit.

* * *

Aquest estudi té llacunes considerables, les més importants de les quals intentarem d'assenyalar; de totes en som conscients, i sobre aquest reconeixement ens recolzam per a deixar prou clares les poques pretensions del nostre estudi, que vol, simplement, ésser una introducció a alguns dels trets de l'estructura agrària mallorquina imperant a l'illa entre els anys 1718-1860/70.

En primer lloc, tan sols hem pogut analitzar la relació existent entre els senyors i els grans arrendataris, i d'una forma excessivament superficial hem tocat la qüestió de la relació terratinents - grans mercaders. Ara bé, desconeixem totalment els següents aspectes:

— la renda senyorial en el seu caire més general, de la qual la renda de la terra és tan sols una part, i moltes vegades no la més important

— la relació que es donava entre els senyors i els petits pagesos, caire aquest de la renda senyorial que no té per què ser relacionat amb l'establerta entre senyors i grans arrendataris, ni evolucionar d'una forma paral·lela²³

— la renda de la terra pagada pels pagesos als terratinents no-nobles, ni si, en aquest cas, es produïen diferències entre els diversos grups pagesos envers els propietaris.

Hauríem d'haver intentat escorcollar més dintre la xarxa de relacions que lligava els grans arrendataris amb la resta de la pagesia (especialment mitjançant l'estudi dels *sots-arrendaments* i de l'explotació de les possessions que realitzaven aquests quan, a partir de la segona o tercera dècada del segle XIX, *començaven a comprar terres*).

També ignoram, i, per tant, no ho hem incorporat en el planteig del present treball, tot el referent als censos i censals, i com incidia la fiscalitat sobre la terra.

Finalment, i creiem que és una de les deficiències greus de la nostra investigació, no hem estudiat el capital de què disposaven els arrendataris (en mitjans de producció i en diners); això ens ha impossibilitat de seguir l'evolució de la utilització d'aquest capital per hectàrea de terra arrendada; si ho haguéssim fet, hauríem estat en condicions d'establir l'autèntica naturalesa i evolució

23. Com ha demostrat per a la regió del Soissonnais, G. POSTEL VINAY al seu llibre *La rente foncière dans le capitalisme agricole* (París 1974).

del grup d'arrendataris, i hauríem pogut detectar millor i, sobretot, amb més garanties, les etapes de la seva consolidació com a grup dominant a cada municipi.²⁴

* * *

Les fonts utilitzades per al present treball han estat les següents:

Contractes d'arrendament: mostres de diferents moments de l'època estudiada dels abundantíssims fons existents a la Secció de Protocols Notarials de l'Arxiu Històric de Mallorca, i tots els contractes d'arrendament conservats als arxius particulars de ca n'Abrí-Descatlar (AAD) i de can Villalonga-Mir (VM).

Preus: les sèries de preus dels cereals (1700-1800), les hem obtingudes a partir de diverses fonts:

— En primer lloc, i pel que fa al període 1500-1782, del primer volum de les *Memorias de la Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País*,²⁵ on la Societat va recollir els preus mitjans anuals de diversos productes agrícoles: blat, xèixa, ordi, civada i llegums; es tracta d'una «mercurial», ja que els preus són oficialment anotats a la plaça de la Quartera «... con autoridad judicial y archivada en la curia del Antiguo Bayle general...»;^{25 bis} atès que ningú, fins ara, no ha dut a terme una recerca específica sobre els preus mallorquins —recerca que hauria de partir de la diversificació de fonts i de la reelaboració dels preus a partir de les dades originals— i que tothom es limita a reproduir els preus mitjans anuals publicats per la Societat Econòmica, hem cregut necessari de sotmetre'ls a una sèrie de procediments estadístics a fi de comprovar si, com a mínim, tenen relació amb les altres variables econòmiques, fins al punt de poder-los considerar significatius dels moviments i tendències econòmiques de l'època estudiada, i en quin grau ho són. Aquests procediments estadístics, així com les consideracions pertinents que se'n poden extreure, desborden totalment el present article; Jaume Suau porta a terme una recerca més àmplia sobre aquest punt i remetem a la seva futura publicació; de totes maneres, a les qüestions abans plantejades, creiem, pels resultats obtinguts, poder contestar afirmativament en el sentit que les sèries de preus són fiables i significatives.

— A partir del 1782 les fonts a què hem acudit han estat: fins al 1821 les notícies setmanals de preus dels principals productes agrícoles que apareixen en el «Semanario Económico».²⁶ Del 1822 al 1831, els preus recollits per la

24. Actualment Isabel Vidal treballa sobre l'estructura agrària de Santanyí (Mallorca), analitzant les famílies dels grans arrendataris. Els resultats —per ara— van confirmant les línies que hem establert en aquest treball.

25. *Memorias de la Real Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País* (Ciutat de Mallorca 1784), ps. 233-244.

25 bis. *Ibid.*

26. El «Semanario Económico» fou fundat el 1779 per la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País (SEAP). Era una publicació on constaven, com a seccions fixes, els preus setmanals dels articles principals del mercat de Ciutat de Mallorca i l'entrada i sortida de vaixells del port, especificant els noms dels vaixells i del patró, la seva procedència, la destinació i el tipus de càrrega que portaven (I. MOLL, *op. cit.*, 1975, volum II).

Societat Econòmica, que no foren publicats perquè no ho fou l'esmentat «Semnario», a partir del Trienni Constitucional; es guarden a l'Arxiu de la SEAP, depositat actualment a l'AHM (Arxiu Històric de Mallorca). Del 1833 al 1860, el «Boletín Oficial de la Provincia» (BOP), que també publicava els preus setmanals. Des del 1782 l'elaboració dels preus mitjans anuals ha estat nostra; hem comptat amb l'ajuda de Carme Alomar, Pepa Blanes i Jaume Suau Miquel. (Vegeu la nota 176.)

Fonts diverses:

De l'Arxiu Municipal de Ciutat (AMC): resolucions d'ajuntament, expedients, enquestes, informes, etc.

De l'Arxiu Històric de Mallorca: expedients del Reial Acord (Audiència), llibres del Col·legi de la Mercaderia, expedients del Reial Patrimoni, llibres del credencier i del victigall de l'oli (del 1700 fins al 1806), anàlisi parcial de l'*Apeo de Garay* (1818), estudiant els pobles d'Alaró, Binissalem, Calvià, Capdepera, Estallencs i Montuïri.

Els censos demogràfics oficials (Aranda, Floridablanca, Godoy, censos del 1857 i posteriors) i altres notícies demogràfiques de l'època estudiada.

Sistematització de les dades que sobre Mallorca apareixen als diccionaris de Madoz, Miñano i Canga Argüelles.

Buidatge de les notícies, descripcions, impressions, etc., dels viatgers que recorregueren l'illa durant els segles XVIII i XIX.

TRETS DE L'ESTRUCTURA AGRÀRIA MALLORQUINA

Les relacions senyors/pagesos —i, per tant, les existents entre els senyors i els grans arrendataris— descansen sobre l'articulació de relacions que constitueixen l'estructura agrària. El que volem aquí és, simplement, subratllar els trets que consideram primordials dintre aquesta articulació. Entre el 1718 i 1860/70 consideram que aquests trets són:

- el *predomini sòcio-econòmic* de la noblesa.
- la greu *explotació* que requeia sobre la pagesia.
- l'existència d'un *procés de diferenciació* (que ve d'enrera) dintre la pagesia.

Predomini sòcio-econòmic de la noblesa

L'hegemonia que detenia la noblesa mallorquina²⁷ era absoluta a tota l'època estudiada, i recolzava sobre la relació de poder consolidada després de l'escla-

27. Aquesta, juntament amb el clergat —sobre el qual ho desconecem pràcticament tot— constituïen la classe dominant de la formació social mallorquina. El poder del clergat no era en funció de la propietat de la terra, sinó del fet de ser el grup social que detenia el major nombre de censos i censals, així com el fet de ser els agents de l'alienació ideològica imperant a l'illa (vegeu J. FERRAGUT, *op. cit.*).

fament de les grans revoltes pageses (Forans i Germanies), relació que li permetia l'exploració de la pagesia i de l'artesanat. Aquesta relació, exercida per la classe dominant, no es mantingué immutable al llarg del període estudiat —com si respongués exclusivament a la voluntat explotadora d'aquesta classe, sense que l'altra tingués cap més paper que l'assignat pels senyors—²⁸ sinó que s'anà modificant com a conseqüència de la resistència de la classe dominada i de les transformacions esdevingudes a l'economia i a la societat illenques —creixement demogràfic (vegeu el gràfic 1), integració en el mercat mundial, aparició o consolidació dels grans arrendataris pagesos, etc.²⁹

La relació de poder, a efectes d'anàlisi, la podem escindir en:

- la renda senyorial³⁰
- el quasi monopoli de la terra

El que ens interessa destacar aquí és: 1) que cal no confondre les relacions socials amb les relacions jurídiques de propietat. La propietat dels productes

28. E. P. THOMPSON, *The marking of the English Working Class* (Londres 1968), ps. 9-11.

29. El canvi a les relacions socials és, sobretot, perceptible en el lent accés a la propietat formal de la terra que suposà la generalització dels establiments; en aquest sentit, la relació de poder dels senyors es modificà substancialment.

30. Exercida a partir de les cavalleries, jurisdiccions, senyories, etc., moltes de les quals provenen de la conquesta catalana (1229).

Ja hem indicat més endavant que no hem realitzat cap mena de recerca sobre aquest caire de la renda senyorial. Emperò, com a mostra, es pot apuntar (Terrassa/Berard, *Historia de las villas y poblaciones de Mallorca*, 1786) que el comte d'Aiamans posseïa el comtat d'Aiamans —que comprenia Lloseta i Biniali, amb jurisdicció alta i baixa, «*mero y mixto imperio*»; que, a Petra, Salvador Sureda de Sant Martí posseïx un districte amb alous i «senyoriu» (f. 34); que a Pollença «*los caballeros de la orden de S. Juan, como sucesores en los bienes de los templarios, tienen señorío y jurisdicción en dicha villa, y el gran maestro nombra un prior a cuyo cargo está la administración de aquella iglesia y sacramentos*» (f. 19); que Santa Margalida era cavalleria del comte de Formiguera (f. 34). En 1826-1829 (Miñano, *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal*, Madrid 1826-1829, 11 vols. VII: 65) fa menció que a Pollença els cavallers de Malta continuaven percebent els delmes. El 1716 (*Papeles sobre el nuevo reglamento para el gobierno del Reino de Mallorca*, 1716, Biblioteca March, B. M., 70-VIII), es donà una relació de l'administració de justícia i del govern polític del Regne de Mallorca.

A part la jurisdicció del bisbe, del capítol, del Sant Ofici, apareixien com a jurisdiccions particulars la del bisbe de Barcelona (o pariatge); la porció temporal de la seu; la batllia de Mallorca (que s'inicià amb les heretats que correspongueren a la conquesta catalana del 1229 als cavallers templers); la de l'abat de la Real; la del paborde de Tarragona; la de Sant Feliu de Guíxols; la de la seu de Girona; la de la casa de l'ardiaca de Barcelona; la de les monges de Jonqueres; la baronia del comte d'Empúries; la jurisdicció del comte d'Aiamans; les següents cavalleries: el bisbe de Barcelona, dues; Miquel Amer, una; Mateu Serralta, una; la comtessa de Formiguera, una; Antoni de Verí, una; Antoni Serralta, tres; el comte d'Aiamans, una; Francesc Mir, una; Guillem Dezcallar, una; la batllia de Mallorca, sis; Jaume Berga, una; Joan Amer, una; Antoni Sureda, una; el convent de Sant Francesc, una; Gaspar Poquet, una; Gabriel Fuster, una; Raimon Puigdorfila, una; Gaspar Puigdorfila, una; Salvador Oleza, una; Onofre Net, una; reverend capítol, una; Antoni Dezbrull, una; Nicolau Dameto, una; Antoni Verí, una; Raimon Sant Martí, una; Joan Massanet i Morey, una; ardiaca de Barcelona, una; Maria Gual, una; el comte de Montenegro, una; Bernat de Berard, una; el posseïdor de la hisenda de Salitas, una (fs. 15-16).

—de la mateixa manera que la propietat dels mitjans de producció— són determinats abans de la producció; això fa que les relacions de propietat siguin determinades per les relacions socials, que assignen els agents als llocs que ocuparan a la producció (treballadors/no treballadors), així com la manera en què es distribuirà el producte entre els diferents agents productius.³¹ En aquest sentit, cal subratllar que la preeminència dels senyors no depenia solament del fet, real, de ser grans terratinents, sinó de l'abans esmentada relació de poder, que era la que, entre altres coses, havia possibilitat que arribessin a ser terratinents i que ho continuessin essent. No volem amb això restar importància al fet que quasi monopolitzessin la terra; evidentment, en una formació social predominantment agrícola la terra esdevenia l'eix de les relacions socials;³² el que volem és, simplement, no reduir l'estructura social a l'estructura de la propietat; 2) que la dependència dels pagesos envers els senyors no assumia, en el cas de Mallorca, la forma d'una limitació jurídica imposada a la seva llibertat,³³ sinó —atsa la predominança de pagesos - jornalers, com després veurem— la impossibilitat d'assolir l'autoreproducció al marge de la terra dels senyors, bé perquè es trobaven desproveïts de terra, bé perquè la que posseïen no els era suficient; 3) que el quasi monopoli de la terra per part dels senyors —els nobles posseïen, pràcticament, tots els latifundis oliverers (muntanya) i cerealícoles (pla)—, juntament amb la pressió demogràfica, feien possible *fenòmens d'exasperada concurrència per l'ús de la terra*.

L'hegemonia de la noblesa permetia —i en part també hi recolzava— una densa xarxa de formes d'explotació, que anaven des de la usurpació pura i simple de terres a la pagesia^{33 bis} a l'àgio sobre els queviures, o a la resistència, reeixida, als gravàmens fiscals.³⁴ Tot plegat configurava la relació de poder abans

31. Samir AMIN, *Sobre el desarrollo desigual de las formaciones sociales* (Barcelona 1974), p. 13; P.-Ph. REY, *Les alliances de classe* (París 1973), ps. 93-103 i 203; B. FOU-NOU-TCHUIGOUA, *Marché réel, et marché formel du force de travail*, a «La Pensée», número 176 (agost de 1976), p. 32; B. HINDESS i P. HIRST, *Pre-capitalists modes of production* (Londres 1975), ps. 9-10, 12, 125 i 129.

32. La terra, condició natural de la producció, és físicament limitable; és aquesta característica la que permet que s'estableixin relacions socials en què certes persones limiten, arbitràriament, determinades extensions, i impedeixen a d'altres l'accés a aquest mitjà de producció; així, la terra serà objecte de relacions socials d'apropiació, relacions decisives que aniran lligades a la seva possessió (GUTELMAN, *Structures et réformes agraires*, París 1975), ps. 12, 34-35.

33. S. AMIN, *op. cit.*, p. 33; B. HINDESS i P. HIRST, *op. cit.*, ps. 228, 236-237.

33 bis. Vegeu la nota 55.

34. Les denúncies contra l'oposició dels privilegiats a pagar impostos remunten a molts segles enrera; per tant no és exclusiu dels segles XVIII-XIX; com a exemple d'aquest fet, vegeu

— (*cap al 1710*) exposició que fa l'advocat del regne Bassa contra la pretensió que té la part forana que es faci un nou cadastre, on s'assenyala que els nobles i el clergat no contribueixen a les càrregues del regne.

— 1721, AMC, Resolucions d'Ajuntament, a partir d'ara reials ajuts, 1721, f. 80; Joan Llompart presenta un memorial demanant que es posés en pràctica el privilegi concedit pel rei als membres dels quatre ordes militars, de gau-

definida, i que tan bé va saber captar V. Mut:³⁵ «Frecuente ha sido el odio que han mostrado muchas veces los pageses y la gente vulgar en Mallorca contra los caballeros, ya sea por la cortedad de los naturales, ya porque en este reino luce con mucha autoridad la nobleza; ya porque la mayor parte de los magistrados y gobierno está proveído en los caballeros, ya porque estos poseen las mejores haciendas, y los pageses y gente vulgar tienen mucha dependencia de ellos, y los conciben aborrecibles, porque los han menester...»

Aquesta relació no era, evidentment, mesurable en termes quantitativs —l'excident no és susceptible de quantificacions—, però sí que era fàcilment perceptible malgrat l'alienació ideològica imperant a la formació social mallorquina els segles estudiats.³⁶

La situació de predomini fins aquí exposada era regularitzada per un sis-

dir d'ídèntiques exempcions fiscals que els eclesiàstics; la demanda fou adreçada de bell nou pels electes dels ordres militars el 1724 (reial acord, 1724, exp. núm. 1), els quals adduïen una reial cèdula donada al Buen Retiro el 3 de juliol de 1725.

— 1722 (reials ajuts, 1765, f. 56): es denunciava que els privilegiats no satisfien a l'erari públic, o ho intentaven, les quantitats que els pertocaven, per l'impost de l'utensili, el qual, per això, requeia més feixugament sobre el poble, amb el consegüent agreujament de la misèria general.

35. V. Mut, *Tomo II de la Historia del Reyno de Mallorca que escribió Dn. Vicente Mut su cronista, ingeniero, y su Sargento mayor por su Magestad* (Mallorca 1650). És també el III volum d'*Historia general del Reino de Mallorca. Escrita por los cronistas Dn. Juan Dameto, Dn. Vicente Mut y Dn. Gerónimo Alemany, Segunda edición corregida e ilustrada con abundantes notas y documentos, y continuada hasta nuestros días por el Dr. D. Miguel Moragues Pbro. (...) y D. Joaquín M.ª Bover* (Ciutat de Mallorca 1841), p. 405.

36. Vegeu, per exemple, una subtil mostra del que diem en una de tantes sessions de l'ajuntament de la vila de Calvià; el pes de la relació de poder senyorial hi és present en tot moment:

«Honorabile Consell lo perquè avem fets juntar a voses mersès és per fer-los sabidors de com disapta de la sammane pasade qui fonch mes y aña rebérem una carta horde del Magch. Sr. Dn. Geroni de [...]; jutge del pariatge en que manave que al Sr. balle y retgidors oper lomenos un retgidor de nosaltres fosen en Siutat per al diumenge prop pasat sens falta per afecta de comunicarnos sertas ordes [...] y an vista de dita jo pasí an Ciutat a veurer lo que volia y asent allí am digué que avia de donar val auna filla sua y que nascitave de alguns cunís y perdiús y jo li respongué que en Calvià noia via hòmens case dós ni hòmens que tinguessen cans peranar a casar, y dit jutge em respongué y digué varia jo lo de que menos nasesit as de la case me ha portaren un moltó, gallinas y capons [...] y jo li respongué que no li poria promètar cose naguna que VS. MS. éran aquí que lo vaurian tots junts y dit Magch. respongué que si quen vésem tots junts y que li tornàs resposta prest y air rebérem altra carta aonens diu que la semmana s'as passade y que per dilluns sans falta li tornem resposta sipot fer conta ens de lo que comenà.

»Jo som de sentir que ancara que as veritat que [...] molta misèria anequesta vila conforma veven tots voses mersès de secar un moltó y dotze parrells deviram antra galines y pollastras y aportar-los.»

Com era d'esperar, s'aprovà la proposta per unanimitat (*Llibre d'Actes de l'ajuntament de Calvià, 1717-1769*) (AMC, sessió del 17 gener de 1734, fs. 39-39v.).

tema polític que, encara que atorgà una bona part del poder al funcionariat foraster a partir del decret de Nova Planta,³⁷ mantenia la noblesa en una sèrie de punts clau de control del poder, com podia ser el càrrec de regidor municipal (que era vitalici). Els conflictes provocats durant el segle XVIII per la noblesa, pel que considerava intromissions en la seva esfera de domini, foren continus; però així i tot gaudia del poder suficient per a mantenir les bases de la seva preeminència

- controlant els impostos (talles, utensili, veïndari...) ³⁸
- pressionant per permetre l'exportació de l'oli ³⁹
- especulant sobre les importacions de grans ⁴⁰
- fixant els salaris a la mà d'obra, especialment per a les messes ⁴¹

No ens manquen testimoniatges documentals de la posició privilegiada de la noblesa dins la formació social mallorquina, que, en definitiva, forçava la resta dels grups socials ⁴² a viure a la seva ombra. Així, el 1729 ^{42 bis} els veïns de cada poble varen ésser dividits en quatre classes per tal de distribuir les quantitats corresponents al pagament del nou impost del veïndari. A la primera s'inclouïen «... *los vecinos más acomodados que por sus haciendas, ganancia en sus oficios comercio, trato u por otro cualquier motivo sean los de más posibilidad*». Tots els nobles mallorquins apareixien dins aquesta primera classe. A l'expedient del 1773 ⁴³ la noblesa deté clarament el monopoli de les posses-

37. D'acord amb la reial ordre del 12 d'agost de 1717, el marquès de Casafuerte, comandant general del Regne de Mallorca, anomenà com a regidors del primer ajuntament Marc A. Cotoner, marquès d'Ariany, Joan Sureda, marquès de Vivot, Mateu Gual i Anglada, Gaspar Puigdorfila, Antoni Pueyo, Ramon Puigdorfila, Ramon Fortuny, Joan (Des)Puig, comte de Montenegro, Fc. Dameto, Antoni Serralta, Miquel Ballester, comte d'Aiamans, Joan de Salas, Fc. Valero, Jaume Brondo, Ramon Anglada, tots de la *classe de cavallers*. De la classe de ciutadans: Francesc Palou, Marc Antoni Reus i Vallès, Nicolau Rossinyol de Defla, Jaume Custurer (reials ajuts, 1718, fs. 1v-2). L'aristocràcia s'anà alternant en els càrrecs al llarg de tot el segle XVIII i una bona part del XIX.

38. La resistència al pagament dels impostos per part dels grups privilegiats era molt forta (exempcions, imposicions menys gravoses, etc.); com a mostra, és significativa la queixa adreçada contra els privilegiats (noblesa, clergat) en el sentit que no pagaven l'impost de l'utensili, el qual requeia exclusivament sobre el poble, amb el consegüent agreujament de la misèria pública (Arxiu Municipal de Calvià, reials ajuts, 1765, 66).

39. La noblesa mallorquina era la propietària dels oliverars de l'illa; així ho evidència un document del 1769 (reial acord, 1769, exp. núm. 21); ara bé, no eren els nobles els qui exportaven l'oli, sinó que d'això se n'encarregaven els grans mercaders; l'elevada renda que percebien en concepte d'arrendament de les seves terres olivereres era en funció de la possibilitat d'exportar l'oli per part dels mercaders; s'entén, així, que els regidors (nobles) pressionessin a l'audiència perquè no obstaculitzés la sortida lliure d'oli.

40. Amb connivència amb els mercaders, vegeu p. 140.

41. A. SANTAMARÍA, *El valle de Sóller y Mallorca en el siglo XVI* (Sóller 1955), pàgines 105-6; AHM, reial patrimoni - 888, núm. 135 (1754); Arxiu Municipal de Ciutat (AMP), reials ajuts, 1754, fs. 46-47; AHM, reial acord, 1803, exp. núm. 25.

42. G. GIORGETTI, *Contadini e proprietari nell'Italia Moderna* (Torí 1974), ps. 88-89.

42 bis. Vegeu *infra*, la nota 79.

43. AHM, reial acord, 1773, exp. núm. 43; el brigadier VARGAS PONCE, *Descripciones*

sions més grans; els petits i mitjans trossos de terra no apareixen en aquest document, i per això no sabem a mans de qui eren. A. Grasset de Saint-Sauveur⁴⁴ ja assenyalava que la propietat de la terra a Mallorca era concentrada en mans de la noblesa. Alguns pobles, com Manacor, destacaven, segons l'esmentat viatger, pel grau de concentració assolit: «*Cuyas tierras pertenecen, en casi su totalidad, a la nobleza de Mallorca, que suele pasar en ellas la primavera.*»^{44 bis}

A l'*Apeo de Garay* (1818),⁴⁵ als pobles, les dades dels quals hem sistematitzat, ens trobam que també la noblesa és el grup terratinent dominant (excepció feta de Montuïri, on la propietat és bastant més repartida). En el mateix fet va parar esment un altre viatger, Ozanam,⁴⁶ el qual, referint-se a Mallorca, escriví: «*Les campagnes sont riches en bestiaux et en coton, et on y voit beaucoup de belles maisons de campagne appartenant à la noblesse de Palma.*»

Sebastián de Miñano en el seu *Diccionario* va relacionar en el cas de dos pobles, el grau de concentració de terres per part de la noblesa amb la misèria dels seus habitants (referint-se a Manacor): «*La nobleza de Palma posee la mayor parte de su territorio; [...] esta es la causa de que sea la Vila donde hay mayor número de pobres, por no poseer los más ni un palmo de tierra,*»⁴⁷ i el mateix judici emetia respecte als vilatans de Puigpunyent.^{47 bis} Cortada continua referint-se a la concentració de la propietat,⁴⁸ i B. Canut féu el mateix, afegint una crítica a la institució de l'*hereu*, trava considerable al progrés de l'agricultura.⁴⁹ El «Boletín Oficial Balears» (BOB) de l'any 1852⁵⁰ proporciona una llista

de las islas Pithiusas y Baleares (Madrid 1787), p. 37, ofereix una relació de les possessions més importants de l'illa amb els seus respectius propietaris.

44. A. GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, *Voyage dans les îles Baléares et Pitiuses fait dans les années 1801-1805* (París 1807) (trad. castellana: Ciutat de Mallorca 1952), ps. 72-73.

44 bis. *Ibid.*, p. 32.

45. L'*Apeo* (1878) era una relació de totes les propietats (terres i cases) dels veïns dels pobles de l'illa, amb la seva valoració, d'acord amb una classificació en quatre classes de terres. Les dades dels diferents *apeos* solen trobar-se als arxius municipals dels pobles de Mallorca; però a l'AHM secció Diputació se'n poden consultar uns quants. Nosaltres hem escollit els següents: Alaró (D-1298); Binissalem (D-1297); Calvià (D-1295); Capdepera (D-1293); Consell (D-1297); Estalencs (D-1295); Montuïri (D-1292).

46. OZANAM, *Rélation inédite d'un séjour de dix mois dans les îles Baléares en 1822-23*, a «*Journal des Voyageurs*», XXVI-XXVII (1825).

47. Sebastián de MIÑANO, *Diccionario* (Madrid 1826), volum v, p. 387, volum XI, p. 379.

47 bis. *Id.*, volum XI, p. 442.

48. CORTADA, *Viaje a la Isla de Mallorca* (Ciutat de Mallorca 1845), ps. 107, 247-48.

49. B. CANUT, *Memoria sobre los medios de promover el incremento de la riqueza agrícola y pecuaria de Mallorca atendidos los recursos y las condiciones de su territorio* (Ciutat de Mallorca 1865), ps. 9-11; J. LLABRÉS, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca*, volum II: «*La fortuna de este pueblo sería muy diferente si cuatro quintas partes del terreno no fuesen fideicomisadas, cuyos propietarios viven en la capital. La corta proporción subdividida y de propiedad particular se distingue por su esmerado cultivo*»; PAGENSTECHEER, *La isla de Mallorca, reseña de un viaje* (Ciutat de Mallorca 1867), p. 157: «*Casi todo su territorio pertenece a grandes propietarios y es el granero de la isla.*»

50. Núms. 3031, f. 285, i 3056, fs. 369-70, «*Lista formada con arreglo al artículo 65*

dels majors contribuents, llista que es correspon perfectament amb l'elaborada per la Contribución Territorial, que publicà «El Diario de Palma» el 8 d'octubre de 1875.⁵¹ En totes dues relacions hi apareix el floret de la noblesa mallorquina; concretament, a la del 1875 ocupen les posicions preferents:

El marquès de Bellpuig, que contribueix per un total de	21.719 pts.
El marquès de Vivot, <i>id</i>	17.195 pts.
El comte d'Aiamans, <i>id</i>	14.356 pts.
El comte de Sant Simó, <i>id</i>	13.326 pts.
D. Pere de Verí Salas, <i>id</i>	10.688 pts.
D. Josep Quint-Zaforteza, <i>id</i>	10.634 pts.
El marquès d'Ariany, <i>id</i>	10.078 pts.
D. Faust Gual de Torrella, <i>id</i>	9.172 pts.
D. Joan Burguès Zaforteza, <i>id</i>	9.989 pts.
El comte de Torresaura, <i>id</i>	8.248 pts.
D. Jordi Fortuny i Sureda, <i>id</i>	7.937 pts.
D. Felip Villalonga-Mir, <i>id</i>	7.857 pts.

Cap al 1870, d'acord amb les dades de l'Arxiduc,⁵² els majors terratinents continuaven essent:

El marquès de Bellpuig	7.635 ha
En segon lloc, apareixen els hereus de D. Marià Villalonga	7.246 ha
El marquès des Palmer	5.872 ha
El marquès de Vivot	5.375 ha
El marquès de la Romana	3.859 ha
D. Francesc Truyols, marquès de la Torre	2.993 ha
D. Pere Morell i Fontirroig	2.570 ha
D. Joan Burguès Zaforteza	2.553 ha
D. Francesc Villalonga (Escalada)	2.279 ha
D. Ignasi Fuster	2.345 ha
D. Felip Fuster	2.178 ha
D. Mateu Homar *	2.174 ha
D. Pere Verí	2.161 ha

del real decreto de 2 de abril último, según los datos que obran en este gobierno de provincia de los 30 mayores contribuyentes directos vecinos de esta capital que han de componer el tribunal del jurado en materia de imprenta.

51. En aquesta ocasió, de cara a les eleccions de senadors i diputats a Corts, d'acord amb la Constitució llavors vigent del 1869 i amb la llei electoral del 1870 (dades reproduïdes al diari «Balears» del 8 d'octubre de 1975).

52. HABSBURGO Y LORENA, L. S. (*l'Arxiduc*), *Mallorca agrícola*, volum I (Ciutat de Mallorca 1960), ps. 26-43; J. BISSON, *Origen y decadencia de la gran propiedad en Mallorca*, a «BOCCB», núm. 665 (1969), ps. 167-169, i també *op. cit.*, ps. 109-110. Cal advertir que l'Arxiduc no comptabilitza els petits trossos de terra, i que J. Bisson no inclou a les seves llistes els hereus de Marià Villalonga.

* No pertanyia a la noblesa.

La resta de propietaris no arribaven a les 2.000 ha, emperò, en la seva majoria, continuaven essent nobles: D. Josep Quint-Zaforteza, el marquès de Campofranco, D. Jordi Fortuny, el comte d'Espanya, D. Jordi Dezcallar, D. Faust Gual de Torrella, el marquès d'Ariany, etc.

El marquès de Bellpuig posseïa les següents possessions:

- a Artà: *ses Pastores* (364 ha), *s'Ametlerar* (536 ha), *sa Canova* (455 ha), *Morell* (626 ha)
- a Calvià: *Santa Ponça* (4.376 ha)
- a Establiments: *Bunyoli* (376 ha)
- a Ciutat: *so n'Armadans* (270 ha) i *son Sant Joan* (359 ha)
- a Santa Maria: *son Torrella* (273 ha)

El marquès des Palmer:

- a Escorca: *Comafreda* (1.437 ha)
- a Selva: *Massanella* (884 ha)
- a Santanyí: *sa Vall* (3.551 ha)

Podem veure que al final del període estudiat la noblesa mantenia les mateixes bases de la seva primàcia que hem assenyalat al començament: el control de les dues produccions agrícoles bàsiques, l'oli i els cereals, atès que detenia la propietat de les possessions de muntanya i del pla.

La noblesa mallorquina va ser sempre molt conscient de les bases objectives de la seva preeminència, tant pel que feia a la seva condició de quasi monopolitzadora de la terra, com pel que podia anar contra la renda senyorial. Així, el 1789⁵³ Antoni Fuster de Salas, Josep Desbrull i Bernat Contestí, grans terratinents i, els dos primers, membres de la més rànica noblesa illenca, signen un escrit on critiquen la representació del *síndic personer* D. Antoni Juan i Caimari, representació que, en definitiva, era una defensa oberta del lliure comerç i la desvinculació de terres, i que propugnava en aquest sentit, com a fórmula idònia, els «establiments». Els signants afirmen, en contra d'aquesta iniciativa, que: «... es un atentado contra los respetables derechos de la propiedad, destruye la libertad de testar, arranca el Dcho. más precioso inherente al Dominio, se opone directamente a las leyes más saludables y a la constitución misma del gobierno monárquico...»

El 1821 Gabriel Nadal, notari, garant dels interessos de la noblesa i del clergat, signà un interessantíssim fullet⁵⁴ on defensava que els delmes, les tasques, «agrarios», aous i drets senyorials eren *drets de propietat*, i no de senyoria, i que, per tant, no havien quedat abolits pels decrets del 8 d'agost de 1811 i del 19 de juliol de 1813.

53. *Informe de la Sociedad (Económica) sobre la representación del Síndic[o] Personero sobre comercio de Tierras* (Ciutat de Mallorca, juliol de 1789) (transcrit per I. MOLL, *op. cit.*, 1975, volum III, *Apéndice*, ps. 108-112).

54. *Exposición, en la que se manifiesta y prueba que los diezmos y alodios son respectivamente derecho de propiedad y no de señorío, y por lo mismo no quedaron abolidos por los decretos de las Cortes de 6 de agosto de 1811 y 19 de julio de 1813, y que también la cabrevación es precisa y necesaria para que no se pierdan los censos de toda clase* (Ciutat, Impta. de Salvador Savall, 1821).

Tot i que les denúncies contra els constants abusos de poder per part dels nobles foren freqüents al llarg de la segona meitat del segle XVIII,⁵⁵ no hem trobat traces d'enfrontament o resistència oberta contra l'opressió senyorial. Així com el segle XVII coneixem un cas⁵⁶ de revolta contra el poder nobiliari, per a tots els segles posteriors desconeixem l'existència de situacions similars. De totes maneres, creiem que una pacient tasca d'exploració en els arxius municipals dels pobles de l'illa ens aportarà més llum sobre la lluita pagesa contra l'explotació senyorial.

Greu explotació que afectava la pagesia

L'explotació que afectava la pagesia provenia de dos factors íntimament lligats:

— *la relació de poder* exercida per la classe dominant sobre tot el poble mallorquí (que acabam d'exposar, en part)

— *la dependència externa* de l'illa envers l'estat espanyol, que es consolidà amb la conquesta de Mallorca per part de les tropes borbòniques i que se sancionà jurídicament mitjançant el decret de Nova Planta.

La dominació practicada per l'estat anava adreçada a extreure un excedent (en homes i diners) de Mallorca. Les queixes dels mallorquins contra les lleves i quintes⁵⁷ dutes a terme per l'estat foren contínues i s'agregaren amb el «terrorisme estatal» implantat amb el decret de Nova Planta. Una bona mostra de la insuportable coerció que suposaven els arplegaments per als habitants de l'illa és el següent document del 31 de gener de 1747:⁵⁸ «*Fue tan cruel esta persecución, que quien no la vio no podría creerla, pero lo que escribo es la pura verdad, y aseguro que oí decir a personas cuyos hijos eran esclavos en Argel, que se tenían por muy dichosas pues preferían que sufrieran servidumbre en tierra de moros, a que con tal inhumanidad fueran tratados entre cristianos.*»

El 6 de febrer de 1760 el mateix A. Campaner^{58 bis} reproduïx un document on es fa referència al fet que es va «capturar» molta gent per a la lleva que es feia aquell any. El 1764 i el 1765⁵⁹ s'alhudeix a «fugitius» dels pobles per tal de no ser fets presos per les quintes. Es pot entendre perfectament que suposava per a una família de pagesos —on cada individu realitzava funcions ben delimitades (treball domèstic i agrícola, jornals) i on calia la concurrència d'es-

55. Reials ajuts, 1773, T. Polític, fs. 15v.-17v.; mitjançant una reial ordre del 16 de juny de 1770 s'havia obligat a posar fites a les terres en propietat i capbrevar-les; es va trobar a la capbreuació portada a efecte que els terratinents havien usurpat terres de les cavalleries d'Aiamans i Biniali.

56. A. CAMPANER, *Cronicon majoricense* (Ciutat de Mallorca 1967), p. 424; L. SENNE, MONTANER, *op. cit.*

57. Per al segle XVI, vegeu V. MUT, *op. cit.* (1841), III ps., 459-66, 608, 609; per al segle XVII, també MUT, *op. cit.*, ps. 610, 611-625; J. ALEMANY, *Historia General de la Isla de Mallorca y sus adyacentes*, AHM, 13/2/1, ps. 4, 5, 217-19; J. M. QUADRADO, *España, sus monumentos y artes, y su naturaleza y historia* (Barcelona 1888), ps. 476, 500 i 524.

58. A. CAMPANER, *op. cit.*, ps. 534-35.

58 bis. *Ibid.*, p. 549.

59. Reials ajuts, 1764, f. 3, i 1765, f. 1.

forços de tots per a assolir un nivell mínim de subsistència— de veure's privada d'un o d'alguns dels seus membres.

La *pesada fiscalitat* que requeia sobre el poble, i, per tant, damunt la pagesia, era la via per la qual l'estat extreia una part de l'excedent de l'illa; és lògic, per tant, que les protestes contra la càrrega excessiva que suposaven els impostos, s'iniciassin, pràcticament, tot d'una després de l'ocupació borbònica. En aquest sentit, les actes de l'ajuntament de Ciutat dels primers anys ja contenen els primers intents —tímids— de frenar l'exigència anual de la talla de 32.000 *pesos*, destinada a subvenir a les necessitats de l'exèrcit borbònic d'ocupació, la qual s'afegia a les ja existents.

Els escrits que recollien el malcontentament popular s'esforçaven a demostrar els greuges que patia l'economia i la població illenques per causa de l'excés gravamen impositiu —molt més elevat que en altres províncies—. Escrits en aquest sentit se succeeixen durant tot el període estudiat.⁶⁰ Una bona prova

60. 1750. Representació de la ciutat al rei, protestant contra l'error comès per l'administració borbònica en el *Valimiento* «... por metad y el quatro por ciento de todos los derechos que tiene la Universidad de el Reyno...», mitjançant reial decret del 22 de desembre de 1740, establert el 1741, exposant les conseqüències nefastes que aquest error havia suposat (arxiu particular de J. Suau).
1759. «*Sobre representaciones a S.R.I.M., y escasez de frutos*», AMP, lligall 1613, núm. XIV.
1767. Reials ajuts, 1767, f. 265.
1822. J. Llabrés, *op. cit.*, II: 65.
1840. *Memoria que publica la Diputación Provincial de las Islas Baleares en refutación de las exposiciones que elevaron a S.M... las Diputaciones provinciales de Zaragoza y Murcia contra el libre comercio de granos de que disfrutaba esta provincia* (Ciutat de Mallorca, Impt. Nacional, 1840), especialment la p. 37:
 «*Tan vivamente han quedado afectados estos isleños de la ofensa y de los perjuicios que se les acarrearán, y tal es su sentimiento, que la diputación no sabe cómo calmar la efervescencia generalmente pronunciada, ni cómo prevenir la resistencia, que amaga al pago de los impuestos nacionales a que en todas épocas se prestarán dóciles mil sacrificios. ¿No basta, dicen ellos, quedar desproporcional y exorbitantemente pechados con la contribución de frutos civiles, que compone con escándalo 1/17 del total de la nación? ¿No basta que las tarifas del derecho de puertas sean aquí más subidas que en la península, que en los puertos más concurridos y aventajados, y que en las ciudades más populosas como Barcelona y Valencia? ¿No basta que el mismo derecho impuesto a esta provincia sin corresponderle, subsista llevado a un extremo de cavilación e injusticia tanto en extensión como en no haber hecho cesar la talla que aboliera? ¿No basta que suframos en desproporción estadística cinco millones de escaso por contribución extraordinaria de guerra?*»
1845. J. Llabrés, *op. cit.*, 1958, III: 198-205.
1846. J. Llabrés, *op. cit.*, 1958, III: 228-51: l'ajuntament de Ciutat es negà a contribuir en el repartiment per a la contribució territorial corresponent al segon semestre d'aquest any; l'ajuntament fou cessat i substituït.
1847. J. Llabrés, *op. cit.*, 1958, III: 260; queixes generals perquè les contribucions eren exorbitants.

d'això és que el 1865 Urech Cifre publicà el seu brillant treball⁶¹ on denunciava que les Balears des del 1803 havien estat carregades excessivament en concepte de contribució territorial.

Aquesta fiscalitat estatal de rapinya s'afegia a la xarxa de censos i censals que s'havia abatut, des de feia molts segles, sobre la societat mallorquina: una forma d'explotació mitjançant la qual la classe dominant s'apropriava una part del sobretreball dels grups socials sotmesos. No podem tractar de la qüestió dels censals, ni de la universal consignació⁶² —institució clau per a entendre la història mallorquina—; l'únic que aquí ens interessa és destacar la importància i el pes d'aquesta xarxa dins de l'economia i de la societat illenca. Els censos embolicaven tothom, fins i tot la gent que gaudia de patrimoni; quan —per a adduir un exemple del que diem— les autoritats de la vila d'Inca reberen ordre de classificar els veïns en quatre classes per tal de procedir a satisfer l'impost del *veïnat* (1729-30), respongueren que els veïns tan sols es podien distribuir en tres classes, ja que: «... ninguno era de la primera clase a causa de hazer todos los hombres que aunque, que tengan caudales, pero por lo mucho que están cargados de censos y sequestros no pueden hazer de la primera clase...»

Les universitats de les viles, juntament amb els seus habitants, pagaven quantitats considerables en concepte d'interessos anuals;⁶³ els beneficiaris solien ésser, normalment, la noblesa i, sobretot, les comunitats religioses.⁶⁴

La incidència dels censos sobre l'agricultura —caire que ens interessa de subratllar aquí— era molt greu: l'any 1726⁶⁵ es denunciava la pràctica, fre-

1864. B. Canut, *op. cit.*, 1864: 34-35, assenyalava la greu incidència de les contribucions sobre l'agricultura; el 1878 F. Satorras, *Informe sobre el estado de la agricultura en la provincia de las Baleares* (Ciutat 1878) (1878: 45) féu el mateix: «Contribuyen asimismo a este pobre estado de la agricultura la cuota del impuesto territorial señalado a estas islas, la que no guarda verdadera relación con la de las demás provincias del reino.»

61. C. URECH CIFRE, *Estudios sobre la riqueza territorial de las islas Baleares dedicado a las Cortes Constitucionales* (Ciutat de Mallorca 1869).

62. Vegeu B. BAUÇA, *Por la Junta de la Consignación con los magníficos jurados de la universidad de Ciudad y Reyno de Mallorca. Sobre la más segura observancia de las capitulaciones de la Concordia del año 1684 hecha entre la dicha universidad y Reyno...* (Mallorca 1767); A. CANALS, *Memoria sobre la universal consignación de Mallorca* (Madrid 1849); G. ROSSELLÓ, *Observaciones a la memoria publicada por D. Antonio Canals sobre la universal consignación de Mallorca* (Ciutat de Mallorca 1851); G. DAVIU, *El clergat dins la formació social mallorquina als segles XVII i XVIII. Les bases econòmiques de la seva preponderància*, memòria de llicenciatura, facultat de geografia i història, Universitat de Barcelona, 1977.

63. La documentació és molt abundosa; vegeu, com a mostra, reial acord 1719, exp. núm. 7; reial acord 1722, exp. núm. 35; reial acord 1759, exp. núm. 24; reials ajuts, 1761, fs. 4v-5; reial acord 1780, exp. núm. 19. Per a Alcúdia, vegeu P. VENTAYOL SUAU, 1927, II: 189-193; per a Calvià, AMC, *Llibre d'Actes*, 1736, 1740, 1743; per a Petra, I. MOLL, 1975, volum III: 45-57; per al mateix poble, vegeu la seva resposta a la qüestió 14 d'agricultura, dins de l'enquesta del 1800; aquest mateix per a Porreres (AMC, L. P., núm. 677 bis).

64. Reial acord 1780, exp. núm. 19 (Porreres).

65. Reials ajuts 1726, fs. 112-112v.

qüent, de carregar censos a interès d'un 8 %, malgrat el que havia disposat la reial pragmàtica del 1614, i com era de carregós per als habitants de l'illa, ja que les terres no reituaven més d'un 2 o 3 %, i encara menys; s'allegava «... que son la destrucción de esta Isla y sus moradores... a fuero tan excessivo e injusto, y sospechoso de usura...»⁶⁶

L'any 1837⁶⁷ continuava denunciant-se: «También será propio del gobierno en bien de nuestra agricultura que destruya su eterna carcoma...» (referint-se als censos de la universal consignació).

Davant d'aquestes càrregues tan feixugues, nombroses universitats i molts dels seus habitants es veien impossibilitats de poder subvenir al seu pagament;⁶⁸ els embargaments de béns, la venda de terres per part dels pagesos eren, per tant, freqüents, així com les presentacions de memorial a la reial audiència suplicant moratòries per als deutes, i fent clam, si no els era concedit, de trobar-se impossibilitats de llaurar i sembrar les terres. Aquests allegats se solien produir en moments de carestia, quan els pagesos no podien fer cara a les despeses indispensables (compra d'aliments, de llavors) o imposades (pagament d'impostos, rendes, interessos dels préstecs, etc.), i això tant els petits arrendataris o parcers —que, juntament amb els petits propietaris, podien extreure, normalment, beneficis de la comercialització de les seves produccions— com dels jornalers i altra gent sense terra, que es veien impossibilitats de desviar una part dels seus ingressos per a satisfer el pagament dels censos o impostos, ja que els necessitaven en la seva totalitat per a comprar grans. S'evidenciava així, un cop més, el pes determinant de l'agricultura dins la societat illenca,⁶⁹ i com la fiscalitat (estatal i senyorial) era una de les vies mitjançant la qual es privava al pagès de proveir per a la seva subsistència, impellant-lo a caure en l'endeutament progressiu,⁷⁰ en la usura⁷¹ i, en definitiva, en el mercat de treball.⁷²

Finalment volem fer al·lusió a una forma d'explotació força generalitzada que proporcionava elevats guanys a tots els acaparadors de queviures, particu-

66. *Ibid.*

67. J. LLABRÉS, *op. cit.*, volum II, p. 679.

68. Com a casos més significatius: reial acord 1717, exp. núm. 1; reial acord 1721, expts. núms. 30, 37 i 41; reial acord 1719, exp. núm. 7; 1722, AHM, AH, núm. 84; reial acord 1722, expts. núms. 2, 24, 41, 63; R. P. 1731, núm. 2934, núm. 46, exp. núm. 28 (Santanyí); reial acord 1725, exp. núm. 18; reial acord 1724; exp. núm. 9; reial acord 1749, núms. 24, 32; reial acord 1750, expts. núms. 7, 21, 26; reial acord 1751, exp. núm. 92; reial acord 1791, exp. núm. 12.

69. Expedients del reial acord corresponents al 1719; *Sobre agricultura y ganadería de Mallorca (siglos XVII-XVIII)*, a «BSAL», volum XXI, ps. 63-64; reials ajuts 1728: 73-73v; reials ajuts 1725: 48; reials ajuts 1788, fs. 91-92; *Exposición a S. M. sobre la escasez de granos en esta isla*, a AMC, lligall 1613, núm. XXIII, any 1779.

70. C. PAZZAGLI, *L'agricoltura toscana nella prima metà dell' 800 (Tecniche di produzione e rapporti mezzadrili)*, Florència 1973, ps. 448 i ss.

71. K. MARX, *El Capital* (París, E. Socials, 1976), III, ps. 56, 548 i ss., 564; M. DOBB, *Estudios sobre el desarrollo del capitalismo* (Madrid 1971), ps. 157-59; M. BLOCH, *Les caractères originaux de l'Histoire rurale française*, 2 volums (París 1976), p. 146; V. I. LENIN, *El desarrollo del capitalismo en Rusia* (Barcelona 1976), ps. 171-73; A. CHAYANOV, *La organización de la unidad económica campesina* (Buenos Aires 1974), ps. 283 i ss.

72. BRENNER, *op. cit.*, 1977, ps. 74-75.

larment cereals: els terratinents, l'Església, els delmers reials, els comerciants. Ens referim a l'àgio sobre els aliments bàsics. La gent distingia amb claredat quina era la causa que feia que aquests es venguessin a uns preus exorbitants, i diferenciava les caresties naturals (ocasionades per factors naturals) de les «caresties» provocades pels agiotistes: «... *considerando que el año ha sido abundante y por consiguiente que la carestía no procede de causa natural y superior en que suele encontrar más fácil motivo la conformidad y resignación...*»⁷³

Si hem posat en dansa aquesta forma d'explotació és per la seva presència constant i per la nombrosa documentació de denúncia trobada als arxius. Es pot assegurar que la immensa majoria d'autoritats i de membres de la classe dominant eren agiotistes:⁷⁴ així, per exemple, el 1751⁷⁵ uns quants habitants de Santanyí denunciaven pràctiques d'especulació per part dels regidors del poble, amb grans adquirits per fer cara a la carestia. És lògic, per tant, que davant les denúncies de pràctiques reiterades d'àgio, els regidors es limitassin a prendre com a mesura la importació de blat (per a abaratir els preus), i no de disposar providències contra els agiotistes.⁷⁶

Les conseqüències que d'aquesta explotació es derivaven per a la població eren molt greus.⁷⁷ Dintre del segle XVIII, amb una regularitat aproximada de vint anys, podem detectar crisis demogràfiques, les més importants de les quals foren: 1721-1726, 1745-1750, 1762-1767, 1785-1786 i primers anys del segle XIX. La sobremortalitat, en el seu doble vessant, ordinari i extraordinari (crisis demogràfiques), era el tret característic de la demografia illenca; sobremortalitat que s'ha de relacionar amb la subalimentació crònica de la població, provocada pel règim d'explotació existent a la formació social mallorquina que ara hem analitzat.

Diferenciació dins la pagesia

La dificultat més greu amb què hem topat per a l'estudi de les diverses categories que constituïen la pagesia prové del contingut heterogeni de les fonts. Desconeixem (amb la sola excepció del *veïnat* del 1729) els criteris que es varen seguir a l'hora de classificar els veïns de cada municipi; ignoram el significat exacte de categories com ara «arrendadors», «conductors», «llauradors», «jornalers», «arrendatarios», «pagesos», «conradors», «hortolans», «*labradores propietarios*», «*colonos*», que apareixen en els diferents censos.⁷⁸ D'aquesta manera, es fa difícil d'intentar seguir l'evolució de les diferents categories pageses d'un cens a l'altre; per això, hem considerat més adient de realitzar

73. AMC, lligall 1616, núm. 1-1709.

74. Reial ajut 1733, f. 103; reial ajut 1734, f. 128; reial acord 1747, exp. núm. 9; reial acord 1751, exp. núm. 31; AHN, Sec. Estado, lligall 593 (1a., f. 5-1752); reial ajut 1759: f. 22; reial ajut 1760: fs. 80-9; reial ajut 1767: fs. 244-255v; reial acord 1789, exp. núm. 54; 1798, A. Campaner (1967: 600).

75. Reial acord 1751, exp. núm. 31.

76. Reial ajut 1720, fs. 45-45v.

77. J. SUAU, *Demografia rural mallorquina del segle XVIII*, a «Mayurqa» 16, ps. 137-180 (1976).

78. Vegeu *supra*, la nota 15.

anàlisis separades de cadascun d'ells, és a dir, procedir, de primer, a estudiar estàticament la pagesia d'acord amb cada cens o estadística, i intentar, després, agrupar tots els grups pagesos en categories extremes (jornalers sense terra, arrendataris, parcers, propietaris) a fi de poder copsar millor les línies generals de la seva dinàmica.

El 1729 s'imposà l'impost del veïnat.⁷⁹ Els veïns de cada poble foren classificats en quatre classes:

— a la primera «... *los vecinos más acomodados que por sus haciendas, ganancia en sus oficios, comercio, trato, u por otro qualquier motivo son los de más posibilidad*»

— a la segona «... *aquellos que parte del año se ejercitan en el cultivo o administración de cosa propia aunque después el tiempo que les queda se empleen en trabajar a jornal, como con uno y otro junta para una mediana subsistencia*»

«... *los de medianas conbeniencias que tuvieran algún género de labranza, arrendadores de posesiones, mayoresales, tragineros, con ganado propio, artesanos o menestrales de botiga*»

— a la tercera «... *los que meramente viven de jornal para mantenerse sin otros haveres algunos...*»

— a la quarta «... *los totalmente imposibilitados de trabajar que viven de limosna*»

El següent quadre ens indica la mitjana dels percentatges globals de tots els pobles:⁸⁰

Primerament, per classes (% sobre el total de veïns)

1a	2a	3a	4ta	3a+4ta
8,38 %	25,84 %	54,58 %	11,20 %	65,78 %

En *segon lloc*, a molts pobles, després del nom, llinatge i malnom de cada veí, s'especificava, també, la seva ocupació; en el proper quadre hem resumit els percentatges que representava cada ocupació en relació amb el total de veïns (entre parèntesis hem posat les classes en què cada categoria apareixia amb més freqüència):

79. Per al comentari crític d'aquesta font, vegeu J. SUAU, *Memòria de doctorat* (1979). Ll. Muntaner s'hi basà per a l'elaboració de la seva memòria de llicenciatura *Aproximació a l'estudi de la formació social mallorquina. El veïnat de 1729-30* (Ciutat 1976).

80. Els pobles les dades dels quals hem pogut detectar a l'Arxiu Històric són: Alaró, Alcúdia, Algaida, Andratx, Artà (Son Cervera, Capdepera), Binissalem, Bunyola, Calvià, Campanet, Campos, Deià, Escorca (Lluc), Esporles, Felanitx, Inca, Llucmajor, Manacor, Marratxí, Montuiri, Muro, Petra, sa Pobla, Pollença, Santa Maria i Vallde-mossa.

<i>ocupacions</i>	<i>% sobre el total de veïns</i>
<i>Arrendador (2a; 1a)</i>	1,02
<i>Conductor de possessió (2a; 3a)</i>	1,47
<i>Labrador (2a; 1a; 3a)</i>	14,10
<i>Majoral (2a; 1a; 3a)</i>	0,89
<i>Pagès (1a)</i>	5,63
<i>Conrador (2a; 1a)</i>	9,13
<i>Hortolà (2a)</i>	0,17
<i>Pastor (3a; 1a)</i>	0,48
<i>Jornaler (3a)</i>	54,58

Els cens de Floridablanca (1787) ens ofereix, pel que afecta la pagesia, les següents dades:

<i>ocupacions</i>	<i>% sobre el total de veïns</i>
<i>Labradores</i>	19,61
<i>Jornaleros</i>	57,20

Gràcies al cens de Godoy (1797) disposam d'informació general sobre Mallorca, i, a nivell municipal, sobre Felanitx⁸¹ i Lluçmajor,⁸² que resumim en el quadre següent:

<i>ocupacions</i>	<i>% sobre el total de veïns</i>		
	<i>Mallorca</i>	<i>Felanitx</i>	<i>Lluçmajor</i>
<i>Jornaleros</i>	44,43	37,78	71,24
<i>Labradores propietarios</i>	11,56	54,23	13,99
<i>Arrendatarios</i>	6,71	—	3,43

81. P. XAMENA, *Història de Felanitx* (1975), II, p. 82.

82. B. FONT OBRADOR, *Ferías de Lluçmajor* (Lluçmajor 1971), ps. 6-8; V. M. ROSSELLÓ, *op. cit.* (1964), p. 164.

D'acord amb l'estadística que s'elaborà l'any 1834⁸³

<i>ocupacions</i>	<i>% sobre el total de veïns</i>
<i>Pastor</i>	4,61
<i>Jornaderos</i>	50,83
<i>Propietarios</i>	18,62
<i>Colonos</i>	8,40

I, finalment, segons el cens del 1860:⁸⁴

<i>ocupacions</i>	<i>% sobre el total de veïns</i>
<i>Jornaleros</i>	49,40
<i>Arrendatarios</i>	2,98
<i>Propietarios</i>	22,60

La primera cosa que podem extreure de les dades del veïnat de 1729-30 és que al començament del segle XVIII la pagesia no constituïa una classe homogènia, sinó que estava integrada per grups diferents en funció del seu *status* socio-econòmic. La diferenciació es trasllueix, en primer terme, en les diverses categories que apareixien; compareu la diferència existent entre, posem per cas, un *pagès* que apareixia sempre dintre de la primera classe i un *arrendador* (que vol dir arrendatari) a la segona o primera, amb un *jornalero*, indefectiblement classificat a la tercera, sense mitjans propis per al conreu de la terra. Emperò la diferenciació també s'evidencia dintre d'una mateixa categoria: així, hi ha *labradors*, *majorals*, *conductores* o *arrendadores* que poden trobar-se situats dintre de la segona, la primera o la tercera classe, és a dir, la diferenciació no solament es dona entre grups pagesos, sinó, igualment, dins cadascun d'ells.

Els censos del 1787 i del 1797, l'enquesta del 1834 i el cens del 1860 també ens permeten de deduir l'existència de categories clarament diferenciades

83. *Estadística de población y riqueza agrícola (1834-1835)* (AHM, D-830); conté els següents pobles: Artà (Capdepera, Son Cervera), Calvià (es Capdellà), Bunyola (Orient), Escorca, Felanitx, Lluçmajor, Marratxí, Montuïri, Santa Maria (Santa Eugènia), sa Pobla, Pollença, Porreres, Puigpunyent (Estallencs, Galilea), Sencelles (Biniali, Costitx), Santa Margalida (Maria) i Vilafranca.

84. Quadre elaborat mitjançant la informació continguda a ARXIDUC, *Las Baleares, Mallorca. Parte general*, 1963: 85-86; J. M. BOVER, 1864: 90-91.

dintre la pagesia. En el quadre següent hem reunit els diferents grups que apareixen als censos en categories extremes: *propietaris*, *conradors* (que comprendria *colonos*, *arrendataris*, *conradors* i *llauradors*) i *jornalers*

	% sobre el total de veïns			
	1729	1787	1834	1860
jornalers	54,58	57,20	55	49,40
conradors	22,89	19,61	8,40	2,98
propietaris	—	—	18,62	22,60

(hem prescindit del cens del 1797 perquè les seves dades són menys segures que les de Floridablanca del 1787. El percentatge de jornalers del 1834 l'hem elevat en un 3 % perquè hi sumam el percentatge de *pastores*).

De l'anàlisi d'aquest quadre es pot inferir que el percentatge de jornalers augmentà entre el 1729 i el 1787, i que disminuï el 1834 i el 1860; que el percentatge de *llauradors* disminuï durant tot el període; finalment, que el percentatge de *propietaris* cresqué.

Creiem que aquestes variacions són un bon reflex de les transformacions que s'esdevenien a l'illa a l'època estudiada. Cap a la quarta desena del segle XIX comencen les notícies dels primers «establiments» i parcel·lacions;⁸⁵ això suposava que nombrosos pagesos augmentaven l'extensió de les seves explotacions, però, també, que molts accedien a propietaris i, per tant, que deixaven de figurar als censos com a *jornalers* i començaven a constar com a propietaris (encara que fos d'un mínuscul tros de terra). D'altra banda, pel que sabem dels arrendataris de Santanyí,⁸⁶ cap a 1820-30 començaren a comprar terres, i, així, aquests també deixaren d'integrar-se dins la categoria de *conradors*, *arrendataris* o *colonos*, per a engrossir la de *propietaris*; si, com sembla probable, el cas de Santanyí es pot considerar significatiu d'un procés més general en el conjunt de l'illa, aquesta fou la causa que els conradors disminuïssin en relació amb el total de veïns al llarg del període: «No es de maravillar el número extraordinariamente alto de los propietarios que es superior al de los labradores, número que se explica porque existen numerosos propietarios que son en realidad artesanos, industriales, empleados y hasta jornaleros que han adquirido algunas tierras gracias al sistema de establecimiento.»⁸⁷

85. MADOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones* (Madrid 1846), p 122; B. CANUT, *op. cit.*, p. 10; Ch. T. BIDWELL, *The Balearic Islands* (Londres 1876), ps. 36-37; ARXIDUC, *op. cit.*, p. 22; B. PASTOR, *op. cit.*; J. BISSON, *op. cit.*, 1969, p. 188, i 1977, p. 45; F. SATORRAS, *op. cit.*, p. 44.

86. Vegeu la nota 24.

87. ARXIDUC, *op. cit.* (1960), volum II, p. 25.

Així i tot, caldrà esperar al darrer quart del segle XIX i el començament del XX per al desmantellament generalitzat de les grans possessions nobiliàries.⁸⁸

L'accés a la propietat dels pagesos sense terra degué ser irrellevant fins a mitjan segle XIX. Així ens ho indica la sistematització que hem fet dels *apeos* dels pobles escollits com a mostra (vegeu quadre núm. 1). Com es pot observar en aquest quadre, el 1818 la gent sense *gens de terra* era molt nombrosa a tots els pobles; l'estructura de la propietat es basava en dos sectors extrems: a una banda i a l'altra se situaven els qui no tenien res o quasi res, i els grans terratinents; enmig, un reduït sector que gaudia d'una propietat mitjana. De les dades de l'*apeo* també podem extreure la conclusió que el sector de *jornalers* era més nombrós que el que assenyala: és evident que una família de diversos membres no es podia reproduir sobre parcelles de poca extensió; per tant, alguns dels seus membres havien de recórrer al mercat de treball.

* * *

Com era constituïda llavors, la pagesia? Per mitjà de l'anàlisi dels censos, les notícies coetànies i els contractes d'arrendament hem establert la següent tipologia, que comença per la base d'aquesta mena de piràmide social:

- els jornalers
- els roters
- els petits propietaris pagesos i els petits arrendataris o parcers
- els grans arrendataris

Aquesta tipologia no era integrada per compartiments estancs, sinó que era relativament fàcil de passar de jornalera a roter o a petit arrendatari/parcer; ja era més difícil d'esdevenir petit propietari, però molt més ho era de convertir-se en gran arrendatari; per contra, s'esdevenia molt ràpidament jornalera o pobre, especialment en moments de crisis agràries, de caresties, per deutes, etc.

La tipologia tampoc no s'ha de considerar estàtica,⁸⁹ perquè és evident que al llarg del període estudiat es produeixen modificacions importants:

— mitjançant les parcel·lacions i els establiments (com abans hem indicat) nombrosos *jornalers* i altra gent sense terra accediren a la propietat; molts d'arrendataris compraren terres i tot i continuar essent arrendataris de possessions esdevingueren propietaris, alguns d'ells *grans propietaris*; molts de pobres i jornalers emigraren durant el segle XIX

— els cultius fonamentals (oli/cereals) deixaren la seva plaça preponderant a uns altres (ametllers, garrofers, figueres, vinya, etc.).

És a dir, l'estructura de la pagesia es modificà, encara que no tan profundament com els darrers anys del segle XIX i la primera meitat del XX.

Les dues primeres categories (*jornalers/roters*) constituïen el sector més

88. B. PASTOR, 1976, p. 186; J. BISSON, 1969, p. 169.

89. B. H. SLICHER VAN BATH, *Les problèmes fondamentaux de la société pré-industrielle en Europe occidentale*, a «A. A. G. Bijdragen», 12, 1965, ps. 20, 39, i *La historia agraria de Europa Occidental* (Barcelona 1975), ps. 455-77.

empobrit de la pagesia i es veien explotats tant pels terratinents com pels grans arrendataris;⁹⁰ en una estructura agrària on la noblesa detenia el predomini socio-econòmic, en un marc on el latifundi era l'element determinant, els jornalers i els petits pagesos estaven abocats a caure dins d'una exasperada concurrència per l'ús de la terra; és aquesta la que pot explicar l'existència dels *roters*. Durant tot el període estudiat⁹¹ trobam allusions contínues a rotes i roters:

El 1759: «*Que esta isla no se compone de ricos labradores [...] Quedan a pedazos repartidas entre infinitos arrendadores o roteros, quienes con incesante fatiga las cultivan [...] de cuias tierras se logra con mucha ventaja la mejor cosecha...*»⁹²

«*Esto se practica tanto si las tierras son fuertes como ligeras. Aquellas, que son pocas, suele cultivarlas de su cuenta el dueño, o el arrendador del predio, subarrendando las ligeras que llaman de rotas... [el roter paga en espècie; no se li dona llavor ni cap altre mitjà ni utillatge, emperò], tiene la facultad de dexar la rota antes de segarla quedando el sembrado a favor del dueño de la tierra lo que es muy frecuente en años estériles.*»⁹³

«*Los roters forman la clase campesina más pobre de la isla; muchas veces se trata de simples braceros que trabajan a jornal en la misma finca donde radica la rota [...] Los roters, a pesar de su pobreza y de que sus contratos son puramente verbales, cumplen siempre con puntualidad sus obligaciones. Sólo en años de mala cosecha el propietario suele renunciar a recibir la totalidad o parte de lo pactado.*»⁹⁴

Hi ha diversos autors que han descrit en què consistien les rotes,⁹⁵ per la qual cosa no tenim necessitat de repetir el que ja ha estat prou estudiat. Simplement volem subratllar que les rotes suposaven una font d'ingressos molt considerable dins de la renda que percebia el senyor de la seva terra. Així,⁹⁶ a mitjan segle XVIII el marquès de la Torre rebia en concepte de renda per rotes, un any per altre, 200 quarteres de blat, que en moneda li reportaven unes 720 lliures, és a dir, un 43,38 % sobre el total de renda en espècie (cereals), un 20,76 % sobre el total de la renda, un 30,70 % sobre el total de l'annua mercè de les seves possessions.

Es pot afirmar que el sistema de rotes era el que permetia el grau més elevat d'explotació sobre el pagès, especialment pel que implicava d'autoexplotació d'aquest sobre terres marginals, sobretot garrigues; com assenyala J. Bisson:⁹⁷ «*Activité marginale, socialement et agronomiquement, la rota accompagne*

90. G. POSTEL-VINAY, *op. cit.*

91. Reial acord 1721, exp. núm. 41. Els roters de sa Pobla, que són qualificats de gent miserable, no poden pagar l'annua mercè en espècie per causa de la mala anyada.

92. *Súplica al Rei demanant moratòria* (16 de juliol 1759), arxiu particular de Jaume Suau.

93. «*Semanario Económico*», *Tratado de la agricultura de Mallorca* (1796), p. 71.

94. ARXIDUC, *op. cit.* (1959), volum I, ps. 18-19.

95. V. M. ROSELLÓ, *op. cit.* (1964), p. 267; J. BISSON, *op. cit.* (1977), ps. 208-209.

96. AHM-SEAP (secció en via de catalogació).

97. J. BISSON, *op. cit.* (1977), p. 209.

la structure latifundiaire; c'est aussi la traduction de la forte pression démographique que l'île a connue jusqu'à une date récente...»

La importància de les rotes quedava ben palesa en la lluita mantinguda entre propietaris i arrendataris per tal de retenir-les en l'arrendament de la possessió i en la vigilància a què eren sotmesos els mateixos roters.

Quant als jornalers —entenent com a tals (durant tots els anys que abasta la nostra recerca) els pagesos que, tinguessin o no qualche tros de terra, havien d'anar a jornal per assolir la seva subsistència o la de la seva família—, podem afirmar que el seu pes no disminueix gens durant tot el període; a mesura que es multipliquen els establiments i les parcel·lacions, nombrosos jornalers accedeixen a la propietat, tot i que molts continuïn anant a jornal.

Referències a la presència de jornalers com a treballadors del camp en tenim des del segle xv.⁹⁸ Ara bé, una cosa és que hi hagi jornalers entre els treballadors agrícoles, i l'altra és que siguin predominants; aquest darrer extrem no es donà fins el segle xvi, com a conseqüència del procés a què abans hem alludit, de desarallament i d'empobriment de la pagesia.

Un altre aspecte que ens interessa deixar ben clar és que la presència de treball assalariat no implica, necessàriament, l'existència de relacions de producció capitalistes.⁹⁹ L'aparició de treball assalariat no s'ha de confondre amb la submissió formal del treball sota el capital. Les relacions de producció pre-capitalistes no exclouien els treballadors assalariats; al contrari, aquests suposaven per al terratinent, en primer lloc, una reserva de treball, i, en segon lloc, la possibilitat de veure reforçat el seu poder d'obtenir rendes elevades de les seves terres, com a conseqüència del fenomen de «fam de terra» provocat per la gran demanda d'aquells.¹⁰⁰ Per això no podem estar d'acord amb Josep Juan Vidal quan afirma que els jornalers (es refereix a tota l'edat moderna) eren «... *mano de obra proletarizada...*»,¹⁰¹ asserció que és en contradicció amb la natura de les relacions socials dominants a l'illa, a la mateixa època, que l'esmentat historiador no dubta a qualificar de «pre-capitalistes»: «*La uniformidad de las estructuras de base y del orden social imperante de carácter precapitalista durante los tres siglos de la edad moderna...*»,¹⁰² es fa difícil encaixar una força de treball proletaritzada, que d'acord amb l'autor era la dominant, amb unes relacions socials de caire pre-capitalista.

98. Per al segle xv, B. FONT OBRADOR, *Historia de Lluçmajor* (Ciutat 1974), volum II, ps. 167-168; P. XAMENA, *op. cit.*, volum I, p. 165; per al segle xvi, A. SANTAMARÍA, *El Valle de Sóller* (Ciutat de Mallorca 1971), ps. 102-115; J. JUAN VIDAL, *Las crisis agrarias en la Mallorca Moderna*, Universitat de Barcelona, memòria de doctorat, v. II, ps. 128 i 451.

99. HINDESS i HIRST, *op. cit.*, ps. 270, 244-45, 304-305; J. BANAJI, *Modes of Production in a Materialist Conception of History*, a «Capital and Class», tardor de 1977, ps. 6-7, 23, 31.

100. Per a l'anàlisi del treball assalariat com a complementari de les relacions feudals i no com a equiparable a relacions capitalistes, vegeu J. VÁLKA, *La structure économique de la seigneurie tchèque au XVIe. siècle*, II. Conf. Int. d'Història Econòmica, II (Paris 1965); i Z. PACH, *The Development of Feudal Rent in Hungary in the Fifteenth Century*, a «Economic History Review», XIX, 1966.

101. J. JUAN VIDAL, *op. cit.* (1976), p. 95.

102. *Ibid.*, p. 92.

No podem tractar amb més profunditat de la qüestió dels jornalers; tan sols volem destacar que aquests solien ésser equiparats, pels seus coetanis, als pobres;¹⁰³ que la seva misèria s'agreuja els anys de carestia, de males collites, quan no trobaven qui els contractés a la muntanya (per a collir olives) o al pla (per a segar i batre);¹⁰⁴ que moltes vegades els regidors de Ciutat els compellien a treballar per un jornal imposat;¹⁰⁵ que eren el sector més nombrós dins de la pagesia; que hi ha indicis (encara que necessitats de major fonament)

103. Reial ajut 1761: 3 (referit a Manacor); AMC, lligall Prov. 677 bis, qüestió núm. 2 de població; J. LLABRÉS, *op. cit.*, 1958, t. III: 251-52 (any 1847); MADÓZ, *op. cit.*, 1848, I: 197; ARXIDUC, *Mallorca Agrícola*, I: 24.

104. Reial acord 1719, exp. núm. 7: «... respecto que no ay forma de cobrar de los individuos, ni éstos tienen en que passar la vida, ni ay quien dé un jornal a ganar y muchos de ellos, que pasan dos y tres días sin comer por falta de medios...» (Algaïda); «... la necesidad que tienen es tanta que haviéndose restituido en dicha villa más de quatrocientas personas que havian ido a vivir a diferentes corticos en donde se replegavala hazeytuna, por no tener ahora endonde trabajar, por diosean todo el día, y si no fuera por un panecillo que el cura les da muchos de hambre murieran; grandíssima necesidad...» (Montuiri); reial ajut 1719, f. 18; reial acord 1750, exp. núm. 7 (Sóller); J. LLABRÉS, *op. cit.*, 1958, III: 212 (1846).

105. Per les notícies que hem pogut recopilar (contractes, arxius privats, llibres de portacomptes de majoral i «soldades» del majoral, documentació diversa...) a tota l'època estudiada, ens trobem amb un salari fix per a cada feina del camp; la diferència entre un jornal «eixut» i un de «mantingut» era d'un sou; les dones cobraven molt menys que els homes, tot i realitzar les mateixes tasques —exactament la meitat—, i els nins una quarta part; es veu, així, l'avantatge que suposava per al qui els contractava, aquesta discriminació de sous. Qualsevol intent d'establir corbes d'evolució dels salaris agrícoles a l'època estudiada topa amb la complexitat de les retribucions, que dificulta enormement la seva quantificació. Així, per exemple (AAD; *Llibre de comte y ravó de possons i misatges desde 1702 a 1720. S'Avall; Llibre de les Soldades del Mayoral y Misatjes de Massanella començant a 1 st. 1835*). «Comensà a ser majoral a sa Vall, Joan Sastre, per 50 lls. cada any més 11 qs. de blat i 1 mesura d'oli, més 1 qa d'olives, amb l'obligació de donar de menjar al prevere o sacerdot que anirà a dir missa a la Vall los dies de festa; per mantenir 6 cans, se li donaran 5 qs. de blat, més 5 qs. d'ordi cada any; a més a més, podrà disposar d'una rota per sembrar pel seu compte; se li donaran 4 qs. de blat pel seu cunyat.»

«... es pren a M. i la seva muller per majorala, pel preu de 5 ls. cada mes i un porc per cll que li ha de alanan l'arrendador en el bosc del predi de Massanella.»

Deixant a part els salaris dels jornalers, tota la resta de retribucions mostren una complicació semblant. De tota manera, i amb moltes reserves, hem intentat seguir l'evolució dels salaris reals (el salari real l'hem establert a partir de l'índex complex dels preus dels cereals (xeixa, blat i ordi):

$$\text{salari} \times 100$$

índex complex dels cereals

Tant pel que coneixem dels arxius particulars consultats, com per les notícies d'ordre general, hem deduït que els salaris i les mensualitats reials, per a totes les professions:

- baixaren, en el segle XVIII, en relació amb 1575/1581 (a Sóller i Felanitx);
- sembla que hi ha una baixada entre el 1700 i el 1750.
- en relació amb la segona meitat del segle XVIII, experimentaren una forta baixada, fins al començament del segle XIX; a partir de la primera dècada del segle XIX començaren a pujar, fins a 1850-1853, al moment que hem clos la nostra

recerca.

que el seu salari real disminueix durant el segle XVIII, però sobretot a partir de la segona meitat d'aquest segle, és a dir, quan cap al 1760 els preus dels cereals començaren el llarg període alcista, que durà fins al començament del proper segle; que, per tant, suposaven una àmplia, disponible i molt barata reserva de treballadors. Aquesta disponibilitat de treball, abundós i barat, constituïa la base objectiva del desenvolupament del capitalisme agrari que representaven els grans arrendataris, però, com després veurem, també limitava el seu ple creixement, ja que aquests es trobaven amb la possibilitat d'augmentar els seus beneficis amb el màxim aprofitament del treball «lliure», més que sobre aportacions creixents de capital; la possibilitat de sobreexplotar els treballadors no deixava espai a incentius que poguessin fomentar inversions productives en la terra.

Pel que fa als pagesos propietaris, petits i mitjans, no disposam de documentació estadística adient, i, per tant, ens hem de cenyir al que en deien els coetanis. Quant als primers, els petits propietaris pagesos —atès que els propietaris mitjans sempre representaren un baix percentatge dins la pagesia—, hem de distingir entre els d'abans de la generalització dels establiments i de l'absorció de la formació social mallorquina per part del mercat mundial capitalista, del sector pagès que apareix i es consolida juntament amb aquests dos processos. Pel que fa als primers, tenim elements per a aventurar la hipòtesi que, a causa de la forma en què es trobava organitzat el procés de treball, sota el predomini del sistema latifundista, les seves tinences es veien reduïdes a un sector de mera subsistència, i, atès el baix nivell de la productivitat, el nivell de producció era en funció de l'extensió del que posseïen.¹⁰⁶ Així s'indicava el 1789,¹⁰⁷ quan s'alludia al fet que els establiments no proporcionaven a la família que els conreava sinó just l'aliment, i això encara a costa d'una gran fatiga i treball; la família pagesa que treballa aquests petits trossos de terra, segons l'esmentada font, hauria guanyat molt més si hagués anat a jornal a les grans explotacions. Per tant, aquestes famílies es veien abocades a l'autocxplotació de llurs membres, a anar a jornal, a emigrar.

Quant a la situació dels pagesos que esdevenen propietaris amb les parcel·lacions de les grans possessions, no devia ser gaire diferent dels d'abans —tot i que les condicions objectives imperants s'havien alterat considerablement—, tal com és exposat per F. Satorras i l'Arxiduc.¹⁰⁸ Si els hem diferenciat dels primers es deu al fet que, mentre que per a aquells posseïm elements suficients per a afirmar quin era exactament el seu lloc dins l'estructura agrària, pel que fa a aquests quasi bé ho desconeixem, raó per la qual no ens atrevim a aventurar hipòtesis respecte a això; els petits pagesos que lluitaven per fugir del grup social de jornalers i pobres, desitjant accedir al cultiu de qualque

106. J. BANAJÍ, *op. cit.*, p. 318.

107. Vegeu *supra*, la nota 53.

108. ARXIDUC, *op. cit.*, 1959, I, p. 25; F. SATORRAS, *op. cit.*, p. 39: «Las casas más modestas son las de los aldeanos (payeses) que tan sólo poseen una pequeña y a veces microscópica extensión de terreno que toman a censo o establecimiento, como dicen vulgarmente y con la cual se ensayan a subvenir a las necesidades de su familia.»

petit tros de terra, no gaudien ni de capitals ni de mitjans de producció que els haurien permès de fer millores, innovar, augmentar la productivitat, etc.; això explica, també, l'extrema precarietat i inestabilitat dels pagesos del sistema latifundista.¹⁰⁹

La renda usurària que imposaven els terratinents afavoria, al contrari, un autèntic *cultiu de rapinya*¹¹⁰ per part dels arrendataris, parcers i roters. La mateixa obligació de pagar una part de la renda en cereals vinculava el cultiu dels sementers a aquest producte, ja que moltes vegades el forment es produïa exclusivament per al pagament de la renda. Per tot això, el manteniment de l'estructura latifundista imperant a l'illa impossibilitava qualsevol tipus de ruptura amb el sistema cerealícola, així com qualsevol adequació del tipus de cultius i de la tècnica agrícola¹¹¹ que possibilités increments de la productivitat i dels rendiments; s'agreujava, així, la feble presència i la precarietat del bestiar, amb la consegüent carestia d'adobs.

D'aquesta manera, el manteniment de la relació de poder dels senyors sobre la pagesia (de la qual aquí hem destacat sobretot el monopoli de la terra) constituï l'arrel principal de l'estancament» de l'illa i tingué conseqüències greus quan aquesta restà integrada dintre del mercat internacional, ja que perpetuà la situació d'empobriment dels pagesos. Un cop més, tenim necessitat de sortir del sector agrari per a explicar l'«estancament» i acudir a l'estructura de classes de la formació social.¹¹²

En el terreny de les relacions contractuals, la primàcia social i econòmica dels senyors imposava un tipus concret de contracte agrari: l'*arrendament de curta durada*. La gravetat de la contradicció que es donava entre el progrés agrícola i aquest tipus d'arrendament tan curt (4, 6 o 9 anys) s'accentuava com a conseqüència de la pobresa del pagès, de la no-reinversió per part dels propietaris de capitals en l'agricultura¹¹³ i de l'existència d'una àmplia i disponible capa de treballadors assalariats que suposaven un fre molt important a les necessàries transformacions agrícoles.

109. Per exemple, quan el propietari conservava les terres fora de conreu per un lapse de temps superior a l'exigència de repòs de la terra, això podia reportar-li: extreure rendes d'aquests terrenys incultes mitjançant el seu arrendament per pastura; provocar, a la vegada, ulteriors alces de renda, a causa del fet que els terratinents n'oferien en mesura inferior a la demanda de la població (G. GIORGETTI, 1974: 89).

110. G. GIORGETTI, *op. cit.*, ps. 342-43.

111. C. PAZZAGLI, *op. cit.*, VIII.

112. *Ibid.*, p. 453; R. BRENNER, *op. cit.* (1975), ps. 36-37, 46, 48 i 60.

113. Trava contínuament denunciada per Canut, Urech, Satorras, etc.

ANÀLISI FORMAL DEL CONTRACTE D'ARRENDAMENT
A MALLORCA *

El contracte d'arrendament rústic a Mallorca no ha estat objecte d'un tractament específic sota el punt de vista jurídic.¹¹⁴ A l'illa, com a la resta de l'estat espanyol, pareix segur que aquest contracte es basà en el dret romà, on quedà definit com a *locatio-conductio*, i amb aquest sentit es degué implantar amb motiu de la conquesta catalana, quan s'imposà un ordenament jurídic paral·lel al del Principat; de tota manera, hem decidit no tractar els caïres jurídics de la qüestió, entre altres coses perquè sembla que no hi ha, sota un punt de vista formal, diferències fonamentals amb els «models» contractuals peninsulars.¹¹⁵

Gràcies a les nombroses transcripcions de contractes agraris publicades pels medievals, i al que diuen sobre els diversos règims d'explotació de la terra a l'edat mitjana, hem pogut constatar diferències de fons i de forma respecte a l'època estudiada per nosaltres. Es pot asserir, sense cap mena de dubte, que els contractes d'un període i de l'altre són diferents, la qual cosa no té res de sorprenent, ja que les circumstàncies històriques també ho són. Per tant, s'ha de ser conscient que, quan els historiadors o erudits alludeixen al «contracte d'arrendament» medieval, el component socio-econòmic d'aquest és distint del d'èpoques posteriors.

Els contractes dels segles XIII-XIV evidencien un tipus de relació que és en funció de la gran oferta de terra existent en aquells moments, de la poca demanda per part dels pagesos, provocada pel feble contingent demogràfic de l'illa i els escassos mitjans dels pagesos. El propietari de la terra solia lliurar al pagès els mitjans de producció, a part la terra, bestiar, utilitatge i llavors; per altra banda, la durada del contracte ja era molt curta: dos i quatre esplets; és freqüent de trobar contractes de 6 a 8 anys, si bé n'hi ha pocs que arribin a 9 anys. Els contractes solien ésser mitxs o en espècie; no hi ha casos d'arrendament exclusivament en diner.

És interessant d'apuntar que el contracte d'arrendament és citat pels medievals com a molt freqüent i que alterna amb altres figures contractuals: parceria, establiment, tot i que se sol assenyalar que el més comú era l'explotació directa de les terres per part dels propietaris.

Finalment, en aquests segles el contracte d'arrendament és formalment senzill: unes poques clàusules on apareixen el nom dels contractants, el que s'ha de pagar en concepte de renda i el que es reserva l'arrendador com a gatges.

* Amb el títol de *Los contratos de arrendamiento en Mallorca*, aquest capítol es presentà —de forma molt més reduïda— com a comunicació al «Primer Encuentro de Historia Contemporánea», celebrat a Ciutat de Mallorca pel maig de 1977.

114. Els únics estudis generals sobre el dret foral de les illes són els següents: Luis PASCUAL GONZÁLEZ, *Derecho Foral de Baleares* (Ciutat de Mallorca 1956) i Josep MELIÀ, *El Dret Civil a les Illes* (Ciutat de Mallorca 1967), i cap d'aquests dos no diu res respecte als contractes d'arrendament. Tan sols Josep Melià explica un poc el referent a la *societat rural* de Menorca, que aquí no interessa.

115. Entre els tractats de notaria consultats cal citar el volum 2n. de *Febrero Novísimo*, on apareixen escriptures d'arrendament de terres (ps. 251-255).

De tota manera, ens manquen elements per a aventurar hipòtesis entorn dels contractes agraris medievals, atès que manquen recerques sobre l'estructura agrària de l'època.¹¹⁶

De l'estudi dels règims de tinença dominants el segle XVI¹¹⁷ sobre la base dels escassos contractes de què disposam i de les referències fetes pels historiadors i erudits, podem establir els següents trets:

— hi ha nombroses referències respecte als propietaris que porten les seves terres en règim d'explotació directa

— apareix, ja, com a general per a les possessions, el contracte d'arrendament

— la seva durada era també semblant a la de segles posteriors (XVIII-XIX)

— la parceria era poc freqüent (Felanitx, Campos), però s'aplicava a l'explotació del bestiar

— hi ha casos d'arrendaments de possessions mitjançant encant públic

— els casos en què el propietari, a part la terra, fornix els restants mitjans de producció (bestiar, utillatge, llavors, etc.) són molt nombrosos

— comencen a fer-se al·lusions a la presència de treballadors assalariats (jornalers, missatges)

— és normal (encara que creiem que era més freqüent als petits trossos de terra que a les possessions) de trobar-hi precisada l'obligació concreta per part de l'arrendatari de satisfer el pagament d'altres càrregues, a part la renda de la terra pròpiament dita: censos i censals als censalers, drets i impostos, etc.

— és també interessant de constatar,¹¹⁸ mitjançant les clàusules contractuals, com la gran plantació d'oliveres i l'interès per aquest arbre a les possessions de muntanya per part del propietari esdevé un fet generalitzat al llarg del segle XVI; que el segle XVII els oliverars es troben localitzats ja als mateixos llocs que els segles XVIII-XIX (serra de Tramuntana - serra de Llevant), i en aquest segle són ja en plena producció; la durada dels contractes d'arrendament a la zona de muntanya és idèntica a la de les possessions del pla.

— finalment, els contractes del segle XVI ens indiquen que hi havia famílies d'arrendataris pagesos que es mantenien durant molts d'anys en una mateixa possessió (per exemple, la família de Melcior Riera a la possessió *la Cova*, propietat del comte de la Cova, a Manacor).

Malgrat desconèixer també, per a aquest segle, els trets fonamentals de l'estructura agrària i, concretament, pel que fa a les relacions contractuals, si

116. Darrerament Miquela Danus i Maria Barceló han presentat les seves memòries de llicenciatura sobre Santanyí (1976) i Porreres (1978), respectivament, a la facultat de filosofia i lletres de la Ciutat de Mallorca.

117. G. LLOPART, «Mayurqa», XII, ps. 87-121; A. SANTAMARÍA, *Sobre la dinastia de Mallorca*, a «Estudios Históricos», Seminario de H. Medieval, facultat de filosofia i lletres (Ciutat de Mallorca 1976), ps. 41 i ss.; R. ROSSELLÓ, *Història de Campos* (Campos 1977), ps. 104-105; *id.*, *Història de Manacor (segle XIV)* (Ciutat de Mallorca 1978), ps. 65-68; B. FONT OBRADOR, *op. cit.*, 1974, I, p. 218; molts d'erudits transcriuen contractes als seus llibres, i, per tant, les referències serien interminables; també es pot consultar el «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana» (BSAL).

118. J. BISON, *op. cit.* (1977), p. 179.

el que hem apuntat sobre la base dels contractes del migjorn i de la serra de Tramuntana¹¹⁹ és significatiu de les relacions dominants a l'illa, creiem que l'anàlisi dels contractes i règims de tinença permet d'establir un conjunt d'elements prou indicatius de l'estructura social i econòmica del cinc-cents mallorquí.

En primer lloc, i considerant que les relacions contractuals són el reflex del joc de forces dominants a l'estructura agrària de l'època, el primer que es fa palès és la confirmació de la *relació de poder que detenen els senyors* sobre els pagesos abans esbrinada. Aquesta relació és el resultat de tot el procés històric mallorquí, de la lluita entre senyors i pagesos, que té els seus moments de paroxisme en les grans revoltes pageses (Forans/1450 - Germanies/1520) i que conclou amb l'esclafament de la pagesia (exacerbació de la repressió per part de la classe dominant) i en la consolidació d'unes relacions d'explotació que mantingueren els pagesos sotmesos totalment als senyors. Aquesta relació de poder es trasllueix en les clàusules i obligacions contractuals i en els termes en què s'estipulen els contractes d'arrendament:

a) *El mateix predomini del contracte d'arrendament, com a mínim a les possessions, i la seva curta durada*: així com la parceria suposa uns cànons estables (un percentatge de la producció), els cànons fixos, al contrari, són susceptibles de més variacions i d'adequar-se més ràpidament a les mutables condicions del mercat; concedeixen una certa autonomia al conrador, però cal tenir present que també li endossen *tots* els riscos (i, atès el baix nivell de les forces productives, i, per tant, la major dependència dels factors ecològics —sequedat, pluges excessives, sòls prims, etc.—, els riscos eren permanents); en la parceria aquestes contingències podien ésser assumides per ambdues parts.

Mitjançant el manteniment d'una curta durada del contracte, el propietari recuperava contínuament la disponibilitat de les seves terres, amb la possibilitat d'adequar els cànons i pactes als canvis eventuals de la conjuntura; aprofitava i treia partit, així, de la condició precària i inestable del pagès per a subordinar-lo a les seves exigències econòmiques.¹²⁰

No sabem quin tipus de contracte predominava als petits trossos de terra, però hi ha la certesa que, en el cas de les rotes, la renda era en espècie i proporcional a la collita; evidentment, l'explicació ha de cercar-se en el fet que els roters es veien sotmesos a la pràctica d'una agricultura de subsistència, amb pocs —o cap— lligam amb el mercat, i, per tant, amb poques possibilitats d'aconseguir diners per a fer cara al pagament de renda en metàl·lic; per altra banda, cal també pensar (com més endavant veurem) en la possibilitat que el que vertaderament interessava als propietaris era comercialitzar ells mateixos aquesta renda en espècie.

b) *El propietari sol proporcionar els mitjans de producció fonamentals, a part la terra*: en aquest sentit, el fet que el senyor aportí el bestiar (a diferència del que ens trobarem els segles XVIII-XIX) té una gran importància: quan el pagès no disposava d'animals, el propietari era en disposició de pro-

119. *Ibid.*

120. K. MARX, *op. cit.*, III, ps. 568-569.

curar-se un rèdit suplementari respecte al normal que suposa l'arrendament de la terra; el bestiar és essencial en l'agricultura que no disposa de fertilització química dels sòls, o que encara no ha vist modificat el sistema «tradicional» de rotació de cultius (amb la introducció de plantes farratgeres, lleguminoses, etcètera); el bestiar és també bàsic per al tir.¹²¹ No deixa de ser il·lustratiu aquest fet de la feblesa de mitjans dels arrendataris més endavant, però que va totalment lligat amb el que ara tractam: el progressiu empobriment i desarelament de la pagesia.

c) *Els contractes ens permeten de detectar les bases econòmiques del seu poder*: al llarg del segle XVI els terratinents van fixant els dos pilars primordials del seu predomini sòcio-econòmic dintre de la formació social mallorquina, fixació que s'ha fet possible gràcies a la prèvia subjecció de la pagesia i de l'artesanat:

— *el latifundi oliverer*: serres de Tramuntana i Llevant, on la producció d'oli romangué localitzada a les grans possessions nobiliàries; és precisament el segle XVI quan la noblesa mallorquina s'interessà en l'extensió de l'olivera; el segle XVII el procés de la seva extensió ja s'havia acabat.¹²² El capítol fonamental, i quasi únic, de les exportacions mallorquines —l'oli— es troba, pel cap baix, fins a mitjan segle XIX,¹²³ en mans de l'aristocràcia

— *el latifundi cerealícola*, en règim extensiu, localitzat al pla de l'illa.

Els contractes també ens permeten d'entreveure un altre element il·lustratiu d'un procés general progressiu que es desenrotllava a la formació social mallorquina el segle XVI, fet de cabdal transcendència: *el procés de desarelament i d'empobriment de la pagesia*, al qual abans hem alludit, i que hem relacionat amb el domini de la noblesa sobre els pagesos. No es poden interpretar d'una altra manera les contínues referències al treball assalariat, a la contractació de jornalers i missatges per a treballar a les possessions. Al llarg del segle XVI s'accelerà el procés de diferenciació de la pagesia, i precisament és aquest desenvolupament el que es troba al darrera d'un altre element que sorgeix de la comparació de diferents contractes d'arrendament: es pot detectar, ja en aquest segle, la presència de grans arrendataris que es mantenen, durant molts d'anys, en una mateixa possessió i que en sots-arrenden una part a petits pagesos, i menen la resta gràcies al treball assalariat. S'assisteix, així, a una progressiva diferenciació —que tractam després amb més deteniment— la qual comporta:

— l'evulsió d'un ampli sector de la pagesia, el més nombrós, que esdevingué jornal·ler, mentre que una petita part romangué com a petit propietari

— el sorgiment d'un estrat de pagesos benestants (especialment grans arrendataris), que treien profit tant de la relació de dominació dels senyors com del progressiu empobriment dels pagesos, i, a la vegada, hi incidien agreujant-lo.

Finalment, els contractes del segle XVI mostren amb claredat que en aquest

121. G. GIORGETTI, *op. cit.*, ps. 44-52.

122. M. BARCELÓ, *Alguns problemes d'història agrària suggerits pel text d'Al-Zuhri*, de pròxima aparició a «Recerques», 8, 1978. Hem pogut consultar el mecanografiat gràcies a l'amabilitat de l'autor.

123. Vegeu *infra*, la nota 141.

segle la xarxa de censos i censals s'havia ja abatut sobre la societat mallorquina, i que la fiscalitat pública era greu. També s'evidencia el poder dels senyors des del moment que poden fer acceptar als arrendataris el pagament d'aquestes càrregues.

Del segle XVII quasi no disposam de contractes ni de referències als règims de tinença dels quals se servien els senyors. És aquest un segle que ha atret poc l'atenció dels historiadors mallorquins, i no hem intentat de palliar aquest buit amb exploracions en els protocols notariais. Per tant, ens veiem obligats a prescindir del sis-cents a l'hora d'analitzar l'evolució experimentada pels contractes d'arrendament.

Aquesta manca de contractes l'hem suplida, en part, gràcies al valuós treball de P. Montaner i A. Le-Senne¹²⁴ sobre una casa senyorial, la del comte de Formiguera, en aquesta centúria. Les dades disperses contingudes en el seu estudi ens han permès d'assabentar-nos de la natura de la renda senyorial, en conjunt, i del que representava la renda de la terra (i el règim d'explotació de les seves possessions) dins d'aquesta. La renda del primer comte de Formiguera es distribuïa en les següents partides:

— arrendament de possessions i horts:

• en moneda	610 lliures . . .	11,54 %
• en forment	908 lliures . . .	17,17 %
(360 quarteres, en metàl·lic)	<hr/>	<hr/>
total	1.518 lliures . . .	28,71 %

— censos:

• en moneda	825 lliures . . .	15,60 %
• en forment	850 lliures . . .	16,07 %
(350 quarteres, en metàl·lic)		
• en gallines	195 lliures . . .	3,69 %
(325 a 12 sous)	<hr/>	<hr/>
total	1.870 lliures . . .	35,36 %

— delme de les cavalleries 1.000 lliures . . . 18,91 %

— sou com a procurador reial 900 lliures . . . 17,02 %

	<hr/>	<hr/>
	1.900 lliures . . .	35,93 %
renda total	5.288 lliures . . .	100,00 %

Les rendes rústiques, en moneda, de la comtessa Francina Thomàs es distribuïen així:

124. LE-SENNE i P. MONTANER, *op. cit.*

<i>concepte</i>	<i>renda fixa anual en moneda</i>	
arrendament de Belleport	150 lliures	2,40 %
arrendament de sa Boval	801 lliures	12,83 %
arrendament de Monistret	205 lliures	3,28 %
explotació directa de Vivot	1.000 lliures	16,02 %
per pastures de Vivot	300 lliures	4,82 %
explotació directa de son Sureda	3.000 lliures	48,06 %
total	6.252 lliures	100,00 %

Les següents possessions es duïen en règim de parceria:

— Rafal Roig, Santa Eulàlia, Rafal Nou, es Cabàs.

— Era també propietària de molts trossos de vinya, de s'hostal de son Sureda, així com de molts d'alous a sa Pobla i de nombroses cases a Ciutat i al pobles, i, sobretot, d'un important contingent de bestiar a son Sureda i a n'es Cabàs (902 caps) i a Vivot (594 caps), en total 1.496 caps de bestiar; el marit de Francina Thomàs (filla d'un gran comerciant) tenia dues guardes que sumaven en total 300 caps.

L'any 1639 el comte de Formiguera tenia en propietat a Santa Margalida les següents possessions: Rafal Roig, Reboster, es Pujol, es Pujolet, Déu-lo-sal. Totes eren arrendades, i n'obtenia una renda anual de 345 lliures, en concepte d'annua mercè, 360 quarteres de blat i 5 quarteres de xeixa; disposava també d'una gran quantitat de vinyes, molins, etc.

Sabem, finalment, que aquesta casa senyorial percebia ingressos molt elevats dels petits trossos de terra (rotes, sorts, etc.) i que, moltes vegades, la renda obtinguda sobre aquestes terres s'acostava molt a la renda extreta de les grans possessions, o fins i tot la superava.

Creiem que la informació proporcionada per A. Le-Senne i P. Montaner permet d'extreure conclusions, encara que provisionals, sobre el set-cents mallorquí.

En primer lloc, i sempre en la mesura en què puguem considerar-les significatives de les altres cases senyoriales, les dades corresponents a la casa de Formiguera ens permeten d'observar que les possessions, *normalment*, s'arrendaven, mitjançant arrendaments mixts. Hi havia possessions que eren dutes en parceria i en règim d'explotació directa; ambdues coses reflecteixen, evidentment, una voluntat intervencionista per part dels propietaris (molt accentuada en el cas de Francina Thomàs).

Per altra banda, l'explotació a què se sometia la pagesia es trasllueix a partir de l'existència d'una importantíssima renda extreta dels minúsculs i nombrosos trossos de terra; el control i domini dels petits pagesos és palès.

També s'ha d'alludir al que ja abans hem tocat: el control del bestiar i de les pastures per a la seva alimentació.

Creiem que es pot concloure aventurant la hipòtesi que l'estat de coses que s'inicia el segle XVI (abans apuntat) es manté i tal vegada es reforça a la centúria posterior.

Volem, finalment, destacar un fet que judicam de molt important. Si ens fixem en el quadre on hem esquematitzat la renda del primer comte de Formiguera, s'observarà que el concepte renda de la terra tan sols representa el 28,71 % del total de la renda senyorial, fet bastant il·lustratiu d'un dels límits de la nostra recerca: només podem conèixer la renda de la terra percebuda per les diferents cases estudiades; la renda senyorial global se'ns escapa totalment. En aquest cas, ha estat possible de calcular el percentatge perquè els dos historiadors esmentats coneixien la renda global. En el cas de les famílies estudiades els segles XVIII-XIX, ho desconeixem, i, per tant, no estam en condicions de conjecturar el muntant de la renda de la terra dins del total de renda senyorial.

* * *

L'estudi fet de les cases senyorials ens revela que els segles XVIII-XIX aquestes famílies tenien les seves possessions arrendades; la parceria tan sols apareix esporàdicament, i en cap moment no és dominant com a sistema de tinença; igualment passa en l'explotació directa.

A més de la casa Villalonga-Mir, Abris-Descatlar, comte d'Aiamans, marquès de Bellpuig, hem pogut localitzar, per a mitjan segle XVIII, un document¹²⁵ corresponent a les propietats del marquès de la Torre; d'acord amb aquest, totes les seves possessions (es Fangar, s'Espineguet, sa Plaça, sa Mola, la Torre, Puig d'Anar) eren arrendades.

Així, idò, es pot afirmar que el règim d'explotació general a l'època estudiada era, sense cap dubte, el contracte d'arrendament. Ens ho confirmen també les altres fonts que hem utilitzat:

— la immensa majoria de possessions que figuren a l'*expedient del 1773* (AHM-RA, 1773, 43) es duen en arrendament, fins al punt que les conduïdes en parceria són assenyalades com a casos excepcionals

— 1796: «Seminario Económico» (núm. 40), referint-se a Inca

— 1797: *Memoria sobre las ventajas...*¹²⁶ referint-se a Mallorca

— això mateix trobam a les respostes dels pobles a l'enquesta del 1800 (AMC, lligall provisional, núm. 677 bis)

— 1878: Francisco Satorras,¹²⁷ referint-se a Mallorca

Així, el tipus de contracte agrari dominant durant tot el període estudiat és el contracte d'arrendament. El que ens interessa és subratllar el caire, el con-

125. AHM-SEAP (secció en vies de classificació).

126. *Memorias sobre las ventajas de la agricultura de Mallorca...* (València 1797), p. 6.

127. F. SATORRAS, *op. cit.*, p. 49.

tingut social que deixen entreveure els pactes i les clàusules que constitueixen el contracte en si.¹²⁸

Abans de l'època estudiada els contractes d'arrendament es limitaven a unes poques clàusules on apareixien els noms dels contractants, el que es pagava com a renda i el que es reservava l'arrendador en concepte d'«agatges». Els contractes del segle XVIII introdueixen modificacions i addicions que anaren complicant, des d'un punt de vista formal, les obligacions i els deures imposats a l'arrendatari, i seran cada cop més minuciosos i precisos, fins al punt d'allargar considerablement el text dels contractes.

Fins al 1870 els canvis formals són de poca consideració; tal volta el més significatiu és el relatiu a la llengua emprada; fins a 1860/66 era el català; a partir d'aquests anys l'habitual passa a ser el castellà.

Anàlisi del contingut

El contracte d'arrendament consta de tres parts ben delimitades:

- una primera, on s'identifica cada part contractant
- una segona, on es precisen els drets i les obligacions a què aquestes parts se sotmeten
- una tercera, que comprèn l'inventari (*estims*) dels béns de la possessió arrendada; és a dir, el que proporciona l'arrendador (casa, mobiliari, utillatge i bestiar si n'hi ha)

Parts contractants i durada dels contractes

El contracte comença amb la data, el lloc i el nom del notari que fa el document. Segueix després el nom de l'arrendador i de l'arrendatari. Hi figuren, sempre, els pares de cadascuna de les parts. Una sèrie de precisions en el tractament social d'ambdues parts ens ajuden a identificar la seva respectiva filiació; així, la utilització de la fórmula «vós el noble senyor» ens permet d'adscriure l'arrendador a la noblesa; quan hi apareix el *don* és clar també que es tracta d'una persona amb posició social privilegiada;¹²⁹ la professió de l'arrendador (metge, notari, misser, negociant, etc.) sol constar a l'escriptura; de l'arrendatari, a més dels noms dels seus pares (i si són vius o morts), es concreta el seu lloc de naixement i de residència, el seu estat civil i la seva professió (conrador, negociant o mercader de Ciutat).¹³⁰

128. Cal puntualitzar un fet evident: l'existència de contractes verbals, encara que això no suposi una limitació important per a la nostra recerca; el contracte verbal es feia sobre l'anterior *escrit*; si calia fer qualche variació es feia per escrit.

129. Al català de Mallorca hi ha tota una jerarquització de vocables referits al tractament de les persones segons la seva categoria social: des del *vossa mercè* fins al *vós*, passant per l'*honor*. És important de citar-los per tal de delimitar amb una certa aproximació els diferents límits de l'estratificació social.

130. És important d'establir una diferenciació entre els mercaders i negociants de Ciutat amb la resta dels de l'illa. Els primers eren els qui monopolitzaven el gran comerç exterior, cosa que no vol dir que no mantinguessin lligams amb els mercaders dels pobles; eren freqüents les companyies entre els uns i els altres, però des de la segona mitat del segle XVIII els grans mercaders ciutadans agafen un bon avantatge

L'anàlisi d'aquestes indicacions sobre els arrendadors i arrendataris ens ha permès de determinar que:

— *pel que es refereix als arrendadors*, eren nobles en un 70 % dels contractes i no pertanyien a les cases nobiliàries estudiades; un 25 % pertanyien al que podem qualificar com a «professions lliberals», amb totes les reticències que es vulguin davant aquest terme; la resta, la integren propietaris sense condició o professió detallada. Consideram que aquestes dades reflecteixen amb prou fidelitat la concentració de la terra de la noblesa mallorquina en aquesta època

— *pel que fa als arrendataris*, la majoria solien ésser conradors, però des del començament del segle XVIII es va destacant un grup de mercaders que, bé formant companyia o bé a títol individual, arrenden les possessions de la noblesa, sobretot les olivareses; aquests arrendataris-mercaders (especialment de Ciutat) deixen d'aparèixer als contractes des dels darrers anys del mateix segle, i, d'una manera general, cap als primers anys del segle XIX, i passen a substituir-los en els arrendaments *els arrendataris pagesos*

— *la durada dels contractes* és molt semblant, si no idèntica, en tots els contractes, tant de pla com de muntanya, durant els dos segles estudiats; en el quadre núm. 2 hem resumit, per segles, i, a partir del 1700, en dos períodes de cinquanta anys cada segle, una mostra dels contractes de què disposàvem; es pot veure com la duració dels contractes solia ésser, a tots els segles, de 4, 6 o 9 anys; el més normal eren 4 anys, després sis i, finalment, nou. La informació proporcionada per l'enquesta del 1800¹³¹ coincideix absolutament amb l'obtinguda amb els nostres contractes:

	<i>Durada dels contractes (anys)</i>									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Alaró				»		»				»
Alcúdia						»				
Algaida				»		»				»
Artà				»		»				»
Binissalem				»		»				»
Bunyola						»		»		»
Campanet				»		»				
Campos				»		»				»
Deià						»				»

i constitueixen un fort grup que tingué una incidència considerable dins del sistema econòmic mallorquí del segle XVIII.

131. AMP, lligall provisional 677 bis, *Informe sobre población, agricultura, instrucción pública, comercio y fábricas emitidos por los Ayuntamientos de las Villas en 1800*, respostes a la qüestió núm. 13, de l'apartat *De la agricultura*.

	<i>Durada dels contractes (anys)</i>								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Felanitx				»					
Llucmajor				»		»			»
Marratxí									»
Petra				»					
Porreres				»		»		»	»
sa Pobla						»			»
Puigpunyent						»			»
Sant Joan				»					
Sencelles		fins a 9							
Santa Margalida				»					
Santa Maria									»
Santanyí				»		»			»
Selva						»			
Sóller				»		»			»

Així, idò, la duració dels contractes era molt breu; cosa que no implica que el contracte no es renovés al mateix arrendatari (de fet, n'hi havia que es mantenien en una possessió durant molts d'anys); el que creiem interessant de fer sobresortir és que els grans arrendataris, a l'època estudiada, no tenien encara la força suficient enfront dels senyors per a arribar a perllongar la durada dels contractes. Els caires negatius que comportava aquest curt període de temps són evidents. Sobre això ens remetem al que hem apuntat abans, quan ens referíem als arrendaments del segle XVI; en aquest aspecte, la situació és la mateixa. D'altra banda, el que els contractes durassin normalment quatre anys s'ha de relacionar amb el sistema de rotació de conreus dominant (quadriennal). És lògic, doncs, que un arrendament durés com a mínim quatre esplets.

El contracte es formalitzava normalment el mes de setembre i acabava el mateix mes, seguint el ritme de les collites. La mort de l'arrendatari (succeït per la vídua o un dels seus fills) o l'abandó unilateral dels contractants podien provocar l'anul·lació de l'arrendament.

Els drets i les obligacions

Una vegada havia quedat ben establert tot el que concernia cada part contractant, s'estipulaven un conjunt de disposicions que, de fet, formaven el component més important del contracte; és aquí on s'anaren produint els canvis més destacables de contingut i forma, que reflectiren les modificacions esdevingudes en la relació senyor-amo.¹³²

132. Al vocable *amo* li donem aquí el significat que li dona Moll al *Diccionari català-valencià-balear*: «2. Home que cultiva una possessió rústica de la qual paga renda al propietari. L'*amo* s'usa com a títol personal, anteposat al nom d'un home que tenga o haja tenguda qualque possessió d'altri arrendada.»

Per a poder analitzar millor el bloc de disposicions que integren aquesta part del contracte, l'hem dividit en els següents apartats:

- la renda i els seus constituents
- les reserves del senyor
- l'organització del treball.

La renda. Dins d'aquest capítol resten englobades tota una sèrie de partides que constitueixen un complex de prestacions difícilment compatible — en la seva totalitat — en diners. La primera d'aquestes partides és *la renda* pròpiament dita, també qualificada als contractes com a *ànnua mercè*. El seu pagament es feia en tres vegades, que coincidien amb la commemoració de festivitats religioses: la Mare de Déu de setembre o Sant Miquel; Sant Tomàs (21 de desembre); Sant Joan (24 de juny); sempre en «*dinero contante i sonante i no en vales reales u otro tipo de papel moneda*»; quan els arrendaments eren mixts, a l'annua mercè en diner s'afegia la renda en espècie (cereals i llegums). En els quadres núms. 3 i 4 hem intentat de mostrar, per a les dues grans zones en què es dividia l'illa (pla i muntanya), quin tipus d'arrendament predominava. D'acord amb el quadre núm. 3, es dedueix que a la muntanya el contracte d'arrendament era exclusivament en diner; en tota l'època estudiada només hi ha quatre casos en què l'arrendament sigui mixt, i llavors la renda en espècie solia consistir en odres d'oli o en quarteres d'olives. Aquest fet evidencia amb força claredat que els terratinents no controlaven el comerç de l'oli, ja que de les seves possessions olivereres no n'extreien un excedent comercialitzable, sinó que es limitaven a percebre una renda en diner; el mateix passa a Artà (la serra de Llevant, que els anys estudiats comprenia també els termes de Capdepera i de Son Servera).

Els contractes *del pla* no són homogenis: n'hi ha en diner, en espècie i mixts. Els predominants són els exclusivament en diner (61,54 % amb Artà, i el 60,59 % sense); els de renda en espècie són escassos (0,56 % amb Artà, 0,59 % sense); els mixts són molt nombrosos (37,71 % amb Artà; 37,52 % sense).

L'abundància d'arrendaments mixts es pot explicar per l'existència d'un interès per comercialitzar una part dels cereals produïts a les possessions (com després veurem).

En el conjunt de l'illa, els arrendaments es distribueixen de la manera següent:

	<i>nombre de contractes</i>	<i>%</i>
en diner	548	72,01
en espècie	3	0,39
mixts	204	26,81
a 2/3	6	0,79
total	761	100,00

Al quadre núm. 4 hem agrupat les diferents possessions de les cases nobles localitzades per pobles, d'acord també amb la forma de pagament de renda. Les consideracions són, evidentment, les mateixes que per al quadre núm. 3.

A més de l'annua mercè el senyor es reservava una sèrie de partides que eren part integrant de la renda: els agatges, les prestacions personals, les millores i ben sovint el delme i les contribucions.

Els agatges consistien en el lliurament, a una data concreta, de productes de la possessió: per Nadal gallines, galls, porcelles, ous i ametlles; per Pasqua xots i brossat; per Cincogema i Sant Joan també porcelles i xots; on hi havia olivar, oli i olives; on hi havia bestiar de llana, formatge, llana i tota la llet que necessità el senyor i la seva família. En realitat, aquestes remeses en espècie no suposaven una part important de la renda, però abastaven sobradament les necessitats alimentàries de la casa senyorial, així com els seus donatius.

No hi havia cap normativa fixa que regulés les prestacions en treball que s'obligava a realitzar l'arrendatari; aquestes, més aviat, eren sotmeses a la resultant del joc d'exigències i resistències per part de cada senyor i arrendatari. El més important, de moment, és assenyalar que al llarg de tot el període estudiat apareixen als contractes exigències i obligacions de prestacions en treball. Aquestes podien ésser molt variades i oneroses: la vinya, com després veurem, solia ser una de les reserves del senyor; quan no n'hi havia a la possessió, el senyor es reservava el dret de plantar-ne a qualsevol moment, feina a la qual obligava l'arrendatari, sense que li suposàs cap mena de benefici; quan ja no n'hi havia, l'arrendatari n'havia de tenir cura. Quan la renda era mixta o sols en espècie, l'arrendatari havia de transportar pel seu propi compte el gra a Ciutat, a casa del senyor, o bé a la posada que aquest tenia al poble al qual pertanyia la possessió; ben sovint el transport es feia per mar, atès el mal estat dels camins de l'illa; a més del transport esmentat, l'arrendatari es comprometia a fer jornades de carro per al senyor, traçant el que se li manàs.¹³³

El concepte «millores» era una de les clàusules que més possibilitats donava al senyor per tal de pressionar sobre l'arrendatari. Podien quedar estipulades de dues maneres: en diner o bé imposant unes feines específiques a l'arrendatari (fer marges, plantar arbres, etc.), i es penalitzava amb doblers l'incompliment de la feina. De l'anàlisi realitzada sobre les millores no hem pogut deduir l'existència de cap patró comú, ni per pobles, ni per possessions (tant si hi figuren

133. Artà: *Son Forteza*, 1856 (PS 1959, 27): «aportar palla i carritx per bestia a Artà, quan la família estigui a Artà»; *id.*, «fer feina a les vinya, fer empelts»; *id.*, *Carrossa i Rocavella* 1854 (PS 1956, 219): «quan el Sr. vulgui anar de Ciutat a Manacor, o de Manacor a Carrossa, el carro per ell, sens que vós degeu contar cosa alguna per dita servitut»; Campos, *La Font Santa* 1816 (AAD): «lleurar a compta del senyor 5 qdas. de vinya»; *id.*, *La Barrala*, 1818 (AAD): «20 jornals cada any per lleurar vinya, més quatre jornals de carro»; Lloseta, *Son Togores* (PS, 1408, 483-490v): «fer una setmana d'empelts d'olivera i garrover; llaurar figueres i ametllers de dit predi; proporcionar bestia i carros quan el comte i la seva família siguin a Lloseta i vulguin anar a Ciutat»; Selva, *Massanella*, 1837 (AAD): «lleurar vinya quan tocarà; 10 viatges de carro pel senyor»; el 1843, «el conductor haurà de llaurar la vinya del senyor quan aquest vulgui.»

grans arrendataris com si no), ni per famílies nobiliàries. De tota manera, s'hauria de realitzar una recerca més exhaustiva en aquest camp. El percentatge de les millores sobre la renda en metàl·lic no evidencia a les possessions de les diferents famílies estudiades cap pauta o tendència uniforme d'augment o disminució. Sembla que els terratinents no seguien cap criteri general, en aquest sentit, a les seves terres; així, trobam possessions on el percentatge és molt elevat, juntament amb altres on no s'exigeixen millores; per altra banda, dins d'un mateix poble, el percentatge que suposaven les millores varia molt d'una possessió a una altra. Els percentatges (recordem que els hem establerts sobre la renda en diner i no sobre el total de la renda, és a dir, sobre la renda en diner més la renda en espècie a preus de mercat) oscillen entre un 1 % fins a un 67 %; però cal tenir present que els percentatges més elevats es donen en aquelles possessions on l'annua mercè en diner és molt reduïda; els percentatges més corrents eren de l'ordre d'un 3, 5, 6, 7 i 8 %. Hi havia cases senyoriales les possessions de les quals mostren percentatges molt elevats, per exemple la de ca n'Aiamans (Togores), que a les possessions de Manacor exigia millores que suposaven els següents tants per cent:

Balafi/ses Voltes	19 % - 24 %
Bellver d'Amunt	27 % - 30 %
Rafal Roig	12 %
la Real	40 % - 30 %
sa Talaia Grossa	66 % - 44 %
Tànger	33 % - 25 %

Unes altres cases les exigien molt baixes, com la del marquès de Bellpuig (Dameto), la del marquès d'Ariany (Cotoner), Abrí-Descatlar i Villalonga-Mir (a les possessions conegudes). El que es pot retenir de l'estudi de les millores és l'interès que demostraven els senyors a mantenir les possessions en bon estat sense que els costés res, ja que aquesta càrrega requeia sobre l'arrendatari. També resta patent la força dels propietaris per tal d'obligar els arrendataris a conservar o a incrementar la capacitat productiva de les terres, cosa que feia possible, al mateix temps, d'exigir futures pujades de la renda.

Els propietaris continuaren exigint el pagament del delme (en espècie o en el seu equivalent en diner) fins ben entrat el segle XIX (1860/70). Les contribucions solien anar a càrrec de l'arrendatari, tant les ja imposades com les que se suposava que es podrien carregar.¹³⁴

134. Alaró, *Son Forteza*, 1823 (PR, 956-411): pagar delme; Campos, La Barrala, 1822 (AAD): «... que en lloch de pagar vos dit Vidal la 1/4 de contribució en motiu de la rebaxa del mitx delma decretat per las Corts, deureu entregar-me a mi dit Sr. marquès el dit mitad de delma de los fruits i bestiar de la cullita de dit any de 1823 i quedareu libre vos dit Vidal del pago de dita tota contribució...»; Escorca, *L'Estret*, 1839 (AAD): el Sr. es reserva el delme que es llevi; Esporles, *Bunyolí*, 1855 (ACV, arrendaments, 1849, i ss.), ha de lliurar el delme; si el govern el restableix, se li retornarà; Manacor, *Rotana*, 1854 (AVM): pagar delme; Selva, *Els Rafals de Massanella*, 1838 (AAD): si el delme es llevàs, el conductor el continuarà pagant al senyor.

Aquestes partides descrites fins ara constituïen la renda real que pagava l'arrendatari, renda real que és la que vertaderament interessa estudiar per tal de conèixer la natura de la relació senyor/pagès, i no simplement l'ànnua mercè; i, com abans hem assenyalat, els agatges, les millores, les prestacions personals, el pagament de delme i de contribucions, tot i que no solien representar una part considerable des del punt de vista quantitatiu, sí que evidencien, clarament, la relació de poder del senyor sobre el pagès arrendatari.

Les reserves. El senyor disposava per al seu compte de parts de la possessió que explotava directament o que arrendava per separat. Aquestes parts solien ésser la vinya (o vinyes), les pastures, el bosc i, sobretot, les rotes.

No estam en condicions d'afirmar si el propietari es reservava les vinyes de cara a la comercialització del vi o de l'aiguardent, o si, més aviat, cercava de subvenir al seu propi consum.

Les pastures no solien entrar en l'arrendament. Però quan l'arrendatari també les arrendava, el senyor, normalment, retenia el dret de fer-hi pasturar el seu bestiar gratuïtament. És freqüent el cas de senyors que arrenden pastures de possessions de muntanya a arrendataris que han arrendat possessions del mateix senyor, però en el pla (per exemple, les pastures d'Almallutx, a Escorca, solien arrendar-se juntament amb sa Vall de Santanyí).

El bosc era molt important per a l'explotació d'una possessió: proporcionava llenya, carbó i nodriment per al bestiar (ovelles i sobretot porcs); reservant-se el bosc, el senyor podia controlar en gran part el seu bon funcionament de la possessió.

Ja hem tractat de la transcendència cabdal de les rotes i dels roters dintre de l'estructura agrària mallorquina. La reserva que es feia el senyor de les rotes es referia tant a les ja existents com a la possibilitat de fer-ne de bell nou. És interessant de constatar el paper que tenien les rotes dintre la relació senyors/arrendataris: ambdós cobejaven aquesta peça clau d'explotació dels petits pagesos, i, en funció d'ella, s'establia una autèntica lluita per mirar de tenir la valuosa font de sobreexplotació que representava la rota.

Per altra banda, si param esment en quina de les dues parts les controla durant l'època estudiada, ens adonarem que així com és el senyor el qui ho solia fer durant la major part dels anys estudiats, cap al final de l'esmentada època les coses han canviat, i és l'arrendatari el qui passa a controlar-les, símptoma evident del canvi, lent però progressiu, que s'anava desenrotllant a l'estructura agrària mallorquina: el consolidament dels grans arrendataris.

L'organització del treball o les exigències del propietari de cara al manteniment i l'increment de la capacitat productiva de la possessió. A part les millores, el terratinent intentava d'imposar un conjunt d'obligacions i prohibicions a l'arrendatari que podien arribar a condicionar fortament el règim d'explotació de la possessió, però que, si de cas, mediatitzaven el lliure desenvolupament de l'activitat del pagès, el seu treball, el sistema de cultius i de tècniques a

emprar. És aquest un factor més en contra del tan pregonat «absentisme» dels terratinents mallorquins.¹³⁵

La reglamentació d'imposicions, exigències i prohibicions és, a vegades, tan nombrosa que es fa difícil de creure que devia ser acatada per l'arrendatari.

Per a començar, el sistema de cultius era sempre imposat: a tres sementers a la muntanya, a quatre al pla. Després s'havien d'exsecallar els arbres, eixarmar els camps i les voreres, guardar els fems i la palla; entre altres coses, són aquestes obligacions les que no desapareixen ni es modifiquen des del començament del segle XVIII fins a 1860/70.

La voluntat intervencionista dels propietaris també es manifestava quan compellien els arrendataris a introduir nous arbres o cultius, i com ho havien de fer. És interessant de puntualitzar per quin tipus d'arbres se sentien atrets els propietaris. En aquest sentit, l'arbre generalment preferit al llarg de tot el període és la figuera; a tots els contractes on s'estipula l'obligatorietat de plantar determinats arbres, la figuera hi apareix sempre, i no tan sols això, sinó que també se'n concreta el nombre de les que s'han de plantar, en quantitat superior a la dels altres arbres, sense diferències notables entre les possessions del pla i les de muntanya. L'obligació de plantar ametllers es fa palesa i continua a partir dels primers decennis del segle XIX. No vol dir això que abans no apareguessin exigències d'haver de plantar aquest arbre, sinó que aquestes es feien d'una manera esporàdica i discontinua.

Els propietaris també solien interessar-se pels ullastres (tinguem en compte que l'olivera a Mallorca no es planta, sinó que s'empelta) i pels garrofers, que, tot i suscitar menys atenció que els altres arbres, en despertem prou per a veure'ls anomenats amb una certa assiduitat entre les obligacions esmentades.

De la mateixa forma que en els contractes es disposava el que havia de fer l'arrendatari, també es feia el mateix amb les prohibicions: tallar arbres, vendre llenya o agafar-la del bosc, sense permís del senyor; tenir bestiar en determinats llocs de la possessió (cabres, porcs, bous, sobretot); interdicció explícita de sots-arrendar la possessió o de donar-la en parceria.

Això pel que s'escau als constrenyiments escrits, que, com abans hem indicat, limitaven considerablement la capacitat d'actuació i d'organització de la producció; però hi havia una altra trava d'igual consideració, *el pagament de la renda en espècie*, que sovint suposava quantitats molt considerables¹³⁶ que impossibilitaven la introducció de canvis de cultius. En aquest sentit, el requisit d'haver de donar unes determinades produccions al propietari constituïen barres insalvables per a l'arrendatari, suposant que hagués experimentat la necessitat d'innovar en el sistema de cultius tradicional. Cal tenir present que la renda en espècie reclamada pels propietaris la integraven els cereals, sobretot blat; per tant, el pagès es veia constrenyit a cultivar cereals.

135. G. POSTEL-VINAY, *op. cit.*, p. 140.

136. Per exemple, a *Sa Barrala* de Campos, s'havien de pagar 95 qs. forment, més 50 qs. d'ordi, més 50 qs. de vicada; a *Rafalet* de Manacor, 12 qs. d'ordi, 70 qs. de blat; a *Rotana*, de Manacor, 135 qs. de blat; a *Son Brondo* de Sant Joan, 200 qs. de blat, 20 qs. de xeixa, etc.

Estims

Finalment, com a darrer capítol a considerar dins els contractes d'arrendament tenim els estims o inventaris de tot el que l'arrendador lliurava a l'arrendatari.

La seva anàlisi ens pot donar molta de llum sobre la natura de la relació senyor/arrendatari; l'inventari de l'utillatge i del bestiar, llavors, etc., ens diu el que aportava l'arrendador —en el cas que fos d'escassa consideració voldria dir que ho aportava l'arrendatari. Es tractava de relacions minuciosament detallades, on apareixien valorats els sementers, el bestiar, el fems, la palla, les llavors, la tafona, etc., és a dir, tot el que requeria una possessió per al seu bon funcionament. Quan l'arrendament concloïa, l'arrendatari devia lliurar en bon estat de conservació el mateix que havia trobat en començar, o, en el seu defecte, l'equivalent en diner.

Els estims poden servir com a font de primer ordre per a realitzar estudis sobre la tècnica agrícola de l'època estudiada,¹³⁷ com també sobre la natura de la relació senyor/arrendatari.

ELS ARRENDATARIS

Un cop analitzat el contingut de les relacions contractuals que lligaven senyors i pagesos, hem de procedir a recercar quin, o quins, grups socials eren els que integraven la categoria d'arrendataris, cosa que ens permetrà de prosseguir l'estudi de la tipologia esbrinada a la p. 114 i ss.

Els arrendataris mercaders

L'anàlisi sistemàtica dels contractes d'arrendament ens ha permès de fer una primera constatació a l'hora d'establir els trets fonamentals dels arrendataris: l'existència durant el segle XVIII de grans comerciants de Ciutat que arrendaven possessions, principalment les olivereres.

La presència de grans comerciants de Ciutat¹³⁸ com a arrendataris de possessions de la noblesa, la tenim verificada des del començament del segle XVIII. Per les referències que tenim, sembla que va ésser als primers anys d'aquest segle que es generalitzà aquest fet: «... considerables danys que experimenta el dret de Poli a causa de haver-se introduït, des de fa uns anys, el que molts mercaders compradors d'oli s'han fet arrendadors de possessions de dit fruit...».¹³⁹

La importància d'aquest grup de comerciants arrendataris dins l'estructura agrària dels segles XVIII-XIX degué arribar a ser considerable, ja que al final del

137. ARXIDUC, *op. cit.*, 1959, volum I.

138. Els coetanis empraven els següents termes: *comerciants*, *mercaders* i *negociants de Ciutat*; nosaltres utilitzarem aquí *comerciants*, quan ens referim als qui es dedicaven al gran comerç d'importació i exportació, a fi de diferenciar-los dels marxands, traginers, és a dir, dels petits comerciants lligats solament amb el tràfic intern.

139. 1729, fs. 74-75v.

140. Citat a V. M. ROSSELLÓ, *op. cit.* (1964), p. 265.

set-cents Bonaventura Serra¹⁴⁰ propugnava, com una de les mesures socials més necessàries i àrdues, «sacar los predios de manos de mercaderes». És per això que vàrem considerar necessari dur a terme l'anàlisi del que suposà el seu paper dins l'esmentada estructura agrària.¹⁴¹

A la *Memoria* que el marquès de la Romana —aleshores comandant general del Regne de Mallorca— exposà al rei l'any 1767¹⁴² queda molt clar que les partides fonamentals de la balança comercial del Regne eren l'oli dins els capítols de les exportacions i els cereals a les importacions:

		<i>exportacions</i>	
<i>mesures</i>		<i>fruits</i>	<i>rans de billó</i>
226.856	arroves	oli	4.537.120
66.720	arroves	aiguarent	81.000
3.000	quarteres	ametlla	67.500
1.200	quintes	formatge	81.000
350	quarteres	tàperes	105.000
		taronges i llimones	15.000
		teixits	120.000
		flassades i barrets de llana	60.000
		total	5.066.620
		<i>importacions</i>	
<i>mesures</i>		<i>fruits</i>	<i>rans de billó</i>
60.000	quarteres	blat	4.200.000
9.000	quintes	arròs	810.000
6.000	quarteres	ordi	90.000
		llegums, espart i fruites seques	130.000
1.000	quintes	lli	467.000
1.500	quintes	ferro	108.000
100	quintes	acer	15.000
3.000	botades	68.310
		total	5.888.310

141. Les fonts utilitzades per a estudiar aquest capítol han estat:
 — AHM, *Llibres de credencier de l'oli*, AH, núms. 1439-41, 1444-45, 1447, 1449-50, 1462-53, 2039, 2150, 2153, 2155-57, 2160-62, 2192, 2352-54, 2358, 2866-68, 3098, que abasten tot el segle XVIII i fins el 1806.
 — AHM, *Llibres del vitigall*, AH, núms. 1678-81, 1694-98, 1805-10, 1812-18, 1821-27, 4304-18, 4436; també de tot el segle XVIII.
 (La sistematització d'aquestes fonts l'han feta Joana M. Bibiloni, M. Purificació Carrasco, Isabel Garau, Magdalena Gayà, Violeta Oñate, Francisco Riera i Juan José Riera, alumnes d'història contemporània, curs 1977-78, de la facultat de filosofia i lletres de Ciutat de Mallorca.)
 — AHM., reial acord 1719 (núm. 73), 1722 (núm. 22), 1725 (núm. 5), 1749 (núm. 1), 1792 (núm. 44).
 — AHM, col·legit de la mercaderia, reial acord 1722/1, 1747/23, 1760/37.
 — AMC, reials ajuts: 1734: 146-148, 1736: 61-61v, 1761: 61-61v, 1763: 57.

142. *Mémoire au Roi du Marquis de la Romana* (març de 1767), Bibliothèque Na-

Les notícies sobre comerç posteriors revelen una estructura semblant;¹⁴³ fins ben entrat el segle XIX no començà a diversificar-se la balança comercial,¹⁴⁴ tant pel que fa a l'augment o disminució de la importància d'alguna de les partides com per la introducció de noves a la balança comercial.

Els comerciants mallorquins i estrangers que residien a l'illa (Billon, Fontichelli, Marcel, Barbari) eren els qui controlaven els dos articles essencials del comerç: l'oli i el blat, i, per tant, la seva activitat comercial era en funció de la natura d'aquest, que, a la vegada, era en funció de les relacions socials i econòmiques de la formació social: agricultura com a activitat dominant, sistema latifundista, insuficiència cerealícola, etc.

Tant els contractes agraris, que ens corroboren l'existència de comerciants arrendadors de possessions olivareres, com la documentació referida a la inspecció i vigilància de l'entrada i venda d'oli a Ciutat (llibres del credencer i llibres del victigall o dret d'oli)¹⁴⁵ ens confirmen l'existència d'un grup de comerciants ciutadans (Billon, Marcel, Mayol, Ripoll, Barberi, Ribera, Valentí-Forzeza, Llopis, Piña, Aguiló, Sancho, Cortés...) que controlaven completament tot el que es relacionava amb l'oli.¹⁴⁶

Els altres queviures bàsics, especialment els cereals,¹⁴⁷ també es convertien en objecte dels seus afers. Gràcies als mateixos contractes, als expedients del reial acord (sobretot al del 1773) i a les nombroses denúncies adreçades a les autoritats¹⁴⁸ delatant les pràctiques agiotistes dels comerciants, hem pogut comprovar que aquests controlaven també moltes de les grans possessions cerealícoles. Per exemple, el 1773, F. Billon declarà tenir arrendades dues possessions a Sineu i una a Sancelles, Pelegrí Fontichelli dues a Sancelles i dues a Ciutat, Claudio Marcel una a Ciutat i una a Valldemossa, Jeroni Ribera una a Alaró,

tionale de París, fs. 237-241, núm. 47 de 363 (Espl. 423), citat per I. MOLL (1973: 92-93; 1975: volum I, p. IV) i publicat a *Fontes Rerum Balearicum* (I. MOLL, *Dos documentos sobre economía mallorquina en el siglo XVIII*, 1977: 323-331).

143. AHM, reial acord, 1722 (núm. 50), 1775 (núms. 40 i 43); *Memorias de la Sociedad...*, 1784: 55-67, 71, i, en general, totes les memòries contingudes en aquesta publicació de la Societat Econòmica; VARGAS PONCE, 1787: 51-52; J. LLABRÉS, *Memoria instructiva sobre el estado actual de la isla de Mallorca y adelantamientos de que es susceptible en las ramas de agricultura, industria y comercio, para el aumento y felicidad de su población* (Madrid 1787): 55-56; *Censo de la Riqueza...*, 1799: 98; LABORDE, 1808: 464-466.

144. J. LLABRÉS, *op. cit.* (1958, II: 113); són conegudes les referències despectives de George SAND (1838-189: 17, 25) a l'abundosa exportació de porcs cap a Barcelona; CORTADA (1845: 20); MADDOZ (1848, volum XI: 125); J. LLABRÉS, 1958, volum III: 865-68; AMC, lligall 1084, núm. VI, 1871; finalment, M. MÁRQUEZ PÉREZ (1884: especialment p. 147).

145. Per a l'anàlisi i l'aprofitament d'aquestes fonts, vegeu G. DAVIU, *op. cit.*, 1977. La recerca a partir d'aquestes fonts ha anat encaminada a establir quines persones acaparaven l'oli entrat a Ciutat —únic lloc de l'illa que podia exportar-lo, segons G. Daviu— i quines eren les que el compraven al banc de l'oli.

146. I. Moll i un grup d'alumnes d'història contemporània (curs 1977-78) fan un treball sobre *Comerç i comerciants al segle XVIII a Mallorca*.

147. AHM, reial acord 1725, exp. núm. 5; AMC, reial ajut 1773, f. 127v. Cal recalcar la importància dins d'aquest grup social de P. Billon.

148. Com la del 1747 (reial ajut 1747, volum II: 287-292); reial acord 1749, exp. número 1.

una a Ciutat, una a Selva, una a Santanyí i una a Sancelles; Sebastià Riusech dues a Lluçmajor i una a Inca; i Joan Ruiz, una a Ciutat i una a Sancelles.

Així, idò, les fonts d'acumulació d'aquest grup social pressuposaven la submissió respecte a la noblesa, des del moment que aquesta era la propietària dels latifundis oliverers i cerealícoles; per tant, de la mateixa manera que la pagesia i els menestrals, també els comerciants es veien obligats a viure a la seva ombra. La noblesa els podia afavorir de diverses formes, i, per damunt de tot, en les seves transaccions d'importació i distribució de grans.¹⁴⁹ Com a contrapartida, els comerciants estaven en disposició d'oferir rendes elevades per les seves possessions.

Desconeixem els mecanismes mitjançant els quals els comerciants anaren monopolitzant el comerç de l'oli i una part del cerealícola; el que sí que cau pel seu propi pes és que en qualque moment del segle XVII o al començament del XVIII la noblesa mallorquina es va anar retraient de les activitats comercials¹⁵⁰ —encara que cal suposar que no del tot—, i anaren apareixent, paral·lelament, famílies de comerciants procedents principalment de tres sectors:

- les corporacions gremials (sucrers, forners, boters) i els notaris
- els xuetes, que foren dels pocs que continuaren exercint activitats comercials el segle XIX
- els comerciants estrangers, especialment francesos i italians, que des dels voltants del 1725 podem localitzar controlant una gran part del comerç d'importació de grans.

La importància assolida per aquest grup social, la podem col·legir no solament pel seu potencial financer, que els permetia de deixar quantitats considerables a l'ajuntament de Ciutat,¹⁵¹ sinó també per la resistència, recixida, a no contribuir en les càrregues impositives de l'illa¹⁵² i en les quantitats exorbitants de cereals capaços d'introduir en anys de carestia, cosa que suposava mitjans molt considerables; així, l'any 1766 els Billon estaven disposats a introduir fins a 40.000 quarteres de blat per tal de paliar la carestia imperant a l'illa; la producció de blat i xeixa de tot Mallorca, segons els escrutinis, solia ascendir, aproximadament, en aquests anys a 325.000 i 350.000 quarteres.¹⁵³

L'evolució d'aquest grup de mercaders es pot seguir amb força precisió

149. AMC, reial ajut 1729: 12-12v; reial ajut 1732: 152-152v; reial ajut 1736: 90; reial ajut 1759: 61v-62; reial ajut 1765: 144; reial ajut 1766: 67-67v; reial ajut 1773: 88v-89; reial ajut 1774: 44.

150. Vegeu P. MONTANER, *Los caballeros de órdenes militares y el comercio en el s. XVIII*, a «BSAL», 1978, i també la seva memòria de llicenciatura, *La conspiración felipista de 1711*, facultat de filosofia i lletres, Ciutat de Mallorca, juny de 1976.

151. AMC, reial ajut 1720: 38-38v; reial ajut 1724: 123v-125; AHM, reial acord 1749 (núm. 1).

152. AMC, reial ajut 1724: 64v-65; reial ajut 1726: 78; AHM, reial ajut 1726 (núm. 3), *Sobre tallas y repartimientos*; reial ajut 1729: 62; reial ajut 1731-32: 110v; el 1769 (reial ajut 1769: 128v). Antoni Circa i Cerdà, *síndic personer*, parlant de la talla anyal de 32.000 pesos, advertia que en els llibres passats de repartiment de talles, que es renovaven cada any, se solien ometre molts de cabals d'alguns negociants, ja que se'ls reduïa considerablement el volum del seu tràfic.

153. AMC, reial ajut 1766, f. 101.

gràcies a les llistes de membres del Col·legi de la Mercaderia.¹⁵⁴ Així, mentre que el 1722 tan sols hi figuraven com a consellers els Llopis, el 1747 ja hi apareixien els Marcel, Mayol, Billon i Fontichelli; el 1760 Miquel Bennassar, Antoni Guitart, dos Billon, dos Fontichelli, dos Mayol i Antoni Marcel.

Aquest grup de mercaders, malgrat la seva aparent consistència, no era sinó un grup subsidiari de la noblesa. De bon principi les aliances es mantenien a un nivell estrictament econòmic, però al final del segle XVIII ja s'havien anat integrant dins cercles socials —com la Societat Econòmica—, freqüentats per la noblesa, i el segle XIX ja hi eren plenament identificats; així, el 1827 José M. Billon, «antes de la clase de mercaderes», aconseguí el títol de comte d'El Palatino,¹⁵⁵ i el 1851, a les llistes de socis de la SEAP, Claudio Marcel i Pelegrí Fontichelli hi figuren com a *hacendados*.

La recerca que hem portat a cap sobre els comerciants era en funció de poder analitzar el paper d'aquests dins de l'estructura agrària, ja que els vàiem detectat com a arrendataris de possessions. Pel que hem pogut constatar a partir dels arxius particulars i de les fonts coetànies, la seva participació en el procés productiu no suposava canvis essencials; es pot assegurar que es limitaven a substituir els propietaris o els seus administradors, sense entrar en conflicte amb les relacions socials imperants, ni modificar-les gens.¹⁵⁶ Els comerciants encarregaven a un majoral d'organitzar el procés productiu d'explotació, sobre la base de treball assalariat i dels sots-arrendaments (al pla). Giorgetti¹⁵⁷ afirma que el guany dels comerciants sobre la renda deguda al propietari no provenia de la inversió de capitals en el procés productiu, sinó d'una administració opressiva sobre els pagesos, de pràctiques usuràries, d'especulacions comercials, especialment sobre els preus dels queviures produïts a les possessions arrendades; aspectes que coincideixen amb el que nosaltres apuntàvem més endavant. Per altra banda, l'arrendament els ofería l'avantatge de poder disposar directament i ràpidament dels productes, sense intermediaris; a la vegada, assolien un benefici extra gràcies a la concurrència promoguda pels pagesos en torn dels petits trossos de terra sots-arrendats. Finalment, cal destacar que aquest tipus de contracte forçava els agents del comerciant a la possessió a conservar l'organització tradicional del cultiu, perquè és evident que des del moment que el comerciant arrendava una possessió ho feia per extreure cereals i/o oli; per tant, els sementers quedaven sistemàticament vinculats a aquests cultius; es perpetuava d'aquesta manera el sistema i el tipus de cultiu establerts des de feia molts segles.

Per tot això, els arrendaments als grans comerciants no tenen res a veure amb el *capitalisme*, malgrat ésser els cànons en diner, tractar-se de vastes extensions i utilitzar treball assalariat, atès que una de les qüestions primordials

154. Vegu *supra*, la nota 141.

155. LLABRÉS, *op. cit.*, 1959, volum II, p. 291.

156. K. MARX, *op. cit.*, III, ps. 307-319; M. DOBB, *op. cit.*, ps. 32-48, 55 i ss., 111-116, 155, 195-196, 261; P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna* (Barcelona 1966), IV, ps. 1-15.

157. GIORGETTI, *op. cit.*, p. 380.

que distingeix l'arrendament capitalista del que no ho és, és la inversió de capital, en mitjans i circulat; i per tot el que hem dit fins aquí els comerciants no invertien a les possessions arrendades; l'únic mitjà que es pot assegurar tenien per a incrementar la producció comercialitzable —atès que estaven lligats amb el sistema productiu tradicional— era arrendar més terra, i no invertir en la ja arrendada; el capital comercial es movia en l'esfera de la circulació i no en la de la producció.

Els arrendataris pagesos

La presència de grans arrendataris pagesos¹⁵⁸ és documentada durant tot el període estudiat.¹⁵⁹ Així, ja el 1734¹⁶⁰ se'ls denunciava juntament amb els comerciants, delmers i altres particulars com a agiotistes: «[es refereix al blat] ... lo tienen retirado y oculto hasta que lo puedan vender según el dezero de su codicia practicando varias artes, fraudes y Monipodios en gravissimo daño del público y en particular de los pobres...». I quan, el 1773, es va procedir¹⁶¹ a la confecció de la nòmina dels comerciants de grans¹⁶² —que en principi devia limitar-se als de Ciutat, però que acabà incloent tots els de l'illa—, els arrendataris pagesos¹⁶³ hi figuraren equiparats, altra volta, amb els comerciants; fets prou reveladors de la seva condició de productors-comerciants.

Sembla, per les notícies de què disposam, que ja havien assolit, al final del segle, una posició privilegiada dins l'estructura agrària, la qual constaten, entre

158. Utilitzem el terme «gran arrendatari» per a referir-nos als pagesos que arrendaven una o diverses possessions, i que s'havien diferenciat socialment i econòmicament de la resta de la pagesia; que posseïen determinats mitjans de producció (bestiar, utillatge), que se solien mantenir durant llargs espais de temps a les possessions arrendades i que explotaven els petits pagesos i jornalers. Els distingim dels «petits arrendataris», que es trobaven totalment sotmesos a la llei del propietari.

159. Tot i estar convençuts que les arrels d'aquest grup pagès s'han de cercar més endavant; així ens ho indiquen els contractes d'arrendament de la possessió *la Cova*, del comte de la Cova, a Manacor, on, des del segle XVI, trobem una mateixa família, els Riera; per altra banda, gràcies als treballs de Pedro Montaner i Aine Le-Senne hem pogut assabentar-nos de l'existència d'arrendataris membres de famílies acomodades, sovint propietaris de terres. Sobre aquest grup pagès, vegeu K. MARX, *op. cit.*, I, capítol XXIX, III, p. 723, i *Elementos fundamentales para la crítica de la economía* (Madrid 1972), I, ps. 430, 467, 471-75, on Marx planteja el sorgiment dels arrendataris capitalistes amb un procés d'expropiació i diferenciació de la pagesia; M. DOBB, *op. cit.*, ps. 27, 16, 78-79, 82-86, 157-158, 185, 207, 237, 270-272, 285-286; LE ROY LADURIE, *Pour un modèle de l'économie rurale française au XVIIIe siècle*, a «Mélanges de l'Ecole Française de Rome, Moyen Ages, Temps Modernes», 85, 1973, ps. 27-28, lliga el sorgiment de grans arrendataris amb el moviment fisiocràtic; M. BLOCH, *op. cit.*, I, ps. 149-150, 156-200, al·ludeix a l'aliança que mantenien amb els propietaris de la terra; A. DE MADDALENA, *Rural Europe (1500-1750)*, a «The Fontana Economic History of Europe» (Londres 1977), ps. 300-301; I. WALFERSTEIN, *The Modern World System* (Londres 1974), ps. 245-256; B. H. SLICHER VAN BATH, *op. cit.* (1975), ps. 455 i ss.

160. AMC, reial ajut 1733-1734, f. 128.

161. AHM, reial acord, exp. núm. 43, 1773.

162. *Ibid.*

163. Contràriament al que manifestà Josep Juan Vidal al colloqui que hi hagué després de la lectura de la nostra comunicació presentada al I Seminario de Historia Agraria (Madrid 1977), el document incloïa, també, els arrendataris pagesos.

altres, Ch. T. Bidwell¹⁶⁴ quan alludeix a *farmers* que portaven dues, tres o més possessions a la vegada, o l'Arxiduc¹⁶⁵ quan parla de *labradores enriquecidos*.

De la sistematzització dels noms continguts a l'expedient del 1773,¹⁶⁶ dels dels contractes d'arrendament i relacions d'electors que es publicaven al «Boletín Oficial Balear» i al «Boletín Oficial de la Provincia», hem pogut delimitar:

— l'evolució de famílies d'arrendataris que se succeïen en una o en unes quantes possessions¹⁶⁷

— que hi havia pobles on, amb tota seguretat, unes quantes famílies de grans arrendataris controlaven les possessions més grans; i que sovint es trobaven emparentades entre elles¹⁶⁸

— que als pobles on la major part de la terra era en mans de la noblesa, i on hi havia grans possessions, apareixen sempre grans arrendataris que controlaven la seva explotació¹⁶⁹

— que hi havia zones d'influx d'uns pobles sobre els altres pel que fa als arrendataris de possessions; així, Ciutat tenia influència sobre Alaró, Binissa-

164. Ch. T. BIDWELL, *op. cit.*: «In Majorca, where land is mostly let out for cultivation, we found farmers cultivating two or three or more farms at once (although this is not very often the case), many such properties being 2.500 acres and upwards in extent...» (p. 50).

165. ARXIDUC, *op. cit.* (1959), I, ps. 19-20, 22: «... últimamente, por labradores enriquecidos que han llegado a poseer tierras más o menos extensas», «familias conductoras del predio desde varias generaciones atrás que, con motivo, se han ganado la completa confianza de la familia propietaria», «considerados de un modo superficial, estos contratos de arrendamiento pueden parecer onerosos para el arrendador, pero que no es así lo prueba el gran número de arrendatarios que se hacen ricos».

166. Entre d'altres: Joan Barceló (una a Petra, una a Porreres); Jaume Cladera (tenia arrendades dues possessions a Marratxí i una a Santa Margalida); Antoni Bauça (dues a Sant Joan i dues a Petra); Sebastià Berga (una a Muro i dues a Santa Margalida); Antoni Cabot (tres a Bunyola i una a Esporles); Guillem Caldentey (dues a Manacor); Antoni Catany (una a Lluçmajor i una a Campos); Francesc Ferrer (dues a Sant Joan); Mateu Ferragut (dues a Andratx); Antoni Fullana (tres a Manacor); Llorenç Galmès (una a Petra i dues a Manacor); Antoni Gelabert (una a Muro i una a Santa Margalida); Climent Gayà (dues a Sant Joan); Antoni Garcies (tres a Sant Joan); Joan Garau (tres a Algaida); Pere Llobera (dues a Pollença); Sebastià Llull (dues a Petra); Joan Mestre (dues a Muro); Joan Antoni Montserrat (dues a Lluçmajor i una a Porreres); Pere Jaume Morro (dues a Escorca); Francesc Muntaner (dues a Deià); Joan Nadal (tres a Manacor); Sebastià Nadal (tres a Bunyola); Antoni Noguera (una a Campos i una a Lluçmajor); Rafel Palou (dues a Campanet); Antoni Pasqual (dues a Manacor); Esteve Pastor (dues a Santa Margalida); Jaume Perelló (dues a Alaró); Jaume Planas (cinc a Binissalem i una a la parròquia de Santa Creu); Pere Joan Rabassa (dues a Pollença); Gabriel Ramis (dues a Muro); Bartomeu Riera (cinc a Manacor); Joan Riera (quatre a Manacor); Joan Rosselló (una a Artà, una a Petra i una a Manacor); Joan Rotger (quatre a Pollença); Miquel Salvà (quatre a Lluçmajor); Pere Joan Solivelles (dues a Escorca); Miquel Sureda (dues a Artà); Llorenç Terrassa (dues a Esporles); Joan Vadell (dues a Manacor); Pere Vallcaneres (dues a Manacor); Jaume Vidal (a Porreres i a Santanyi); Joan Vidal (a Lluçmajor i Santanyi); Simó Vidal (a Santanyi i Manacor). Aquesta és tan sols una mostra establerta amb els màxims criteris de seguretat: quan hi figurava, a més del nom, el mal nom i quan les possessions es trobaven situades en termes que limitaven entre ells o que eren pròxims.

167. Com a exemples de les famílies de grans arrendataris que hem pogut reconstruir, posem la genealogia dels Esteve, d'Artà.

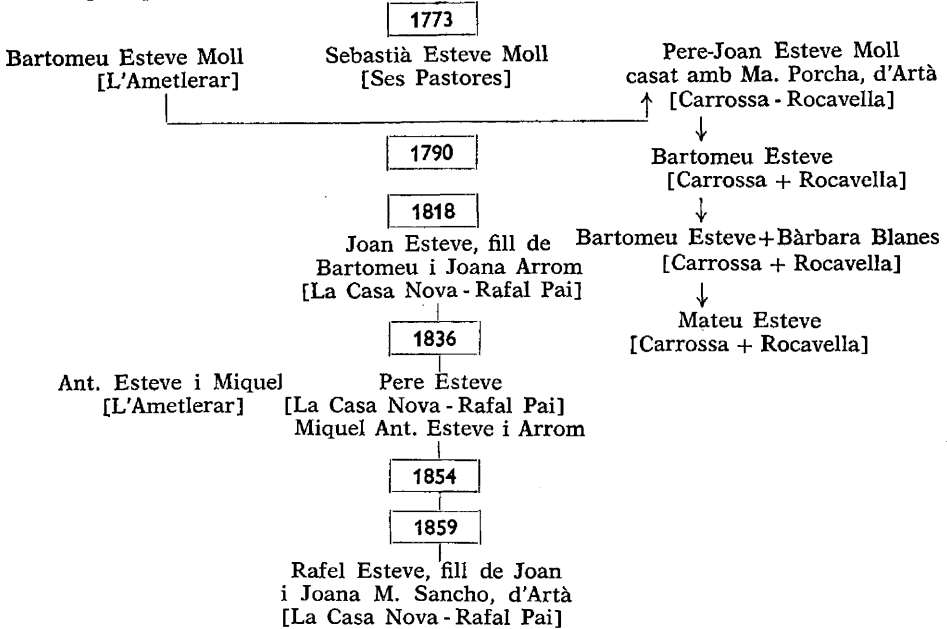
lem, Marratxí i Calvià; Llucmajor sobre Campos i Algaida; Artà sobre Santa Margalida; i Manacor sobre Petra i Artà

— que en determinats pobles (com Santanyí, Felanitx, Pollença, Selva i Andratx) quasi no hi ha compareixença d'arrendataris d'altres llocs.

Resulta evident, per tant, que els segles XVIII i XIX ja podem parlar de grans arrendataris que mantenien una determinada *relació* amb els senyors de la terra, relació que, d'alguna manera, s'havia decantat cap a la seva banda; en altres paraules, que havien de gaudir de la força suficient per a controlar la renda que els extreien els propietaris. És aquesta *relació* la que intentarem analitzar.

Un cop detectada la presència dels arrendataris a l'època citada, cal establir el procés que va possibilitar la seva aparició i consolidació. Malgrat des-

Esteve [Artà]

168. Els Salas, d'Alaró; els Nadal, de Bunyola; els Ballester, Mas i Mercadal, de Campos; els Mateu, d'Escorca; els Pasqual, d'Esporles; els Oliver, Rosselló i Gayà, de Felanitx; a Llucmajor hi havia moltes famílies de grans arrendataris: Garau, Salvà, Solivelles, Vidal, Tomàs; d'Estallencs, Pasqual, Morey i Alemany; a Sant Joan, els Gual i Bauçà; a Santa Margalida i Santa Maria els Perelló, Pastor, Monjo, Gual; a Santa Maria, els Calafat; a Santanyí, els Vidal, Escalas i Bonet; a Selva, els Mateu i els Mora; a Valldemossa, els Esteve, Fiol Mas i Massot; a Manacor, els Riera, Pasqual, Nadal, Galmés, Duran, Servera; a Artà, Morey, Esteve.

169. Artà, Campos, Escorca, Manacor, Puigpunyent, Santa Margalida, Santanyí, Selva i Valldemossa.

conèixer per complet tot el que es refereix als segles anteriors, creiem que se'n poden pressuposar les línies fonamentals, sense les quals aquesta categoria és absolutament incomprendible, línies que, a grans trets, creiem que passen, en primer lloc, pel marc general de la preeminència de la noblesa, d'una pagesia sobreexplotada, i la creixent mercantilització de l'economia rural, devia tenir efecte l'empobriment lent de les masses rurals, amb la consegüent creació d'un sector de jornalers. En segon lloc, l'aparició dels mercaders, una mena d'intermediaris entre els senyors i la terra, amb interessos lligats amb la circulació més que amb la producció de mercaderies. En tercer lloc, la instauració entre propietaris i pagesos d'alguna forma de relació contractual, fortament influïda per la conjuntura econòmica. En quart lloc, la constitució de grups pagesos benestants (parcers, arrendataris) que s'anaven diferenciant progressivament de la resta de la pagesia. Dintre d'aquest sector benestant, els grans arrendataris estaven *estretament relacionats* amb el procés productiu, i es caracteritzaven per la possessió dels mitjans de producció (utillatge, llavors, capital circulant, bestiar),¹⁷⁰ la utilització de treballadors assalariats a les possessions que arrendaven i la producció per al mercat. Els grans arrendataris eren, així, un grup pagès acomodat que es va anar consolidant al llarg del segle XVIII —tot i trobar-se força mediatitzat fins al final d'aquesta centúria pels grans mercaders ciutadans— i esdevingué dominant dins la pagesia cap a mitjan segle XIX.

Cal distingir-los, per tant, dels petits arrendataris, que no gaudien de la força suficient per a controlar la renda de la terra¹⁷¹ i que vivien constantment amenaçats per les males anyades, pels anys de carestia, cosa que els impossibilitava de poder pagar l'annua mercè i de caure, o recaure, dins del grup de jornalers o pobres;¹⁷² es trobaven, en poques paraules, en una total dependèn-

170. D'acord amb GIORGETTI, *op. cit.*, p. 52, la possessió de bestiar era fonamental en aquest procés: la quantitat que se'n posseïa, efectivament, sembla que pot servir com a índex de la diferenciació de classe dintre del món rural. Nosaltres no hem realitzat una recerca profunda en aquest sentit, però el poc que sabem a partir d'una breu exploració dels escrits de ramaderia (AHM, reial acord 1726, exp. núm. 10; AMC, lligall 583, núm. III, any 1754; reial acord 1795, exp. núm. 26; reial acord 1800, exp. núm. 35) confirma la hipòtesi que els grans arrendataris eren els qui detenien la propietat del bestiar essencial per a l'explotació agrícola i per al comerç de carn. També ens ho corroboren la significativa manca de referències i indicacions en els contractes d'arrendament sobre aquest punt, així com la poca, o nul·la, presència d'animals en els estims de les grans possessions.

171. PAGENSTECHER, *La isla de Mallorca, reseña de un viaje* (Ciutat de Mallorca 1867): «*Nuestros amigos nos contaron que a veces estos arrendadores [vol dir arrendataris] van a propósito mal vestidos, particularmente dentro de la capital, a fin de aparecer más miserables y alcanzar así que no les suban el precio del arriendo*» (pàgines 133-135).

172. *Descripció de la temporada del any 1744 y sigüents fins a 1750 son autor Sebastià Gelabert (a) de sa Real de Manacor* (Ciutat de Mallorca, Impta. d'Esteve Trias, 1846), ps. 25-27:

cia dels senyors i dels pagesos benestants, entre els quals ocupaven un lloc preminent els grans arrendataris.

Com diu Casimir Urech:¹⁷³ «*En las Baleares es numerosa la clase de colonos, careciendo muchos de capitales. Reciben por tanto la ley del propietario. Promueve ese excedente el sistema establecido de dotar a las haciendas de cuanto el labrador necesite, o principalmente de todo lo que constituye el capital de explotación fijo. Allí se encuentra casa habitación para el colono y su familia, el suficiente ajuar doméstico, los instrumentos de la labranza, los ganados de labor y granjería, un fondo de granos y semillas para la siembra, todo lo que incita la concurrencia. Ventajas para el propietario que reducen a lo ínfimo las utilidades del colono quien paga a título de renta la correspondiente al capital territorial más los réditos del capital de explotación de la hacienda que con la finca pertenece al propietario.*

»*En lo general el colono y su familia concurren a los trabajos agrícolas, o los hacen por sí solos; sus utilidades en gran parte consisten en el precio de sus jornales, o sea la participación que sus servicios les dan en los gastos reproductivos, como los prestarían meros criados de labranza, a menos que sean dueños del capital de explotación. Se contentan con poder subsistir y pertenecer a la clase de arrendatarios que siempre se distingue de los simples jornaleros.*»

Els grans arrendataris, al contrari, podien fer cara més favorablement a les crisis agràries —que per a ells suposaven els períodes de preus baixos—¹⁷⁴ i a les alces de la renda —poder dels senyors— gràcies als mitjans de producció de què disposaven i al control que exercien sobre les possessions. Aquest poder relatiu que mostraven es traslluïa de moltes maneres: com a prestamistes envers els propietaris,¹⁷⁵ controlant les grans possessions (així, els arrendataris de San-

Venint es pic d'es segar
Es pobres arrendadós
Dèyan en es seus señors:
¿Señó, com s'ha de trempar?
Per enguañ ras li puc dar,
No té que ser enfadós
Es señor li responia,
Jo també en tenc menester,
Enjiñet, que tu en pots fer,

Y paga a la mitjanía:
No puc per ninguna vía
Fer més suport en diner.
Es pagés deya: señó
Veje com l'he de pagar
Qu'enguañ no arrib a aplegar
La mitad de se llevó;
Y en s'ivern per pitjó
No m'ha quedat bestiar.

173. C. URECH, *op. cit.*, p. 91.

174. Tampoc aquí no podem estar d'acord amb J. JUAN VIDAL (1976) quan equipara, en general, les crisis agràries amb anys de *baixa producció*; el fet de no haver inserit les crisis agràries dintre del marc de l'estructura agrària i de considerar la pagesia, en el fons, com a classe homogènia, li fa perdre de vista que les baixes de producció tenien una repercussió distinta sobre els diferents grups socials; els preus molt elevats, com a conseqüència de males anyades, o de caresties *provocades*, eren altament beneficiosos per a tots els qui tenien cereals per dur al mercat (terratinents, arrendataris, mercaders, clergat, etc.); per contra, eren perjudicials per a tots els qui n'havien de comprar (jornalers, menestrels, etc.).

175. «El Sr. marquès [de Vivot] deu a l'arrendatari 3.088 lls. 2 s. 2 d.; l'arrendatari és l'Honor Joan Ramis; aquest descompta l'A. M. fins que se li pagui» (Ciutat, casa lo ardiaca, 1802 [ACV]). «D. Mariano Conrado devia 300 lls. als hereus de N. Tous, pare

tanyí sobre les possessions de ca n'Abrí-Descatlar: sa Vall a Santanyí, i la Barrala i sa Canova a Campos) o bé estant en disposició de controlar no solament l'augment de la renda, sinó també mantenir-la estancada en períodes d'alça de preus, i, fins i tot, provocant-ne la minva en anys de baixa dels preus cerealícoles.¹⁷⁶

Són prou explícits els casos següents:

— La renda pagada per l'arrendatari *Mascaró* (de sa Cova de Manacor, propietat del compte de la Cova), presentava l'evolució següent:

	<i>renda</i> (en lliures)	<i>índex</i>	<i>índex de</i> <i>preus dels</i> <i>cereals</i>
1791-99	520	100,00	100,00
1800-09	520	100,00	125,59
1810-17	520	100,00	154,50
1818-21	630	121,15	141,90
1822-26	530	101,92	112,30

Entre el 1791 i el 1818 la renda no sofreix cap mena de modificació; per contra, els preus augmenten en un 54,50 % —per tant, l'arrendatari obté un benefici important—; quan, el 1818, el propietari intenta incrementar la renda (en un 21,15 %), *Mascaró* avisa que deixarà l'arrendament; aleshores el propietari cerca un altre pagès que vulgui fer-se'n càrrec, però no el troba; llavors torna a agafar la possessió l'esmentat *Mascaró* i imposa una feble alça de la renda.

— L'any 1826 l'arrendatari *Jaume Caimari* féu un pla per prendre en arrendament la possessió de Felip-Villalonga-Mir, *Crestatx*, situada al municipi de sa Pobla: «Ya conec que és molt molt diminuta la renda respecta del producte de la propietad [...] atenent a esto y a las circunstàncies locals de Crestaix, és vist ser la partida señalada, la que puc satisfacer.»

«El Sr. de Villalonga sin dupta habrà conegut que en las actuals circunstàncies, com hay falta de bons arrendadors, y sobre de dolents; o bé tendrà que arrendar Crestaix a un miserable que li pagarà la renda en ruïnes; o bé si lo arrenda a un homo de posibles si este hay posa las bestretas reduirà molt la

de l'actual arrendatari...» (Ciutat, La Taulera, 1790 [BOB, 1840, volum 1]). «Fc. Villalonga-Mir i Truyols deu 300 a los hereus de Gabriel Ferrer, negociant; 200 a Dn. Pelegrí Fontichelli [...] les ha de pagar l'arrendatari» (Esporles, son Cabaspre, 1786 [AVM]). «Dn. Joan Ginard, deu 545 lls. a l'honor B. Simó de Valldemossa» (Esporles, son Farré Poquet, 1809 [P. S. 1413, 316]). «Dn. Miquel Moragues deu a l'anterior arrendatari; li ha de pagar el d'ara» (Estallencs, son Serralta, 1794 [P. S. 1412, 314]). A los Pagos (Porreres, 1818) l'arrendatari havia prestat 2.000 lliures al senyor (AVM).

176. Vegeu el gràfic núm. 2, que mostra l'evolució dels índexs complexos dels cereals (blat, xeixa i ordi) seguint el mètode de les mitjanes mòbils de tretze anys.

renda; y si las posa el señor aunque ni fasi 300 lls. ni guafia 70 lls. demunt las llevors y egatges de modo que al cabo y fi resultaria fer-ni menos que yo.»

renda oferta	220 lliures
manteniment de l'interventor . . .	20 lliures

«Si la casa de Villalonga hagués de abastir-me de llavors gradua per necessaris 25 g. de blat menut, 99 de blat gros, 149 de favas sumat tot devant el amo y graduat a lo més mínim importaran las llevors que se entregaran hasta la conclusió del arriendo; així sumaré los interessos que redituarian; sumaré los agatges que tindrà que posar el señor, y de tot resultarà que quant altre li ofresqui 300 ls. no ni paga més que 200 ls. Un de los fins que me propòs en este arriendo és per si Dn. Felip se determina a treure la aprovació real para establir-lo, y me vol endosà el establiment per 200 ls., lo acceptaré.»

L'annua mercè del contracte d'arrendament serà de 220 lliures

Uns quants exemples extrets de l'anàlisi de diverses cases senyoriales permeten de fer més llum sobre la correlació de forces senyors/arrendataris, correlació que, en molts casos i moments, s'inclinava cap als segons.

Així, el compte d'Aiamans posseïa a Manacor les possessions Bellver d'Amunt, ses Cases Noves, es Rafal Roig i la Real. En el període 1787-1811, d'alça molt forta dels preus, l'arrendatari aconseguia que no se li apugés la renda, o que la pujada fos feble. L'arrendatari de Bellver d'Amunt, *Joan Pasqual*, va obtenir que l'any 1795 se li abaixés l'annua mercè en diner (— 5,80 %), malgrat que com a contrapartida se li apugés la renda en espècie (+ 18,18 %); el benefici d'aquest arrendatari dagué ser considerable, ja que el 1807 —moment quasi de màxima alça dels preus— tan sols se li pogué apujar la renda en diner, però al mateix nivell de l'any 1787; sabem, per altra banda, que el 1840 encara romania en aquesta possessió. El mateix benefici degueren obtenir els arrendataris de ses Cases Noves (*Alcover*), perquè entre el 1795 i el 1811 no els fou apujada la renda, i el des Rafal Roig i la Real (*Duran*), a qui no tan sols no li incrementà la renda, sinó que li va abaixar en un 7,14 %; aquests dos darrers també es mantingueren a les respectives possessions com a mínim fins al 1840.

Pel que fa al comte de Peralada, l'arrendatari *Ribas*, de sa Taulada (Santa Margalida), forçà una disminució de la renda d'un 30 % entre el 1820 i el 1866.

La família *Calafat*, que se succeïx a la possessió so n'Oliver (Santa Maria), del marquès d'Ariany, entre el 1811 i el 1867, agencià, quan baixaven els preus dels cereals després de 1811-12, un descens de les millores de l'ordre d'un 5,67 %; el poder d'aquesta família devia ser considerable, perquè podia impedir l'alça general de renda que es produí al voltant del 1854; tan sols li foren apujades les millores en un 13,20 %.

Els exemples es podrien multiplicar, tant com es volgués; tanmateix, cal

advertir que el fet de no haver pogut treballar la documentació d'arxius de grans arrendataris ens ha impossibilitat de conèixer si les fonts d'acumulació d'aquests es varen alterar al llarg del període estudiat, perquè, així com abans de mitjan segle XIX les fonts d'acumulació més importants havien d'ésser, bàsicament, el bestiar, la comercialització dels cereals i l'explotació dels treballadors assalariats, a mesura que s'anaven generalitzant els establiments i les parcel·lacions i apareixien nous cultius que s'afagien i/o substituïen els tradicionals, les bases de la seva acumulació podien ésser modificades.

Així i tot, sembla palès el fet que volíem subratllar: al final del segle XVIII i, sobretot, dins del primer quart del segle XIX, hi havia un grup de grans arrendataris que gaudien d'un poder suficient per a poder encarar-se amb els senyors entorn de la renda de la terra. És aquest fet —la consolidació del grup de grans arrendataris— al qual al·ludia Basili Canut¹⁷⁷ quan deia: «*Ser arrendador [vol dir arrendatario] en Mallorca y teniendo capitales, es una de las buenas especulaciones que pueden hacerse. [...] Creo que pueden encontrarse propietarios en Mallorca que viven apenas con las rentas que les producen las tierras que poseen. [...] Si no lo hacen tienen que sujetarse a la renta que les da el arrendamiento y tener infinidad de privaciones. A mi modo de ver está mucho mejor el arrendador [arrendatari] que ellos. El arrendador [arrendatari] gana seguramente cultivando bien la tierra, los dueños de ella se exponen mucho...*»

O G. Sand,¹⁷⁸ quan afirmava que els propietaris estaven totalment endeutats i en mans dels xuetes, tot i vaticinant el seu esfondrament en benefici dels pagesos.

* * *

Fins aquí hem exposat els factors que inflüen favorablement sobre els grans arrendataris, així com algunes manifestacions del seu predomini dins la pagesia. Ara bé, existien, a la vegada, uns determinats límits que repercutien negativament sobre el seu desenvolupament.

Un límit greu provenia de la mateixa relació de poder senyorial sobre la pagesia, ja que l'explotació de la terra es desenvolupava sota l'hegemonia de la noblesa. La propietat de la terra que aquesta detenia, en lloc d'haver-se modificat, continuava constituint encara el pol social i polític fonamental al camp. L'estructura agrària era, per tant, marcadament «senyorial», i, per això mateix, la posició subalterna dels grans arrendataris enfront dels senyors es manifestava de moltes maneres. En primer lloc, en la imposició del contracte d'arrendament de curta durada, amb la qual cosa l'arrendatari veia frenada la propensió a millorar i a invertir en la possessió, i que afavoria, al contrari, el cultiu de rapinya, al qual nombrosos arrendataris es consagraven.¹⁷⁹ En segon lloc, en la conser-

177. B. CANUT, *op. cit.*, ps. 58 i 63.

178. G. SAND, *Un invierno en Mallorca (1838-1839)* (Ciutat de Mallorca 1971), ps. 43, 176-177.

179. A. GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, *op. cit.*, p. 32; F. SATORRAS, *op. cit.*, p. 49.

vació de clàusules en els contractes d'un cert regust «feudal»: ens referim a les abundoses exigències de prestacions en treball que ja hem esmentat abans. En tercer lloc, en la rigidesa de les prescripcions relatives a la conservació de la possessió i a la forma d'explotar la terra (l'especificació del nombre de sementers) i en la limitació de l'autonomia econòmica i tècnica de l'arrendatari, representada per la renda en espècie, que obligava l'arrendatari a destinar, necessàriament, una part de la terra a cultius «imposats».

Un altre límit eren les diverses *formes de pressió* que disposava el senyor sobre l'arrendatari: augmentar la quantitat reclamada en concepte de millores, fer-li donar elevades quantitats de diner abans de començar l'arrendament,¹⁸⁰ exigir el pagament de les contribucions sobre la propietat territorial o reclamar la percepció del delme després d'haver estat ja suprimit.¹⁸¹

La força dels senyors es revelava en els desplaçaments de famílies d'arrendataris que s'havien mantingut en una mateixa possessió durant moltes generacions, com a conseqüència de les fortes pujades de renda (especialment la que tingué lloc després que la tendència dels preus cerealícoles iniciessin una forta baixada —1811-12—, i sobretot la dels voltants del 1850).

La família Descatlar desplaçà el 1836 les següents famílies:

180. *Possessions de la casa Villalonga-Mir*

	<i>ànnua mercè (lliures)</i>	<i>quantitat exigida a la bestreta (lliures)</i>	<i>anys</i>
<i>es Rafalet (Manacor)</i>	360	500	1808-14
<i>los Pagos (Porreres)</i>	250	700	1811-19
<i>son Malferit (Esporles) (el propietari fixa l'interès en 8 %)</i>	750	1.500	1764-73
<i>son Cabaspre</i>	1.300	500	1786-92
	1.300	300	1801-10
	1.800	300	1825-31

181. *Vid.* p. 135, *La renda*.

Comafreda (Escorca)
renda en metàl·lic

	<i>ànnua mercè (lliures)</i>	<i>índex</i>	<i>índex en cadena</i>	<i>índex de preus dels cereals</i>
1740-44	130	100,00	100,00	100,00
1786-92	160	123,07	123,07	180,52
1804-10	210	161,53	131,35	264,53
1810-14	265	203,84	126,19	323,78
1814-18	285	219,23	107,55	319,06
1818-22	340	261,53	119,30	273,93
1822-26	295	226,92	86,76	234,82
1826-30	260	200,00	88,14	207,11
1830-35	260	200,00	100,00	204,01

La família *Mateu* s'hi havia succeït des del 1740; el 1835 fou substituïda per la d'en *Joan Solivelles*, després d'una reducció progressiva de renda des del 1822 (que seguia per complet l'evolució dels preus —coeficient de correlació 1); aquest tal *Solivelles* acceptà una pujada de renda de l'ordre d'un 61,53 %. Cal assenyalar l'estreta coincidència d'evolució dels índexs de la renda i els dels preus (coeficient de correlació, fins al 1814, de 0,98).

Almallutx (Escorca)
renda en metàl·lic

	<i>ànnua mercè (lliures)</i>	<i>índex</i>	<i>índex en cadena</i>	<i>índex de preus dels cereals</i>
1786-92	210	100,00	100,00	100,00
1807-11	257	122,38	122,38	170,07
1811-15	266	126,67	103,50	181,90
1815-19	276	131,43	103,76	174,04
1819-23	276	131,43	100,00	148,03
1823-27	276	131,43	100,00	123,74
1827-31	216	102,86	78,26	115,05
1831-35	336	160,00	155,56	113,42
1835-39	366	174,29	108,93	114,39

També aquí la *família Mateu* (que no és la mateixa de Comafreda) hagué de deixar la possessió el 1835, després que la renda s'hagués agreujat en un 60 %. L'annua mercè havia seguit l'evolució dels preus dels cereals (coeficient de correlació entre 1786-1819 de 0,97); després del 1819, com es pot observar, també tenen ambdues sèries moviments relacionables; davant la baixada dels preus, l'arrendatari aconseguí de mantenir estancada la renda entre el 1819 i el 1827, i disminuir-la el 1827; però el propietari forçà un increment considerable el 1831; després d'aquest, la família Mateu degué renunciar a l'arrendament, que prengué la *família Grau*; aquesta es va veure constrenyida a consentir contínues i fortes pujades de renda, sense que guardassin cap mena de relació amb la tendència dels preus.

El mateix es dona a la possessió *es Rafal* (Selva), on la *família Mora/Morro*, la tenia presa en arrendament des del 1740 (primers contractes coneguts). També aquí la renda anava paral·lela amb els preus (coeficient de correlació: 0,96 entre el 1740 i el 1814); després d'aquesta data renda i preus es mouen en sentit oposat. El 1822 Bartomeu Mora no va poder prosseguir l'arrendament a causa de les males anyades, i llavors la prengueren els seus fills; el 1835, després de contínues baixades d'annua mercè (entre 1820-1835), aquesta família deixà la possessió; el propietari gravà el nou arrendatari amb noves alces de renda:

renda en metàl·lic

	<i>annua mercè (lliures)</i>	<i>índex</i>	<i>índex en cadena</i>	<i>índex de preus dels cereals</i>
1740-44	195	100,00	100,00	100,00
1744-48	195	100,00	100,00	104,93
1748-52	215	110,25	110,26	103,49
1752-56	285	146,15	132,56	109,68
1756-60	285	146,15	100,00	107,98
1782-86	500	256,41	175,44	173,21
1786-92	500	256,41	100,00	180,52
1803-06	600	307,69	120,00	257,55
1806-10	640	328,20	106,67	297,63
1810-14	700	358,97	109,38	323,78
1814-18	740	379,48	105,71	319,06
1818-20	750	384,61	101,35	269,82
1820-22	970	497,17	129,33	256,52
1822-26	920	471,53	94,85	234,82
1826-30	630	323,07	68,48	207,11
1830-35	450	230,76	71,43	204,01
1835-39	530	271,79	117,78	206,58
1839-45	600	307,59	113,21	205,22

La mateixa relació de domini es pot imputar a la *casa Villalonga-Mir*.

renda en metàl·lic

	<i>ànnua mercè (lliures)</i>	<i>índex</i>	<i>índex en cadena</i>	<i>índex de preus dels cereals</i>
<i>son Malferit</i>				
1764-73	750	100,00	100,00	100,00
1810-19	930	124,00	124,00	236,37
1820-26	950	126,00	102,15	187,44
1838-44	588	78,40	61,89	159,54
1844-50	928	123,80	157,82	149,49
1853-59	1.200	160,00	129,31	140,14
1859-65	1.250	166,66	104,17	140,18
<i>s'Arboçar</i>				
1801-07	100	100,00	100,00	100,00
1822-28	175	175,00	175,00	86,23
1828-34	150	150,00	85,71	76,38
1834-40	163	163,00	108,67	75,88
1846-52	200	200,00	122,70	67,07
1858-64	400	400,00	200,00	71,01

A son Malferit la família de Pere F. Ferrà es va veure obligada a cedir l'arrendament el 1844; el nou arrendatari sofrí consecutives pujades de renda malgrat la tendència descendent dels índexs dels preus.

A s'Arboçar el senyor Villalonga exigí, l'any 1846, un fort augment de renda (d'un 100,00 % en relació amb el del 1801, i d'un 22,70 % en relació amb el del 1834); la *família Seguí* deixà l'arrendament i el propietari doblà l'annua mercè al nou arrendatari.

La subordinació del grup de grans arrendataris també queda ben patent davant les alces de renda generals a l'illa que forçaren els senyors, les més importants de les quals foren la de després de 1811-12, quan els preus dels cereals començaven a baixar, i, sobretot, la dels anys centrals del segle XIX (segons les cases senyoriales). La pujada de renda en diner dels anys que seguien el descens dels preus cerealícoles degué afectar molt negativament sobre els arrendataris, ja que en el mateix moment que veien reduïts els ingressos (baixada dels preus dels productes que portaven al mercat), se'ls impellia a haver de disposar de més diner per a pagar el propietari.

És prou il·lustratiu l'exemple de la possessió *Rotana* (Manacor), propietat de la casa Villalonga.

	<i>ànnua mercè</i>	<i>index</i>	<i>renda en espècie (quarteres)</i>	<i>index</i>	<i>renda en espècie a preus de mercat</i>	<i>index de preus</i>
1700-14	323	100,00	135	100,00	100,00	100,00
1716-22	323	100,00	135	100,00	91,60	129,95
1751-55	323	100,00	110	81,48	62,53	120,78
1809-17	10	9,52	110	81,48	282,51	358,12
1818-22	400	380,95	—	—	—	331,29
1854-60	495	480,95	143	105,93	232,27	223,90

La renda s'havia mantingut estable amb tendència a baixar durant tot el segle XVIII. En aquesta possessió hi figurava com a arrendatari la família *Riera*, que es va mantenir fins al 1894, moment que passà a reemplaçar-la la família de *Jaume Galmés*. És interessant de recalcar els grans beneficis que extragué la família *Riera* al llarg de tot el segle XVIII (període d'alça moderada dels preus fins al 1760, i de pujada molt accentuada, a partir d'aquest any fins a 1811-12). Ara bé, el 1818 el senyor *Villalonga*, com a conseqüència de la conjuntura depressiva dels preus cerealícoles, suprimí la renda en espècie, però incrementà l'annua mercè (en un 280,95 %), pujada molt forta, i que s'agreujà encara més el 1854, any que pujà la renda en diner i en espècie; aquesta darrera alça també responia a una altra conjuntura alcista dels preus dels cereals.

La nova alça de la renda, que comptabilitzam cap a mitjan segle XIX (segons les famílies nobiliàries es produeix abans o després), afectà tant els grans arrendataris com els petits; en molts casos suposà la desaparició de moltes famílies de grans arrendataris de les possessions que havien explotat durant molts anys (vegeu el quadre núm. 5).

La capacitat dels terratinents per a adequar la renda a l'evolució dels preus dels cereals,¹⁸² quan aquests experimentaven una tendència alcista, i, en molts casos, per a sostenir l'alça de la renda quan els preus baixaven, ens suggereixen, per una part, que existia un cert grau de correlació entre les rendes i els preus dels cereals, i, per l'altra, que els propietaris estaven a l'aguait dels canvis de conjuntura.

Fins als primers anys del segle XIX renda i preus mostren una ajustada relació, més perceptible a les possessions de muntanya que a les del pla:

182. Ja hem advertit que la manca de recerques sobre els preus de l'oli ens ha impossibilitat d'incorporar-los en el nostre planteig.

		<i>coeficient de correlació</i>
<i>Escorca</i>	<i>Comafreda</i>	0,98
	<i>Almallutx</i>	0,97
<i>Selva</i>	<i>es Rafal</i>	0,96
<i>Valldemossa</i>	<i>so n'Oleza</i>	0,99
<i>Campos</i>	<i>Hort + Tanca</i>	0,96
<i>Santanyí</i>	<i>sa Vall</i>	0,95

Correlació una mica desconcertant si ens fixem que les possessions de muntanya eren olivereres, és a dir, la seva producció era oli i no cereals. Es poden adduir diverses raons per a explicar aquest fet. En primer lloc, s'ha de considerar que les cases senyoriales posseïen, a la vegada, possessions del pla i de la muntanya; aleshores podien imposar un patró comú a totes les seves terres; i, atès *el pes fonamental dels cereals* dins de les economies agràries d'Europa Occidental,¹⁸³ era lògic que fossin aquests els que de qualche forma marquessin la pauta evolutiva d'aquest patró comú.

Després del primer decenni del segle XIX renda i preus dels cereals no tenen cap traça de relació; mentre que els preus dels cereals sofreixen una notable caiguda, la renda, al contrari, experimenta una tendència general alcista:

<i>coeficient de correlació</i>		<i>coeficient de correlació</i>	
<i>Artà</i>		<i>sa Pobla</i>	
<i>Carrossa + Rocavella</i>	0,57	<i>Crestatx</i>	0,24
<i>sa Canova + Rafal Pai</i>	0,76	<i>Pollença</i>	
<i>Campos</i>		<i>s'Arboçar</i>	0,58
<i>Hort + Tanca</i>	0,19	<i>Santa Margalida</i>	
<i>Escorca</i>		<i>sa Taulada</i>	0,60
<i>Almallutx</i>	0,09	<i>Santa Maria</i>	
<i>Comafreda</i>	0,26	<i>so n'Oliver</i>	0,68
<i>Esporles</i>		<i>son Torrella</i>	0,48
<i>son Malferit</i>	0,37	<i>Selva</i>	
<i>Manacor</i>		<i>ses Comes</i>	0,39
<i>es Rafalet</i>	0,65	<i>Massanella</i>	0,27
<i>Rotana</i>	0,53		

183. S. VAN BATH, *op. cit.*, 1974, ps. 11-12.

Emperò, així i tot, encara podem trobar en aquests anys qualche possessió de muntanya amb coeficients de correlació molt alts, com son *Cabaspre* (a Es-
porles), amb un coeficient de 0,94.

Aquesta propensió dels propietaris a reaccionar davant els canvis de conjuntura, no es traduïa en simples ajustaments de la renda, sinó, també, en canvis dins la renda global en els arrendaments mixts. Quan a partir del 1760 els preus puguen, els terratinents van decantant-se lentament cap a l'increment de la *renda en espècie*, en detriment de l'annua mercè. Quan els preus dels cereals baixaren els terratinents intentaren, generalment amb bon resultat, disminuir la renda en espècie, en favor de carregar la renda en diner.

Creiem que el comportament analitzat dels terratinents —immediates reaccions enfront de la conjuntura—, juntament amb una sèrie més d'elements que ara examinarem, ens serviran per a qüestionar el que abans hem comentat: la manca de precisió en el tractament de l'«absentisme»¹⁸⁴ dels propietaris i dels contractes agraris mallorquins: «Buena parte de predios o possessions, estaban arrendados, en enfiteusis, desde tiempos inmemoriales, sistema por el que el propietario de la tierra cedía el dominio útil de la misma a cambio de la percepción de un censo, denominado censo enfiteutico. Gran parte de la propiedad rústica fue concentrándose en manos del elemento ciudadano en los siglos xv y xvi, elemento que practica el absentismo, con un evidente grado de descontento entre las clases rurales. [...] Pero estos propietarios no cultivan ni laboran sus tierras, son los enfiteutas los que tienen a su cargo esto, que en el correr del tiempo, la carga feudal que supuso el pago del censo, fue disminuyendo su peso, quedando reducida, donde se pagó en dinero a un mero hecho simbólico.»¹⁸⁵

Molt lluny d'aquest quadre d'«absentisme» es trobaven les cases senyoriales que hem estudiat. Més aviat el que les caracteritzava era la voluntat d'intervenir en el procés productiu, mitjançant l'extracció d'una renda en espècie (especialment cereals) per tal de comercialitzar-la,¹⁸⁶ o en la minuciositat de les clàusules que imposaven als arrendataris amb la clara finalitat de mantenir i/o millorar la capacitat productiva de la terra, o l'intent d'organització de la producció que

184. B. HINDESS, P. HIRST, *op. cit.* (1975), ps. 234-246.

185. J. JUAN VIDAL, memòria de doctorat, III (1976), p. 36.

186. Pel que fa a la comercialització de la renda en espècie, aquesta representava els següents percentatges sobre el total de la renda (diner + espècie a preus mitjans anuals):

Campos - sa Barrala

1734-38. . . .	65,04 %	1762-67. . . .	71,44 %	1810-14. . . .	74,65 %
1738-42. . . .	60,53 %	1772-76. . . .	75,12 %	1813-17. . . .	84,97 %
1742-46. . . .	59,66 %	1776-82. . . .	75,02 %	1818-22. . . .	77,08 %
1748-52. . . .	68,01 %	1782-86. . . .	70,10 %	1823-29. . . .	68,57 %
1752-56. . . .	57,17 %	1786-90. . . .	69,23 %	1829-35. . . .	68,39 %
1753-57. . . .	57,59 %	1802-06. . . .	78,68 %	1835-39. . . .	73,42 %
1757-61. . . .	67,22 %	1806-10. . . .	80,85 %	1839-47. . . .	70,27 %
1761-65. . . .	71,44 %	1807-10. . . .	74,85 %		

constrenyia considerablement l'arrendatari, o la vigilància a què sotmetien l'arrendatari.¹⁸⁷

Una vegada detectada la presència dels grans arrendataris que gaudien d'una certa força enfront dels senyors (tot i que es veien relativament limitats per aquests) i que es mantenien d'una manera estable a les seves possessions, pagant rendes molt elevades —cosa que evidentment posa de manifest l'existència, al llarg del període estudiat, d'una relació entre els dos grups socials—, hem d'intentar investigar les condicions objectives que la feien possible.

El que possibilitava que els arrendataris estiguessin en condicions d'explotar les possessions i de desembossar rendes elevades havia d'ésser, indiscutiblement, la disponibilitat de mitjans, capital circulant i canals de comercialització, dels quals es trobaven desproveïts els altres grups pagesos. Els grans arrendataris, per la seva banda, podien treure un bon rèdit de la utilització del seu capital a les possessions arrendades, sobre la base de l'explotació dels treballadors assalariats i dels petits pagesos; aquests, a causa de l'empobriment al qual es veien sotmesos pel sistema de relacions d'explotació, havien d'acudir al mercat de treball, i es convertien, d'aquesta manera, en la base d'acumulació dels arrendataris. Per tant, l'«aliança» objectiva existent entre senyors/grans arrendataris recolzava, en definitiva, sobre l'expoliació dels jornalers i petits pagesos. Creiem que aquesta «aliança» —per totes les seves connotacions socials i polítiques (caciquisme)— ha constituït una peça clau de la història contemporània mallorquina.

En el que hem exposat fins ara hem intentat d'escorcollar l'obstacle que suposava per al desenvolupament dels grans arrendataris pagesos la supeditació en què es trobaven respecte als senyors (impossibilitat d'invertir el seu capital de cara a assolir canvis qualitius en el procés productiu); al mateix temps, hem destacat l'existència d'una «aliança» entre els terratinents i aquest grup pagès.

Els altres límits que actuaven negativament sobre el seu desenvolupament,

187. Quant al segon i tercer aspecte, ja els hem examinat en l'apartat sobre els contractes d'arrendament. Del control i la vigilància del comportament de l'arrendatari a la possessió se n'encarregaven els agents rurals dels senyors: els garriguers i els majorals. Hi ha molts contractes on s'estipulava que el senyor es reservava el dret a retenir un garriguer, essent obligació de l'arrendatari de sustentar-lo; les seves funcions eren: vigilar que l'arrendatari complís les clàusules convingudes (no agafar llenya, etc.).

El majoral gaudia d'una categoria superior, i això tant per la relació de què gaudia amb el senyor, com per la seva posició dintre del poble on habitava (com demostra n'Isabel Vidal al seu treball abans citat).

En el veïnat del 1729, els majorals foren classificats a la segona, primera i tercera classe, per aquest ordre, d'entre les quatre que formaven els veïns de cada poble. La figura del majoral desentrollava una doble funció: conduir i/o organitzar l'explotació quan el senyor la portava pel seu propi compte, i administrar els seus interessos (del senyor) quan arrendava la possessió i cobrar la renda, guardar esment a les reserves, etcètera.

Així s'explica, per altra banda, la jerarquia dels salaris que s'allargava, no tant per qualificacions diferents dels pagesos assalariats, sinó a causa de l'assignació a certs treballadors d'una clara funció de vigilància (G. POSTEL-VINAY, *op. cit.*, ps. 148-149).

creiem que cal cercar-los en les mateixes condicions objectives que l'havien fet possible. Si els pressuposts essencials, en aquest sentit, havien estat la possessió d'un capital acumulat a les seves mans (sota forma de capital circulant i mitjans de producció) i l'«aliança» amb els terratinents, que els permetia d'explotar la massa disponible de treballadors assalariats, aquests mateixos pressupòsits es constituïren límits insalvables del seu ulterior desenvolupament, ja que la sobreexplotació de la pagesia —seqüela, en part, de l'«aliança» esmentada— comportà un empobriment generalitzat dels pagesos, la recerca exclusiva de l'autosubsistència per part de la majoria de famílies pageses, i, en definitiva, determinà —lligat amb la inexistència d'activitats industrials a l'illa— l'absència d'un mercat suficientment estimulant i la feblesa dels mateixos mitjans dels arrendataris benestants.

L'estretor i la mediocritat del mercat illenc són ben documentades durant els anys coberts per la nostra recerca. El 1800¹⁸⁸ totes les viles contestaren al qüestionari que se'ls va adreçar, ressaltant el poc nombre de comerciants —o, fins i tot, la seva total inexistència; quan n'identificaven qualcun, se solien referir a *tenderos* o als «xuetes»—. La majoria de pobles alludien a dos obstacles fonamentals per a explicar aquesta feblesa del comerç intern de l'illa:

— «*El número de los comerciantes, no se pueden dezir comerciantes, porque son de corto caudal...*» (Manacor).

— «*No hay comerciantes, ni traficantes en esta villa, ni en su distrito y a causa de los pocos medios de sus vecinos, nada se puede decir que haga falta ni que tuviese prompto y seguro despacho, sino el trigo y legumbres.*»

Els pocs cabals dels comerciants i els pocs mitjans dels habitants, juntament amb el predomini de l'agricultura com a activitat econòmica —gairebé exclusiva, ja que no existia un sector manufacturer amb prou pes com per a atreure la gent— provocaven l'autoconsum i el relatiu aïllament dels pobles. Tan sols afirmaren exportar algun gènere a altres localitats: Artà, Binissalem, Felanitx i Petra; però es tractava de productes agrícoles o artesanals (gerres, olles, utensilis confeccionats amb garbellons, etc.); algunes viles declararen que no produïen gèneres manufacturats (Montuïri, Puigpunyent). En 1834-35¹⁸⁹ la debilitat del mercat intern és igualment palesa. La majoria de pobles continuaven recalcant l'autoconsum i que l'únic tràfic mercantil existent era el de productes agrícoles i ramaders, i, cosa molt important, que els pocs comerciants presents eren quasi sempre els arrendataris de possessions:

— «*Los comerciantes de este pueblo son los arrendatarios y los taberneros, y los artículos de tráfico de los primeros consiste con el producto que dan los arrendamientos con sus frutos y animales; y los segundos con los efectos de su tienda, queso, vino, aguardiente y algunos comestibles*» (Marratxí).

— «*Los comerciantes de este pueblo son los arrendatarios con el producto que dan los arrendamientos en frutos y animales*» (Santa Maria).

— Lluçmajor contestà a les qüestions sobre comerç, apuntant que els

188. AMC, lligall prov. 677 bis.

189. AHM, D. 830 (*Estadística de población y riqueza agrícola, 1834-1835*).

comerciants eren els delmers, els marxandos, i, sobretot, els arrendataris de possessions, juntament amb els de pastures i bestiar.

Un bon símptoma de la feblesa del mercat intern era el mal estat dels camins i comunicacions de l'illa, reiterativament denunciat per viatgers i autoritats:¹⁹⁰ «... los más horrosos caminos de España; en cuyo esencial ramo de policía no se puede ponderar bastantemente el abandono de Mallorca» (Vargas Ponce, 1787: 38). Trava greu al foment del comerç, i signe de la seva exigüitat, que no palliava el comerç de cabotatge.

CONCLUSIÓ

En aquest treball —que pretenia ser, simplement, una aproximació a la història agrària mallorquina— ens havíem proposat, substancialment, de demostrar que l'estructura agrària no havia restat estancada durant el període estudiat.

D'acord amb aquest planteig, la nostra recerca s'inicià amb la crítica de les allusions fetes pels historiadors a la «inèrcia» i a l'«estancament» de l'economia i de la societat illenca. En aquest sentit, ens demanàvem si aquestes afirmacions no provenien de la ignorància que se'n tenia, perquè, el que, fins ara, s'ha fet respecte a això ha estat, en els millors dels casos, descriure l'«encarcament» (en termes de crisis demogràfiques, feble creixement, escàs volum i moviment comercials, endarreriment tècnic, absència d'innovacions, baixos rendiments, etc.), però no explicar-lo.

Si existeixen estructures encarcerades, com adverteix P. Vilar,¹⁹¹ el problema de l'historiador és demanar-se, per una part, pels orígens d'aquest anquilosament i, per l'altra, per la seva capacitat de resistència.

Per a nosaltres, l'«estancament» tan sols pot ésser entès si se'l relaciona amb una determinada estructura de relacions de classes,¹⁹² fruit d'un procés de

190. Reial ajut 1730: 179; reial ajut 1733: 49-51; reial ajut 1734, tot l'any hi hagué discussions sobre el mal estat dels camins, que eren, es deia, «intransitables» i «incomerciables»; reial ajut 1750, exp. núms. 7 i 8; reial ajut 1763: 35v; reial acord 1769, exp. núm. 17; reial ajut 1776, tot l'any; emperò, vegeu especialment el f. 135; A. GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, *op. cit.*, 1801-1805: 11-48; LABORDE, *op. cit.*, 1808: 466 i ss.; J. LLABRÉS, *op. cit.*, 1953, volum II: 220, 661, 677; George SAND, 1838-1839: 20, 110-112; DEMBROWSKI, 1839: 168-169; CORTADA, 1845; J. LLABRÉS, *op. cit.*, 1853, volum III: 227-228; MADDOZ, 1848, volum XI: 124.

191. Althusser: *método histórico e historicismo* (Barcelona, Cuadernos Anagrama, 1972), p. 17.

192. R. BRENNER, *op. cit.*, 1976, p. 37.

GRÀFIC NÚM. 1. — Representa l'evolució de la població mallorquina d'acord amb els censos coneguts. El traçat més fort s'ajusta, a partir del 1769, als censos oficials, perquè abans d'aquesta data no disposam de més dades que les indicades; el més fluix l'hem confeccionat amb les diverses notícies demogràfiques que hem pogut recollir; ateses les discordances existents entre ambdues corbes, i ja que, fins ara, no comptam amb recerques que hagin elaborat una crítica seriosa de les fonts per a l'estudi de la població, hem considerat més adient d'oferir-les totes dues.

GRÀFIC NÚM. 2. — La corba segueix l'evolució dels preus dels cereals (mitjana dels preus

lluita de classes, que —pel que aquí ens ha interessat— determinaven la configuració de l'estructura agrària mallorquina.

Finalment, encara que poguéssim acceptar el fet de l'estancament, aquest no podria ser considerat ni marginal ni estàtic, sinó que, al contrari, havia de representar una funció capital dins de la formació social mallorquina: el de la degradació progressiva de les forces productives i el de reforçar la relació de poder de la classe dominant.

Pel que fa a l'estructura agrària, n'hem assenyalat els trets fonamentals: la relació de poder dels senyors sobre una pagesia sobreexplotada, juntament amb l'existència, dins d'aquesta, d'un procés de diferenciació.

És, precisament, aquest procés, el que ens duia a afirmar que la pagesia no era una classe homogènia —tot i que es trobava explotada per la classe dominant—, sinó que en el seu interior coexistien grups pagesos que espoliaven els altres; aquí ens hem aturat a analitzar, particularment, les formes d'explotació que requereix sobre els jornalers, i el benefici que n'extreien *els grans arrendataris*.

Quant a aquest grup, hem detectat la seva presència al llarg dels segles estudiats. Dins dels grans arrendataris, hem distingit entre els comerciants ciutadans, que començaren a acomplir una important funció en l'estructura agrària —controlant les grans possessions olivares i cerealícoles dels nobles mallorquins— des de l'inici del segle XVIII. A mesura que —durant un procés del qual desconeixem les traces principals— van deixant de figurar en els contractes d'arrendament, hem pogut constatar el sorgiment i la consolidació d'un altre grup de grans arrendataris: els pagesos.

D'aquests, quasi bé, ens hem hagut de cenyir sols a assenyalar la seva comparança, així com alguns dels elements bàsics de la relació que mantenien amb els terratinents (contracte agrari). Hem pogut fixar l'«aliança» objectiva que els unia amb els terratinents sobre la base de la comuna explotació dels jornalers i dels petits pagesos, així com determinats límits que constreïen el seu ple desenvolupament.

Caldrà esperar futures recerques que aprofundeixin més aquesta relació senyors/arrendataris i que forneixin bases més sòlides, susceptibles d'establir conclusions definitives.

L'únic que voldríem fer sobresortir és la necessitat d'analitzar les relacions socials de la formació social mallorquina, per a fixar les causes determinants del seu desenvolupament històric, i no recórrer a factors *exclusivament* externs. Per això, els canvis esdevinguts en les relacions senyors/pagesos han de ser

de xeixa, blat i ordi), utilitzant el procediment de la mitjana mòbil de tretze anys, amb l'any base entremig, sis abans i sis després; ja que ens mancaven les cotitzacions dels anys 1830-1834, i, a fi d'aprofitar els sis anys darrers de la sèrie, representam les fluctuacions anuals dels anys 1820-1834 i 1852-1860.

QUADRE NÚM. 5.— La primera data que apareix a cada possessió indica l'any base sobre el qual s'ha calculat el percentatge d'augment de la renda, que es produeix entorn de 1840-1850; la segona data especifica l'any en què aquesta es va produir.

el factor explicatiu essencial, dels quals els ocorreguts a l'estructura de la propietat són, tan sols, una manifestació; era per això que criticàvem la confusió en què molt sovint es cau equiparant les relacions jurídiques de propietat amb les relacions socials.

APEO DE GARAY - 1818-1819

QUADRE 1. — Extensió en quarterades

total	sense terra %	— 1 %	1-4 %	5-9 %	10-14 %	15-19 %	20-24 %	25-29 %	30-34 %	35-39 %	40-44 %	45-49 %	50-54 %	55-59 %	60-64 %	65-69 %	70-74 %	75-79 %	80-84 %	+ 85 %	
<i>Alaró</i> total 668	318 47,61	134 20,05	147 22,00	17 2,55	8 1,21	2 0,29	4 0,59	1 0,15	2 0,29	2 0,29	3 0,45	—	—	—	3 0,45	1 0,18	—	2 0,29	2 0,29	22 3,30	
<i>Binissalem</i> total 588	102 17,35	119 20,24	220 37,42	59 10,03	27 4,59	14 2,38	9 1,53	6 1,02	6 1,02	3 0,51	4 0,68	3 0,51	2 0,34	—	4 0,68	2 0,34	2 0,34	—	—	6 1,02	
<i>Calvià</i> total 464	103 22,19	183 39,43	138 29,75	12 2,58	3 0,65	1 0,22	3 0,65	—	—	2 0,43	—	—	1 0,22	1 0,22	—	—	—	—	—	17 3,66	
<i>Capdepera</i> total 267	41 15,36	54 20,23	124 46,45	22 8,23	5 1,87	3 1,13	3 1,13	2 0,74	1 0,37	—	—	1 0,37	3 1,13	—	1 0,37	—	1 0,37	—	—	6 2,25	
<i>Consell</i> total 156	13 8,32	31 19,85	75 48,00	16 10,26	6 3,85	2 1,28	1 0,65	2 1,28	2 1,28	2 1,28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 0,65	5 3,3
<i>Estallencs</i> total 112	39 34,83	17 15,18	29 25,89	10 8,93	6 5,36	1 0,89	—	—	1 0,89	1 0,89	1 0,89	—	1 0,89	—	—	—	—	—	—	1 0,89	5 4,47
<i>Montuïri</i> total 729	21 2,88	201 27,57	383 52,54	64 8,78	16 2,19	10 1,37	2 0,27	5 0,69	5 0,69	4 0,55	1 0,14	—	1 0,14	1 0,14	2 0,27	—	—	1 0,14	1 0,14	11 1,50	

* El quadre ofereix la classificació dels veïns d'acord amb l'extensió de terres que tenen en propietat; els percentatges són sobre el total de veïns que apareixen a l'Apeo.

QUADRE 2.— Durada dels contractes d'arrendament

	A N Y S										total
	1 núm. %	2 núm. %	3 núm. %	4 núm. %	5 núm. %	6 núm. %	7 núm. %	8 núm. %	9 núm. %		
segle XVI	—	—	2 10,53	5 26,32	3 15,79	3 15,79	1 5,25	—	5 26,32	19	
segle XVII	—	—	1	1	—	1	—	—	—	3	
1700 - 1749	—	1 2,24	—	29 64,44	2 4,44	11 24,44	—	—	2 4,44	45	
1750 - 1799	—	5 2,69	9 4,48	67 36,02	9 4,84	53 28,49	4 2,15	9 4,84	30 16,13	186	
1800 - 1849	2 0,72	1 0,36	11 3,99	113 40,94	11 3,99	84 30,43	3 1,09	10 3,62	41 14,86	276	
1850 - 1860	—	—	1 0,79	27 21,43	3 2,38	66 52,38	1 0,79	13 10,33	15 11,90	126	
total	2 0,31	7 1,07	24 3,66	242 36,95	28 4,27	218 33,28	9 1,37	32 4,89	93 14,20	655	

QUADRE 3. — Pagament de renda, segles XVIII-XIX
 (les xifres corresponen al nombre de contractes)

	muntanya		pla	
	en diner	2/3 en espècie	en diner	2/3 en espècie
Alaró	8			
Algaida				3
Andratx	5			
Artà			19	1
Banyalbufar	3			
Binissalem			11	
Bunyola	9			1
Calvià	16			
Campanet			9	
Campos			26	46
Ciutat			65	15
Deià	1			
Escorca	28			
Esporles	32			
Estallencs	25			
Felanitx			11	
Llucmajor			68	22
Manacor			13	41
Marratxí			10	
Montuïri				3
Muro			3	3
Pollença	7			
Porreres			10	8
Petra			14	2
sa Pobla			12	1
Puigpunyent	26			
Sant Joan				9
Sencelles			2	
Santa Margalida			18	21
Santanyí			20	15
Selva	41	5		2
Valldemossa	19			
Sineu			8	2
721	220	5	328	201
Muntanya 228	96,49 %	2,19 %		
Pla 533	amb Artà		61,54 %	0,19 %
	sense Artà		60,59 %	0,00 %
				0,56 %
				37,71 %
				37,52 %

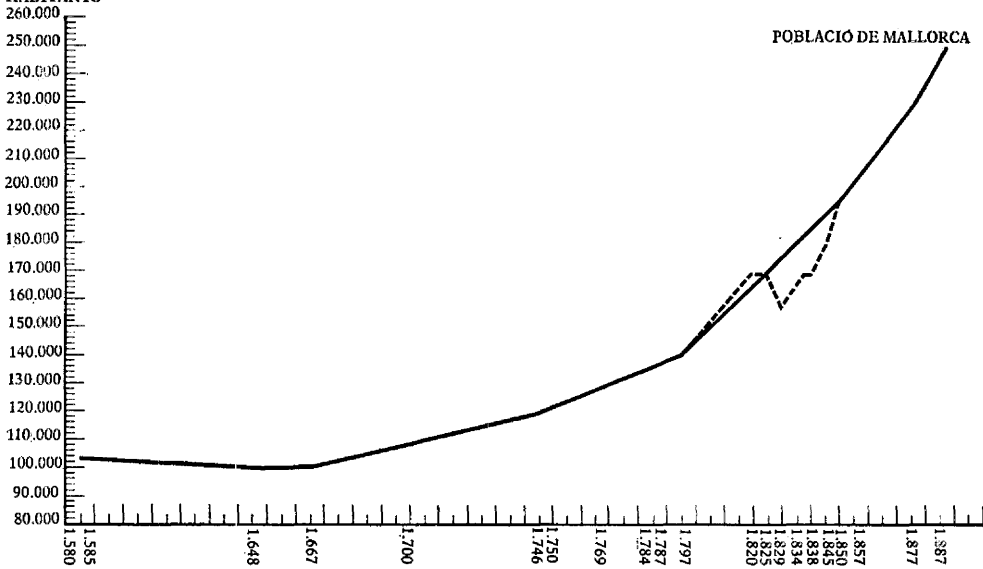
QUADRE 4. — Pagament de renda (les xifres corresponen a possessions que la casa noble posseïa a cada poble)

	muntanya			pla		
	en diner	en espècie	mixt	en diner	en espècie	mixt
<i>Villalonga</i>						
Llucmajor						1
Manacor						2
sa Pobla				1		
Porreres						1
Esporles	2					
Pollença	1					
<i>M. d'Ariany</i>						
Ciutat						2
Santa Maria						1
Manacor						1
<i>Rocabertí/Boixadors</i>						
Sant Joan						1
Artà				1		
Ciutat				1		
<i>Desclapés</i>						
Campos						1
Ciutat				1		
<i>C. de la Cueva</i>						
Puigpunyent	2					
<i>C. de la Peralada</i>						
Artà				1		
Santa Margalida				1		
<i>M. de Bellpuig</i>						
Artà				1		
Calvià	1					
Ciutat				1		
Marratxí				1		
<i>Salas</i>						
Calvià	1					
<i>C. Aiamans</i>						
Manacor						7
Artà				1		
Valldemossa	1					
<i>Dezcallar</i>						
Campos						3
Escorca	2					
Santanyí						1
Selva	3					

QUADRE 5. — Pujada de la renda dels anys 1850 (% augment de renda)

		renda exclusivament en diner		renda mixta	
		possessions on hi ha arrendataris que s'hi mantenen	possessions on no n'hi ha	possessions on hi ha arrendataris que s'hi mantenen	posses- sions on no n'hi ha
<i>Aiamans/Togores</i>					
<i>Artà: Carrossa + Rocavella</i>	1806 - 54	140	%		
<i>Comte de Peralada</i>					
<i>Artà: ses Pastores + l'Estany del Bisbe</i>	1815 - 58	4,53	%		
<i>Santa Margalida: sa Taulada</i>	1820 - 58	142	%		
<i>Descatllar</i>					
<i>Selva: ses Comes</i>	1823 - 33	20,55	%		
	1833 - 37	32,79	%		
	1837 - 49	48,15	%		
	1849 - 55	25,00	%		
<i>Massanella</i>	1837 - 49	25	%		
<i>Santanyí: sa Vall</i>	1835 - 39			20	%
<i>Campos: sa Casa Nova</i>	1836 - 39			27,27	%
<i>Hort + Tanca</i>	1833 - 39			14,27	%
<i>Marquès d'Ariany</i>					
<i>Santa Maria: so n'Oliver</i>	1820 - 54	20	%		
<i>Manacor: ses Talaies + es Rafal de Sant Llorenç</i>	1817 - 55			134,62	%
<i>Marquès de Bellpuig</i>					
<i>Artà: s'Ametlerar</i>	1818 - 56			22,21	%
<i>Rocaberti/Boixadors</i>					
<i>Artà: sa Casa Nova + Rafal Pai</i>	1818 - 59	87,50	%		
<i>Villalonga/Mir</i>					
<i>sa Pobla: Crestatx</i>	1853 - 55			8,75	%
<i>Pollença: s'Arboçar</i>	1846 - 58			100	%
<i>Esporles: son Cabaspre</i>	1851 - 57			17,86	%
<i>son Malferit</i>	1838 - 44			57,82	%
	1844 - 53			29,31	%
	1853 - 59			4,17	%
<i>Manacor: Rotana</i>	1818 - 54	194	%		

GRÀFIC 1
HABITANTS

GRÀFIC 2

PREUS DELS CERFALS (sous per QUARTERA)

